
3 1761 07760187 0

IDEI · ŞI · FORME ISTORICE

PATRU · LECŢII · INAUGURALE

DE

VASILE PÂRVAN

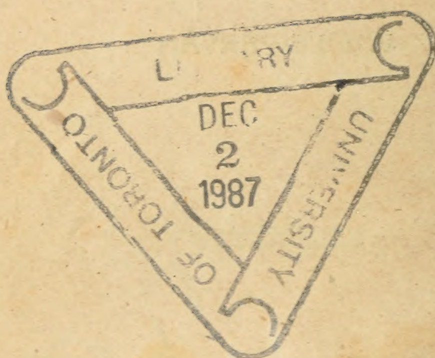
BUCUREŞTI

EDITURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ" S. A.

MCMXX.

cumpărată în

25. I. 1973

ΤΩΙ · ΕΝΙ

ΚΑΙ · ΠΑΝΤΙ

I.

DATORIA VIEŢII NOASTRE

DATORIA VIEŢII NOASTRE

LECŢIE DE DESCHIDERE

A CURSURILOR DE ISTORIA ANTICĂ ŞI DE ISTORIA ARTELOR, ŢINUTE IN SEMESTRUL DE IARNĂ MCMXIX—MCMXX LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ, CETITĂ IN ZIUA DE III NOEMVRIE MCMXIX.

MCMXIX

De la o zi la alta popoarele trăesc prin munca, mereu aceeaşi, a celor mulţi. Singura oboseală ce şi-o dă sufletul omului simplu, e de a păstrà cât mai neschimbat meşteşugul din bătrâni, care îi dă—după meseria ce-o are—hrana. Şi memoria populară e foarte precisă: unele procedee îşi au începutul lor, identic cu forma de azi, în epoca preistorică. Continuitatea civilizaţiilor populare în cursul mileniilor e propriu zis un simplu reflex al continuităţii vieţii din natură: evoluţia acesteia se petrece în limite de timp aşa de immense, încât sunt neaccesibile controlului uman; se poate dară vorbì de o adevărată eternitate a primitivismului popular, conservativ.

Istoric, adică evolutiv-uman, popoarele trăesc numai prin fapta precursorilor şi revoltăţilor. Aceştia turbură ca nişte demoni, perpetuu nemulţumiţi, beatitudinea lenei spirituale a contemporanilor, le deşteaptă iluzii şi apetituri, le răscolesc patimile, le dărâmă preţiosul echilibru al perfectei inerţii. Fie că atunci massele populare se încaeră în răsboae, fie că folosesc pacinic gândul născocitorilor, mimetismul şi utilitarismul ancestral, bi-

ciuit și de instinctul curiositâții—care e mai vechiu decât însuși omul—le împinge să aducă modificări, mai mult ori mai puțin adânci, sacrosanctelor lor tradiții.

Puterea aceasta uriașă a creatorilor de gânduri nouă a fost aproape în tot cursul istoriei omenești confiscată de oligarhiile ori autocrațiile, care conduceau politic marile masse populare: fiecare nou exemplar de supraom a fost repede înrolat, catalogat, uniformat, în casta preoțească, curtea monarhică, ori clientela politică, a conducătorilor cu sabia ori cu icoana, a diferitelor state ori națiuni. Cei recalcitranți au fost suprimați: cu binevoitorul concurs al mulțimilor slabe de minte. Doar rar de tot, când potentații politici au avut un respect romantic pentru geniul creator ca atare, născocitorii de gânduri au putut fi stăpâni pe vieața lor și au putut răspândì după voe gândul lor. Aceste rari epoce corespund însă — Elenismul, postalexandrin-epigonic,—Romanismul, imperial—unei naive regulamentări de către stat a selecțiunii capetelor creatoare. Se introduce un sistem—foarte asemănător școalei contemporane—de industrializare și multiplicare mecanică a ideilor nouă și de dresaj filosofic—în massă—al animalului uman. Democrațiile internaționale: elenistică, imperial-romană, actuală, au încercat, toate, posibilitatea de îmmulțire pe cale mecanică a sufletelor superioare. Metoda—născocită de cei vechi—a fost, firește, cu căldură îmbrățișată și de ordinile religioase militante—în special cel al lui Ignațiu—întemeiate de Biserica Apusului.

Democrația contemporană, fie burgheză fie socialistă, e stăpânită de ideea răspândirei culturei în massele largi ale muncitorimei. Dar marea erezie a creării de genii prin fabricile de cultură, care sunt Universitățile și Academiile, începe a pierde din ce în ce mai mult teren. Cu foarte mare părere de rău Pontificii înțelepciunii dogmatizate încep să recunoască neputința lor de a creà altcevà, de cât niște docili papagali intelectuali și niște gelatinoase nevertebrate etice. Școala oficială începe să recunoască că toate doctoratele de știință și diplomele de artă ale lumii nu pot face dintr'o maimuță cu dar suficient de imitație, un creator de valori nouă spirituale. Incep să recunoască monumentalii șefi de școale, filosofice, artistice, științifice, că școala, ca instituție educativă a mulțimilor, nu are rostul mecanic, militarist și trivial al uniformizării gândului și al regulamentării creării, ci datoria mult mai modestă a desanimalizării capetelor de sută și al procurării repezi a mijloacelor technice de lucru pentru capetele geniale. „Profesorul" contemporan, dacă e de fapt un om superior, nu mai e astăzi un infallibil profet de sentințe revelate, ci un „prospector" de aur și diamante în stâncosul pustiu al neînțelepciunii omenești. Ca Diogenes din Sinope, profesorul contemporan are a căutà, în școală, ca și în lumea largă, cu lampa aprinsă și ziua, oameni : oameni întregi, noui, în care pâlpăe flacăra ideei.

Avem azi apreciatori de artă, avem cunoscători de vinuri și de cai de rasă, dar n'avem prețuitori

de suflete nouă. Nu vezi pe nimeni bucurându-se, fiind fericit, că în mulțimea purtătorilor de ghiozdane de școală a găsit un anarchist al legilor actuale ale gândului, un neliniștit, un chinuit căutător de legi nouă. Dimpotrivă, cel mai iubit, între puii de oameni cari se ridică spre conștiință proprie, e cel mai docil dintre memorizatorii înțelepciunii consacrate.

Noutatea spiritului are nevoe de libertate, de aer larg. Și libertatea nu poate înflorì în turmă. Și nici nu trebue să înflorească acolo : ce-ar fi să zburde după cheful lor animalic toate necuvântătoarele care au nevoe de conducere și disciplină socială ! Dar chiar în marile aglomerări școlare se poate creà libertatea de zbor pentru cei chinuiți de demonul lăuntric. Libertatea aceasta crește din starea de suflet a iubirei pentru idee. Profesorul să se facă și el simplu școlar, alergând la un loc cu copiii și adolescenții după licuriciul minunat al gândului, care luminează în întunerecul banalităței utilitare zilnice.

Cât spirit de acesta, de camaraderesc entusiasm, pentru idealul de toate felurile, va fi într'o școală, atâta libertate a gândului și deci atâta putință de înflorire a sufletelor, va fi în acea tovărășie de viitori oameni.

Libertatea spiritului nu crește de asemenea nici acolo unde omul e robit de trup. Iubirea ideei e un lirism deplasat în lumea în care ,,timpul e bani".

De o sută de ani omenirea trăește în crezul materialist: economic, social, istoric. Intreaga luptă pentru viață a umanității contemporane se dă între Capital și Muncă. Deprins a cumpără Inteligența când are nevoe de dânsa, pentru îmulțirea averii, ori înfrumusețarea vieții, Capitalismul nu o socotește ca un alt rival. Deprins a nu aveà nevoe de inteligență, Socialismul face abstracție de ea, neputându-și-o închipuì ca un eventual rival. Capitalismul biruitor în Apus, calcă disprețuitor în picioare toate idealele pentru care intelectualitatea, solidară cu poporul, a crezut că trebue să lupte în răsboiul cel mare. Socialismul biruitor în Răsărit — cel puțin ca experiență trecătoare politică — începe prin a distruge tot ce nu e primitivitate și bestialitate de massă amorfă. Pentru că e fără putere fizică, pentru că e puțin numeroasă, pentrucă e supărătoare în cererile ei de sacrificiu, nerentabil, pentru inutila urmărire a idealului, Inteligența creatoare contemporană, e în totalitatea ei zdrobită: de masivitatea impertinentă a bogătașului care asudă grăsime și de brutalitatea greoae a proletarului care nu se gândește de cât la mai multă pâine.

Ținta ori cărei cheltueli de energie în lumea actuală e sporirea productivității. O monstruoasă stoarcere a tuturor puterilor pământului și omului, ca să dea cât mai mult material asimilabil pântecelui și poftelor inferioare. Orice idee e valorată după interesul — pragmatic — pe care-l deșteaptă. Orice instituție ideală a societății e mecanicizată industrial.

De o sută de ani încoace nu s'a născut o singură idee epocală, deschizătoare de drumuri necunoscute, în architectură, în filosofie, în sculptură, în religie, în morală. Numai știința—și anume, în special, cea aplicată—a făcut progrese enorme: rezultatul marei majorități a acestor progrese e însă asasinarea savantă a milioanelor de nenorociți, cari, fără aceste invențiuni și descoperiri, n'ar fi murit nici așà de mulți, nici așà de oribil, în actualul răsboiu.

O universitate nouă, în anul dela nașterea Domnului următor imensului faliment etic al concepției materialiste despre lume și viață, e, dacă cei ce au întemeiat-o își dau cât de cât osteneală să gândească asupra rostului ei, un fapt de însemnătate nu numai locală, ci mondială.

In adevăr, toate marile întrebări ale sufletului omenesc conștient de continuitatea istorică a gândirei omenești luptătoare, se pun din nou: cum să se facă cercetarea realului; cum să se îndrumeze căutarea adevărului; cum să se înțeleagă frumosul; cum să se ia poziție față de lume și viață; cum să se ajute selecționarea naturală a talentelor și geniilor; cum să se înnobileze scopurile vieții sociale, politice, naționale; cum să se dea lupta cu infinita bestialitate omenească, zmulgând câți mai mulți semeni de-ai noștri din noroiul în care se bălăcesc zilnic; toate aceste întrebări, cari singure pot justifica sechestrarea atâtor libertăți individuale în folosul binelui social, trebue să preocupe pe întemeietorii unui nou așezământ oficial de cultură socială și de cultură creatoare.

Dar mai ales la un popor încă în formație socială și națională, cum e al nostru, aceste întrebări sunt obligatorii subt sancțiunea absurdității nouei instituții în mijlocul unor nevoi mult mai stringente, de ordin infinit mai adequat primitivității vieții noastre publice.

Căci dacă e ca noua Universitate să nu fie decât încă o uzină de superficialități și inutilități, de nonvalori sociale, culturale, politice, înființarea ei nu e numai absurdă, e și imorală.

De sigur, fiecare păcat social se reflectă la un popor în toate așezămintele lui. Intr'o lume de seci și de utilitariști josnici conspirația generală a neisprăviților va populà cu reprezentanți de-ai lor, cele mai înalte locuri în ierarhia responsabilităților social-culturale ori social-politice. Dar subt imboldul idealismului mistic popular, trezit întotdeauna puternic în epocile de mari răsturnări și revoluții, doi trei oameni de inimă pot pune la cale, susținuți de acest ambiant încrezător și cald, mari reforme spirituale, pe cari în vremile obișnuite nu le-ar fi adus o evoluție de decenii ori secole.

Iată, în fața noastră, o operă de revoluție, înfăptuită cu mijloace revoluționare, inspirată de o iubire, cu totul desinteresată, pentru mai bine, apărată, tocmai prin acea speranță naivă și curată a celor mulți, de atacurile puterilor tradiționale, ignorate voluntar de întemeietori și mânioase de această ignorare.

Pe ce drum va apucà noua confraternitate spirituală? Cele vechi, mereu umblate, bine bătute,

netede, duc toate în mlaștina materialismului vulgar. Iar drumurile nouă sunt numai indicate, de cugetătorii solitari. Construirea lor e tot opera răbdătoare a tovărășiilor numeroase de ucenici ai noului gând. Și entusiasmul celor mulți nu ține decât până la primul obstacol, până la prima jertfă. Tăria de caracter — singura nobleță adevărată în lumea muritorilor — e o floare rară. Iar fără ea toată învățătura de pe lume, tot talentul creator, e un simplu amuzament egoist. Când semenii tăi te urcă în vârful piramidei sociale, trebue să arzi tot sufletul tău pentru a rămâne acolo: nu pentru tine, că tu ești un om, trecător, dar pentru oameni, pentru idealul lor, pe care tu nu trebue să-l lași să decadă, pentru sublimul pe care trebue să-l faci să înflorească în inima contemporanilor tăi, chiar de ar fi să-l crești cu tot sângele vieții tale, pe care numai odată o ai.

Dar iată, totul e rău. Nici cei mai buni nu rezistă suferinței ori ispitei, ci renunță la luptă. Intreaga viață e murdărită de egoism, de interesul brutal, de utilitar. Milioane în jurul tău spun: așà e viața; zadarnic încerci s'o schimbi. Și nu cobori ochii, din viziunile senine unde încerci a-i fixà, asupra pământului forfotitor de lume, fără să vezi confirmarea împiită a asprului adevăr: până și suferința imensă a marelui răsboiu, abià încheiat, este azi profanată de materialismul cel mai odios: pacea care așează soarta lumii e opera nevrednicilor cari *nu* au luptat, ci s'au îngrășat în răsboiu; nimic din dumnezeiasca frumusețã a

jertfei, a iubirei, a morții, nu mai inspiră opera păcii; cei mișei, cei trădători, au fost poftiți alături, ba mai sus, decât cei curați, cei credincioși, cei drepți; o amară prețăluire pe arginți a început pentru sângele vărsat în lupte; biruințele trebue răscumpărate cu banul văduvei și orfanului, iar cei cari au câștigat biruințele stau triști și muți, aiuriți de mânie, dați la o parte ca niște meșteri fără pricepere și fără preț, în vreme ce zarafii cântăresc în talgere: aurul Răsăritului, focul Carpaților, grâul Dunării, codrii Munților. Călcarea cuvântului dat e astăzi lege. Iar înlăuntrul țării tale, nu vezi decât necinste, cățărare desperată către locurile cele mai de sus, goană după avere, murdărire a tuturor numelor curate de luptători fără frică împotriva răului, aprobare stupidă a mulțimei, dată nu celor care-i cer virtute, ci celor ce-i laudă vițiile. Și în atmosfera aceasta îmbâcsită de miasmele putreziciunii, rece de lipsa oricărei iubiri, chiar cei odinioară deschiși avântului cald spre ideal, devin reci, ne mai putând înțelege decât gândul rațional, logica faptelor brute; gândul ca expresie delicat-sentimentală, mistic încrezătoare, a înțelegerei intuitiv-lirice a Cosmosului, ca un tot din care noi oamenii nu suntem decât un infim fragment, mai mult simțind decât înțelegând legăturile noastre cu Intregul, e închis pentru ei. E așa de săracă inima omenească în înțelegerea cuvintelor cari poartă gândul aproapelui! Vorba, ca o simplă monetă luată și dată, ștearsă de multă întrebuințare, e tot ce lovește cugetul: gân-

dul închis în ea, strigătul nou, dat cu acelaş, banal, cuvânt, le scapă. Şi totul pare vechiu, uzat, indiferent.

Pentru o confraternitate spirituală, cum e să fie aceasta, întemeiată acum, realitatea vieţii trebue să fie însă nu suma manifestărilor pragmatice ale unei societăţi dezagregate şi hactice, alcătuită din indivizi primitivi ori decăzuţi, ci complexul potenţelor spirituale, latente în sufletul naţional şi general-uman, al masselor şi indivizilor. Noi nu lucrăm cu realitatea unor contingenţe de douăzeci şi patru de ceasuri, ca jucătorii la bursă, ci lucrăm cu realitatea unor stabilităţi psihologice milenare, ale sufletului ancestral. Pentru noi faptele concrete sociale, a căror cunoştinţă nu numai nu ne scapă, dar nouă singuri ne e complet inteligibilă, sunt numai mijloace de a diagnosticà boalele sociale şi de a prognosticà evoluţia lor. Noi nu ne mărginim la simpla constatare a bubelor urâte şi la tratarea lor superficială—după metoda politică—ci căutăm a purificà însuşi sângele bolnavului, spre a împuternici din nou leucocitele să ucidă microbii cari circulă în întregul organism.

Supremul scop al luptei noastre e spiritualizarea vieţei marelui organism social-politic, şi cultural creator, care e naţiunea. Mijloacele întrebuinţate de noi sunt exclusiv de caracter social-cultural şi pleacă din isvorul unic al idealismului naţional. Metoda noastră e aceea a cultivărei şi selecţiunii sufletelor superioare, prin punerea la probă a fiecărui individ, care ne este încredinţat, cu piatra de

încercare a Cultului Ideei. Cine rezistă și dă scântei e vrednic să intre în confraternitatea Universității naționale. Cine e un simplu pietroi brut e dat înapoi în grămadă, spre a servì ca pavaj de șosea pentru construirea drumului nou către sferele cele de sus. Oportunisme, tocmeli, reductibilități, nouă nu ne sunt permise. Noi sântem preoții aspri ai unei religii de purificare. Suntem profeții unui timp, cu mult prea îndepărtat pentru poftele grăbite ale hămesiților contemporani, dar nouă imediat accesibil prin largul orizont al vederii istoric-filosofice.

Noi suntem condamnați să fim ireductibili, sau, să ne retragem din luptă. Căci asupra noastră apasă răspunderea întregei vieți a națiunei. Sănătatea sufletului ei ne e încredințată nouă. Iar noi suntem datori să luptăm pentru a-i păstrà întru eternitate această immunitate față de decădere și moarte. Cum am putea o clipă să facem vre-o concesie Răului, când știm că puterile lui, chiar cu cea mai îndârjită luptă a noastră, tot uriașe rămân, având-și isvorul în eterna inerție cosmică? Noi trebue să fim oracolul, la care să alerge mulțimea în ceasurile de cumpănire a Destinului, spre a-i da lămurire asupra viitorului: căci numai noi gândim mai presus de meschinul timp și spațiu politic-social. Noi trebue să fim spiritul critic prin care să se lumineze națiunea, când în mizeria luptei vieții și în haosul ciocnirilor pătimașe politice, ea vede răsturnată toată scara valorilor și ceea ce socoteà sfânt îi este arătat de luptătorii gălăgioși și fără conștiință ca murdar, iar ceea ce i se păruse

josnic îi e înfățișat ca ideal. Noi trebue să îi explicăm, că civilizația materială, singură, nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite și țeselate, dar nici pe de parte nu e o orânduire în care să aibă un loc și sufletul, care, în om, e idee.

Opera de purificare ce ne cade nouă, generației actuale, e cu totul ingrată. Nouă ni se cere sacrificarea însăși a sufletului nostru : noi nu vom putea face nimic complet, ci de-abia vom curăți drumul pentru alții. Cei ce vor venì după noi ne vor amestecà în acelaș primitivism cu cel al societății în care trăim și nici nu vor bănuì tragedia de precursori, chinuiți, batjocoriți, neînțeleși, trădați, cari a fost în noi. Putând lucra, egoist solitar, ca cei mai buni din țările luminate ale Apusului, noi nu vom fi lăsat după noi nimic întreg, nimic armonios, nimic asemănător marei iubiri de gând, care a fost în noi.

* * *

Care e sufletul cu care avem noi a lucrà?

De sigur, înainte dè toate sufletul țăranului dacoroman. Care sunt însă potențele acestui suflet?

Există o selecțiune naturală a inteligențelor naționale pe baza luptei de adaptare pe care popoarele trebue s'o dea spre a biruì dificultățile ridicate în calea lor de natură ori de om. Mintea se ascute din generație în generație în direcția biruirei cât mai ușoare a acelor obstacole. La popoarele prea chinuite de adversitățile istorice—cazul poporului nostru, martirizat de toate liftele pământului—se formează un fel de carapace spirituală, în care

sufletul se refugiază spre a se păstrà intact. Observatorul superficial vede numai carapacea pietroasă și inertă : în specie : fatalismul, insensibilitatea la nevoile unei vieţi mai omenești, tradiționalismul, neîncrederea faţă de ori ce om sau lucru nou, asprimea și necioplirea în diferite manifestări individual-sociale. Dar observatorul răbdător, care stă și așteaptă să iasă din scoica colțuroasă, adevăratul organism, adăpostit înlăuntru, are bucuria de a vedeà o ființă foarte fin și complicat, foarte delicat construită, cu nenumărate organe de apercepție variată și puternică a lumei, total nebănuite, numai după aspectul crustei de piatră. Fatalismului cosmic îi corespunde splendida etică optimistă, păgâno-creștină, care dă celui nedreptăţit siguranța că răutatea nu va rămâne nepedepsită și că deci el poate așteptà cu resignare filosofică această pedeapsă imanentă nedreptăţii. Insensibilităţii la greutățile și trivialitățile vieţii materiale îi corespunde entusiasta dorință de a se face frumos măcar la zilele mari, care crește înclinările sale pentru arta de toate felurile. Tradiționalismului țărănesc îi corespunde o curiositate extraordinar de multilaterală, chiar pentru lucrurile total streine de experiența lui principiară. Neîncrederei față de orice e nou îi corespunde dorința de a afla taina acelei noutăţi, spre a o supune : de unde, un spirit de observație și de critică excepţional de ascuţit, întrecând adesea cu mult pe cel al omului cult, deprins cu formulele luate de-a gata din cărţi. Asprimei în maniere îi corespunde un simț de măsură și cuviință sufletească, cu atât mai

puternic, cu cât el nu se poate manifestà extern, decât cu totul stângaciu.

Copilul țăranului e aruncat în lupta vieții, încă de când e mai mic decât căciula de pe capul luĭ taică-său. El trebue să învețe singur a ieșì din încurcătură. Iar școala de agerime practică a trupului și sufletului îi e completată de lupta—nu căutată de cine vrea, ci impusă tuturora—pentru întâetatea ori distincția spirituală, extraordinar de prețuită în societatea țărănească. Agerimea minții îi e pusă la încercare fiecăruia în orice clipă, nu numai de un interes imediat și utilitar, dar mai mult încă de plăcerea, pur estetică, pe care țăranul o are de a vedea scânteind un cap superior. Iuțeala aperceperii, vioiciunea reflexiei, justețea judecății, promptitudinea respingerii argumentului contrar, stăpânirea de sine în focul luptei de inteligență, cavalerismul condamnării imediate a mijloacelor lăturalnice ori brutale de întrecere, toată această minunată autoeducație ce și-o dă societatea țărănească, scânteetoare de vervă, de bucurie a vieții, încordată ca o strună continuu vibrând muzical, de sinceritate aproape antic de consequentă, de cavalerism cu un cod foarte complicat,— e o realitate pe care clasa suprapusă—în mare parte de alt neam decât poporul nostru—n'a cunoscut-o și deci n'a avut-o în vedere la organizarea culturei sociale a națiunii. S'a văzut ridicula babilonie a introducerii copilului de țăran în viața naturii prin cărți, cari-i proclamau marele adevăr nou, că „boul e un animal cu patru picioare".

Sufletul țăranului român ne ajunge nouă — Confraternității universitare — total obosit, amărît, desgustat și adesea chiar mutilat, de fabricile de banalizare sistematică, denumite școală primară și secundară. Mai e vre-o mirare că feciorul de țăran trecut prin toată filiera uzinei școlare e un simplu neurastenic ori un nevrozat iremediabil? Căci trebue să fie cineva prea recalcitrant la orice disciplină, ori prea puternic spiritual: dominând orice violență externă, ca să poată rezistà tăvălugului nivelator, care e școala organizată mecanic-industrial: supunând și pe cel genial și pe cel sărac cu duhul aceluiaș dresaj cu locuri comune. Universitatea deci, în loc de a fi un colegiu frățesc de tineri și bătrâni cari caută împreună, deopotrivă de entuziaști, realul, adevărul, frumosul, sensul lumii și al vieții, trebue să fie, în haosul și decăderea actuală, un adevărat spital pentru mutilații la suflet. Ca să-și poată venì în fire, copiii aceștia ai unei rasse în adevăr nobile, încăpute pe mânele educatoare ale unor oameni strâmb pregătiți ori rău conduși, trebue să le redăm atmosfera de acasă, vioae, veselă, lipsită de orice pedanterie și închipuire de sine magistrală, firească în libertatea deplină dela frate mai mare la frate mai mic, caldă, copilăresc de idealistă, — și, fără îndoială, multe suflete vor înflorì din nou, strălucind prin inteligența lor originală, pătrunzătoare, clară, creatoare, — deși, tot așa de sigur, multe altele vor rămâne pentru totdeauna schilodite, luând cu ele numai arzătorul regret de a se fi născut prea de vreme față cu înce-

tul proces de purificare al nenorocitei noastre orânduiri sociale.

Fiecare națiune trebue să-și aibă metoda sa proprie de desanimalizare a mulțimilor și de selecționare a talentelor și geniilor. Copiii țăranului nostru, vioiu și clar la minte, n'au nevoe de pisălogeala ucigător de metodică, născocită ca sistem educativ de națiile greoaie la spirit pentru copiii lor molâi și înceți. Școala noastră trebue să fie alta, pornind dela realitatea etnopsihologică a sufletului nostru național și ramificată după scopurile sociale specifice evoluției noastre actuale.

Dacă însă calitativ sufletul cu care avem a lucrà e de o fineță și mlădiere originară neîntrecută, cultural-evolutiv el e încă în stadiul primei copilării. El nu a făcut decât o foarte modestă etapă în ascuțirea psihofiziologică, necesară marilor abstracții ale culturilor creatoare superioare. Trecerea dela stadiul vegetativ-etnografic — ori cât de strălucit — la cel cultural creator, general uman, universal-valabil, e departe de a se fi făcut. Un suflet proaspăt dela țară, supus presiunei formidabile a capitalului ideologic contemporan, rar poate suporta cu perfectă elasticitate povara și nu rămâne deformat. Deabia în a doua ori a treia generație, treptat-treptat intelectualizată, țăranul român își arată incomparabilele lui calități sufletești. Și e caracteristic că chiar în trecutul nostru istoric o atare treptată intelectualizare a dus nu numai la egalitatea noastră, spiritual-creatoare, cu alte națiuni mai vechi în cultură, ci la superioritatea noastră asupra lor, dându-le noi, conducători sufletești.

Din aceste constatări decurge—ca o condiție esențială a oricărei superiorizări a culturii, individuale, ca și sociale—lărgimea general-umană a orizontului inspirator de gânduri.

Naționalul e ceva biologic-politic : e conștiința de sine, solidară, a unui organism independent, în luptă de existență cu alte organisme analoage și întrebuințând pentru apărare chiar forma animalică a luptei, care e răsboiul. Naționalul nu e ținta supremă a spiritualizării, ci e materialul brut, care are a fi înnobilat prin gândirea general-umană, astfel încât creațiunile lui să devie pretutindeni și etern valabile. Ești național în orice creațiune a culturii superioare nu conștient, voit, ci inconștient, fatal. Dar întocmai cum nu vrei, ci ești, fără voia ta, în opera de artă, liric ori epic, tot așà ești, fără să vrei, național, în sufletul tău.

Omul, fie el necult, fie cult, lucrează, ideologic, cu un material de gânduri general-omenesc ; etnografic adică sub-cultural, ca și superior-creator, adică adevărat cultural, esența diferitelor civilizații naționale e asemănătoare : nu numai în ideile conducătoare, ci adesea chiar în unele forme concrete, îmbrăcate de aceste idei ; comparați civilizația etnografică românească cu cea scandinavă, cu cea peruviană sau chiar cu cea a negrilor mohammedani și comparați cultura elenică a epocei clasice cu cultura mexicană anterioară invaziunei spaniole. *Calitatea diferită a sufletelor naționale e o entitate de ordin diferențial și potențial, iar nu esențial.*

Fie prin specializarea aptitudinilor sufletești subconștiente, fie prin tăria excepțională a puterii aperceptive și raționale, popoarele ajung a se deosebi într'un fel—am puteà zice termic: unele cu sânge rece, luna masculină, soarele femenin,—altele tocmai dimpotrivă. Identitatea construcției generale, psihofisiologice, la toate rassele omenești creează substratul sufletesc universal-valabil al tuturor civilizațiilor. Legea cosmică a diferențierei aptitudinilor până chiar și în organele perechi ale aceluiași individ, creează, pe baza factorilor multipli de influență a pământului asupra omului, potențe și nuanțe etnopsihologice, nenumărat de variate.

Mijlocul unic de a accentuà diferențialul e acela de a intensificà genericul. Lărgind și aprofundând cultura noastră de simpli oameni, ca oricari alții, devenind cât mai spiritualizați ca cetățeni ai lumii, subconștientul specific-național din noi, care colorează fatal oricare creație superioară de artă, filosofie ori știință, din pricina precumpănirei instinctului asupra inteligenței în orice inspirație nouă (altfel cei mai eruditi ar fi cei mai geniali, pe când dimpotrivă geniul procede prin inspirație transcendentală), subconștientul, zic, are un câmp mult mai vast de manifestare, atât intensivă cât și extensivă.

Dar mai mult de cât atât. Dela etnografic la cultural nici nu e punte de trecere. Etnograficul e cevà definitiv, milenar și universal, rezultat ultim al geniului popular natural. Etnograficul exprimă

o concepție etică, estetică și metafisică asupra lumei și vieții ca rezultat al unei experiențe multiseculare: atât ideile cât și formele lui alcătuesc o lume aparte, din care nu este trecere: precum nu este trecere dela civilizația Laponilor la cea a Elenilor. Culturalul e cevà abstract, simbolic, artificial. Culturalul e rezultatul spiritualizării aristocratic-idealiste pe cale de antrenament și selecție forțată într'un spațiu și timp dat. Etnograficul pleacă dela instincte. Culturalul pleacă dela idei. Culturalul e mereu schimbător în rafinata evoluție spre cât mai complex a ideilor creatoare. Etnograficul e perpetuu stabil, pe baza celui mai minuțios tradiționalism. Necesitățile vieții spirituale superioare sunt total necunoscute vieții etnografice. A luà valori și forme etnografice pentru a exprima valori și forme culturale înseamnă a confundà iremediabil două *stări de suflet* total disparate și a creà un monstru de civilizație falșă. Nu forma creează ideea, ci ideea își caută forma. Culturalul ca forme concrete e exclusiv rezultatul gândirei superioare solitare, născute prin generație spontanee, din legea cosmică a diferențierei, calitative și intensive, aplicată indivizilor izolați. Tonalitatea, nuanța, ritmul creației acesteia superioare, sunt date, firește, de pasta psihofiziologică diferită a nenumăratelor organisme sociale, care sunt rassele și popoarele. Ai aceiași idee de templu, ori de statue, ori de imn liric, ori de contract social-politic, exprimată de marii creatori ai culturilor originale, capetele geniale ale națiunilor, total diferit, nu după mentalități individuale, ci

naționale: această diferență e cu atât mai inconștientă, cu cât creatorul e mai desăvârșit. In adevăr singura muncă, singura grijă și suferință a creatorului e de a da formă deplin corespunzătoare gândului care-l frământă. Iar gândul acesta nu este un gând social, politic ori național, ci e un gând specific creației: compozitorul gândește muzical, sculptorul gândește plastic, poetul gândește simbolic. „Limbile” acestea specifice sunt intraductibile dintr'una într'alta. Creatori foarte eloquenți în limba lor, plastică, muzicală, simbolică, sunt total afasici în limba noastră practic-utilitară a necesităților vegetative ale vieții, ca și în limba metafizică a cetățenilor republicei lui Platon.

Cea mai evidentă dovadă a stării noastre spirituale înapoiate e confuzia care se face între etnografia românească și arta ori gândirea superior-culturală românească. Ai noștri înțeleg o prelungire directă a etnograficului în cultural, a popularului în artisticul-filosofic, în loc să le înțeleagă ca două lumi diferite cari au contact între ele, nu direct, ci prin intermediul altor lumi, care sunt etapele treptate ale spiritualizării colectiv-individuale: prin propagarea unei anume religii a unui nou complex de idei: cum a fost, în alte locuri și timpuri: cultura superioară medievală, cultura superioară a renașterei, etc., în diferitele lor faze, crescute treptat din forțele vii, singular-geniale, populare, ale națiunilor, diferit colorate la diferitele națiuni, dar deopotrivă de abstract fecundate dela artificial la natural, iar nu dela popular la artistic-filosofic.

Avem dară de intensificat în tinerimea care aleargă la luminile noastre nu ceea ce e țărănesc in ei, ci ceea ce e general-omenesc. Dar această culturalizare a intelectualității noastre născânde nu are a se face prin antrenamentul spiritual cu cultura unei anume națiuni predilecte. A încercà să facem din cultura noastră o prelungire colonială a culturii franceze, italiene, germane ori anglo-saxone, e o greșală analoagă aceleia, mai înainte atinse, a etnografizării creațiilor abstracte. Căci cultura acestor națiuni este ceva organic, netransmisibil : ea reprezintă un suflet specific, diferit de al nostru. Ar însemna să ne strâmbăm sufletul, sau să fim niște simple animale mimetice, dacă am căutà să gândim cultural ca Francezul, Englezul, Germanul, contemporan, ori istoric. Cultura unei națiuni se naște din ciocnirea unor influențe ideologice streine, forțat ori de bună voe, cu instinctul creator național. Cu cât însă un popor este mai tânăr, cu atât el e mai expus să ia expresia formală drept idee. Ori forma este ceva neasimilabil : ea este interpretarea națională, specifică, a ideei pure. Ideea singură e asimilabilă fiindcă e general-omenească. Ideea catedralei gotice în Franța și Italia e ca ferment aceeași, ca întruchipare total diversă. Noi avem a oferì instinctului creator al națiunii noastre idei, iar nu forme. Și ideile vor fi imediat roditoare, pe când formele vor fi sterile. Idei în sine, idei artistice, științifice, filosofice, sociale, politice, în perpetuitatea lor — critic văzută — de transsubstanțializare infinit de variată.

Nu cultura superioară a unei națiuni, ci cultura acât mai multor națiuni, are a ne interesà. Numai, așà putem ucide mimetismul ieften al formelor, și silim la gândire, la luare de poziție personală originală. Cultură istorică deci, mergând mână în mână cu cultura filosofică și cea artistică, toate general-umane, iar nu singularizat naționale, cu atitudine servil-colonială față de ele.

Ideile pure, care circulă în spațiul geografic-uman și în timpul istoric-uman, cu ajutorul marilor genii creatoare, în care ele aprind focul luptei pentru transsubstanțializare a gândului abstract în formă concretă,—sunt active în indivizi și națiuni în cele două feluri etern creatoare de energie : simpatetic—prin iubirea față de noul gând—sau, repulsiv, prin ura și combaterea noului gând, adică—din ciocnire—prin crearea antitetică a altui gând. Și într'un caz și într'altul rezultatul final e tot crearea. Decât, că în cazul urei, drumul până la creare e mai lung și cheltuiala de energie mai mare. Fireșc, indivizii, și după ei, popoarele, iau mai bucuros drumul cel dintâi, al iubirei.

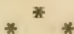
Ideea-mamă a întregei culturi românești e *ideea romană.* Cultura noastră națională, creatoare, spre deosebire de străvechea civilizație vegetativă etnografică, daco-romană, populară, începe odată cu descoperirea Romei. Romane descoperise pe noi încă din întunecatul ev mediu. Dar noi nu réacționasem. Dimpotrivă noi am descoperit-o simultan, pe căi diferite, dar cu efecte fulgerător-creatoare identice, în toate cele trei țări românești ale Daciei

—deplin—abia în secolul al XVII-lea. Istoriografia românească din Moldova, Ardeal și Țara-Românească e creatoarea conștiinței naționale superior culturale a poporului nostru. Iar această conștiință națională superioară aprinde fără întârziere—pe cale simpatetică—sufletul primitiv-natural al națiunei fiice cu dorințe, impulsii, tendințe violent răscolitoare de gânduri. Legătura cu Roma-mamă e făcută întâi—multă vreme—prin sora italiană, apoi marele foc sacru al ideei pure, încinge întreaga Francie. De la 1789 până azi ideea culturală creatoare romană e activă în națiunea noastră prin mijlocirea Franciei. Incercările antiquaric latine ca și cele romantic italofile—de legătură nouă cu gândul roman—n'au creat nimic trainic.

Dar ideile culturale romane—propriu zis, cultural antice, greco-romane—nu sunt azi exclusiva proprietate spirituală a Franciei. Intreaga lume europeană și americană—am putea zice întreaga lume civilizată—latină, germană, anglosaxonă—trăește cu idei romane. O exclusivitate a inspirației noastre prin Francia, ne-ar duce—prelungită prea mult—la situația intolerabilă de colonie culturală franceză. Ideea romană trebue deci readusă la puritatea ei principiară, impregnată cât mai mult de suflul ei originar-antic, eleno-roman, iar reacțiunea noastră față de această idee trebue din ce în ce mai mult intensificată național-daco-roman, liber inspirată de sufletul nostru nefalsificat, nemanierat cu diferite influențe exclusive contemporane. Clarificându-ne și aprofundându-ne mintea

noastră cu experiența ideologică universală—fiecare națiune făcând să vibreze în noi, puternic, o altă coardă—lăsând iubirea noastră instinctivă pentru Roma să coloreze după legile ei, fatale, creațiile noastre, vom aveà dat substratul larg omenesc al inspirației culturale creatoare prin ciocnirea cu alte gânduri—diverse de cel românesc.

Implinirea însă a chiar actului creărei trebue să fie cea mai sălbatecă liberare de tot balastul, de toată schelăria, pe care ne-am urcat, spre a privì cât mai departe și cât mai adânc, în lume. Suprema despersonalizare, desnaționalizare, destendenționalizare, trebue să fie actul de purificare, precursor creărei. Inaintea ideei pure: de filosofie, artă, știință, trebue să stea omul pur de orice intenții trecător lumești. Din unirea sufletului lui imaculat de cele pământești, cu ideea pură, se va naște—potrivit legilor supreme, incontrolabile și neguvernabile de noi—opera nouă: asemănându-se—ca eternă valabilitate, umană—cu mama ei, ideea,—și asemănându-se—ca înfățișare formală, națională—cu tatăl ei, creatorul.

Nu românizarea noastră feroce, întru vegetativul etnografic, ci continua noastră umanizare întru sublimul uman, va creà suprema splendoare a culturei creatoare românești. Acordarea întru eternul omenesc a creatorului îl va face să crească până la simbolul veciniciei fiecare element superior prelucrabil al vieții noastre naționale. Și cântăreți

divini ai frumosului, profeți incomparabili ai adevărului, vor da viziunea sublimului, în formă transcendental ritmată română, tuturor popoarelor și tuturor timpurilor.

Dar pentru a ajunge acolo, ca națiunea noastră să trăiască universal-uman, confraternitatea Universității noastre trebue să convertească întreaga națiune la cultul ideei pure. Dematerializare fără crutare; spiritualizare entuziastă; cercetare neobosită a realității naționale pentru ce are etern în ea; activitate missionarică social-culturală, adânc iubitoare, pentru prepararea întregei mulțimi a fraților cu taina cea mare a nașterei geniilor noastre, universale: iată uriașa sarcină care apasă pe umerii noștri de adevărați părinți ai națiunei.

Și după cum trupul omenesc, pentru a se mișcà în spațiul terestru, are nevoe să ia anume atitudini, la cari e treptat-treptat antrenat în viață: pe pământ, în mers, alergat, urcat, —în apă, înnotând, — tot astfel sufletul pentru a se mișcà în lumea ideilor are nu mai puțin nevoe să fie inițiat în atitudinile necesare, imperativ obligatorii și total diferite unele de altele, —atitudini cari singure pun sufletul în stare de a primì și a dà ideile pure, cari, ca atomii în Cosmos, alcătuesc vibrarea vieții etern conștiente de sine: atitudinea religios-lirică, cea ritmic-muzicală, cea poetic-plastică, cea filosofică-tragică, cea științifică-arhitectonică, cea istorică-epică-dramatică, cea socială-culturală, ori, în sfârșit, cea practică-politică.

Maeștrii atitudinilor sufletului, inițiatorii în

taina mișcării în lumea ideilor, trebue să fim noi, cei cari prin știință, experiență, suferință, închinare, am fost binecuvântați cu darul măcar al unei singure mișcări în lumea imensă a gândurilor. Discipulii vor intrà la fiecare, vor încercà acordarea sufletului cu atitudinea fiecăruia din noi, și, sau vor vibrà armonios de contactul cu ideia cea nouă, sau, vor căutà mai departe atitudinea deplin înrudită alcătuirei sufletului lor, individual.

Nenorocita identificare a sufletului, cu trupul în care trăește, și apoi a acestuia însuși cu materia inertă, a făcut să se piardă, în raționalismul feroce, trivial-materialist, modern, până și însăși înțelegerea originei gândurilor noastre fundamentale. Filosofia, Istoria, Arta, sunt astăzi științe care se inoculează, ca un ser medical—pe cale așa zisă *metodică*—în creerul celui chemat și celui nechemat, deopotrivă. Suflete total nefilosofice, ori neistorice, sunt dresate cu deasila ca atare—nu se dresează oare și cai matematici?—și sute de monștri pseudoumani, numiți specialiști, sunt aruncați în viața socială spre a nefericì la rându-le pe alții. Și așà va suferì omenirea, fără putință de îndreptare, cât nu se va întoarce la divina doctrină a inițiării afinitar-elective în idee, prin punerea la încercare a sufletului adolescent cu atitudinile spirituale capitale, spre a și-o alege—prin iubire—pe aceia în care sufletul lui se pierde ca o notă în acordul perfect.

Cum omul care a trăit o vieață într'o strâmtă vale de munte, la prima vedere a vastului spațiu liber, ce-l dă orizontul mării, se va dà înapoi speriat

căutându-și sprijin în cel mai apropiat obstacol care să-i mărginească privirea, cum sufletul nostru însuși, mereu visând de infinit, se dă totuși înapoi cu groază și i se pare că se scufundă în haos, când îi ceri să gândească la ce poate fi dincolo de ultima stea văzută, și tot mereu mai departe, *dincolo*, fără oprire și fără hotar,—așà se dă aiurită înapoi mintea contemporanilor noștri, când din cutiuțele sistematice, cu cea mai perfectă metodă ordonate și cuprinzând întreaga înțelepciune științifică asupra lumii și vieții,—e scoasă de marile izbucniri ale geniului creator solitar, intuitiv-vizionar în natură și în sufletul omului, spre a luà cunoștință de anarchica lui descoperire, fără fișe și rafturi, a unui nou aspect al formei, ori al ideei universale.

Ci viața adevărată e a inspiraților. Când pentru întâia dată sufletul omului s'a trezit la viața conștientă în lume, turburarea iubirei, a fricei, a mâniei, a necunoașterei, i-a acordat sufletul liric, religios, politic, științific, și gândul care i-a fulgerat atunci în minte, ca și forma ferbinte, pătrunsă toată de vibrarea vieții închise într'însa, scurt lapidară, pentru că vulcanică, au fost expresia vecinic-valabilă, pentru toți muritorii cari au mai trăit în lume. Și tot așà când întâia dată sufletul omului s'a deșteptat din credința în minune, când ochii săi au putut privì tăios și rece asupra vieții și morții, gândul filosofic, ideea ordonatoare a tuturor aparițiilor în Cosmos, s'a născut complet înarmată, ca Pallas din capul lui Zeus. Iar frângerea speranței umane, brutala desmințire a copilăreștilor noastre

planuri de fericire trainică pe pământul plin de durere, a născut cântecul tragic.

Privește pe creator la lucru: „fragmentul acesta de lume e frumos: și anume așà, și așà": și omul imită natura mereu și mereu mai deplin, —ca să arate că el vede tot, că nu-i scapă nimic, că el e ca însuși Dumnezeu, căci el pătrunde toate câte le-a pus Dumnezeu în ce a creat. Și ca Dumnezeu crează și el viață din lutul inform. Și bucuria pe care omul o are de a înțelege toate, îi dă mișcarea ritmică a sufletului, care îl face să cânte: în cadențe, în versuri, în linii, în culori, în forme, în numere.

Marele lui chin, marea luptă, cu cât vede mai deplin și mai adânc lumea și viața, e însă biruirea inerției materiei. Fiecare creație nouă își are ca început aceiași inspirație subconștientă, transcendentală, vulcanică, pe care a avut-o și primul om, înspăimântat de văpaia gândului nou ce i se aprinsese în suflet. Dar creatorul zilelor noastre luptă implacabil cu forma spre a o silì să cuprindă cât mai întreagă ideia de foc inițială. Și de multa preocupare de formă, rătăciții ln lumea gândurilor, cei ce n'au iubit nici odată ideea, cred că doar forma e totul. Și lumea contemporană întreagă trăește o vreme a formelor, a idolilor morți luați drept zeii înșiși și toată știința și filosofia și arta nu mai e decât pură morfologie metodică. Cum după o formulă dată chimistul reconstruește un corp, tot astfel cu *membra disiecta* artistul, cugetătorul, istoricul, după metoda cu care a fost dresat în școli, compune cu ușurință, repeziciune și perfectă li-

nişte de suflet nenumărate opere moarte. Ce pot toţi oamenii aceştia ştì de chinul creării sub imperiul demonului lăuntric? De marea suferinţă a exteriorizării ideei, care-şi cere inexorabil trupul, în care să se coboare în lume? Dar şi de nebuna jubilare a găsirei armoniei între gândul nou şi materia inertă biruită, în veci nu vor ştì banausii, a căror muncă e silnică, al căror spirit e mort.

Şi Alexandrinismul acesta contemporan, care nu mai vede în lume decât probleme de forme şi metode, nu e în esenţa lui diferit de cel antic. Problemele de formă se nasc întotdeauna atunci când ideile sunt puţine şi slabe, când omul se simte epigon al altor vremuri superioare, când atitudinea lui în faţa lumii şi vieţii e luată din cărţi şi tradiţii, iar nu din propriul suflet luptător. Èl ar trebuì să ştie că în timpurile sublime orice formă e numai un efect al ideei, orice metodă numai un plan personal şi pur subiectiv de stabilire a drumului spre transsubstanţializarea ideei. Dar sufletul anchilozat al contemporanului, turtit de nihilismul materialist-mecanicist, nu mai îndrăsneşte să sboare: i se pare chiar ridicol să încerce a sburà. Cercetarea realităţilor vieţii se indentifică pentru dânsul cu cercetarea realului material. Realul spiritual, care, de fapt, e adevăratul real în lumea omenească, singură conştientă de sine şi de Cosmos, căci omul e singurul animal cosmic, pe care până acum l'a creat Raţiunea supremă, realul spiritual e pentru cei de azi o simplă ipoteză discutabilă. Intreaga viaţă a sufletului nu mai are—pentru contempo-

ran—de cât un sens descriptiv. Redarea precisă, amănunţită, a impresiilor simţurilor animalice. Un sensualism trivial şi neinteligent. Munţi de material informativ-descriptiv, fără o singură idee subsumator-spirituală înlăuntrul materiei.

Şi până şi atitudinea istorică, adică sintetizator-evolutivă a gândului, ca şi atitudinea filosofică, adică valorificator cosmică a lumii şi vieţii, au decăzut la o simplă atitudine utilitar practică, de urmărire a faptelor şi ideilor umane ca a unor simple materiale brute, clasificate, etichetate şi îmmagazinate metodic ca nişte fosile găsite în pământ şi expuse apoi paleontologic. A face ştiinţă astăzi se chiamă „a strânge materiale". Se uită că nu poate strânge materialul decât acela care-l înţelege şi valorifică principiar, cauzal, efectiv. Real-criticismul înţelept ca gând prim, şi vechiu ca însuşi Socrates, deplin îndreptăţit ca sistem de înţelegere a lumii, numai pe baza perfectei şi adâncei ei cunoaşteri efective, a dus în epigonii de astăzi, la un hamalâc stupid al tuturor nechemaţilor, cari adună fără nici un spirit superior, ordonator în haosul faptelor, tot ce le cade sub simţuri, fiindu-le total indiferent şi neinteligibil de-i caracteristic, ori zadarnic şi mut.

Confraternitatea Universităţii noastre trebue să înţeleagă viaţa ca o luptă pentru mai mult gând. Spontaneitate, originalitate, însufleţire, spiritualizare, a întregei noastre munci ordonate în viaţă. Iar spiritualizarea aceasta a vieţii, valorificată după unitatea de măsură supremă : etern valabilul

uman, să fie legea perpetuă a deosebirei inertului de viu, animaliculului de uman, naturalului de cultural, materialului de spiritual. Intru început erà rațiunea supremă. Și rațiunea supremă erà la Dumnezeu și Dumnezeu erà rațiunea supremă. Socrates, Platon, Zenon, Ioan și Kant n'au putut găsì altă înțelepciune de cât aceasta. Dar în viața-spirit, în viața-ne-moarte e cuprinsă însăși legea de existență a Cosmosului. Şi ridicându-ne din țărâna care ne trage la dânsa, proclamându-ne una cu spiritul viu al Lumii, noi împlinìm comandamentul legii vieții pe pământ: dela sub-om, la om, dela om, la zeu.

Şi toată puterea, latentă în națiunea noastră, de creare nouă, de luminare al lumii cu o nouă lumină, are a fi fructificată de acest gând al sublimului. Din iubirea pentru ideea forță, din avântul către idealul vieții biruitoare a morții, se va naște singura formă, singura existență concretă a supremei noastre culturi, care în trecerea mileniilor de viață umană, să dea nemurirea vieții spirituale, etern-valabile, și faptei geniului națiunii noastre. Şi cum nimeni nu știe ziua şi ceasul când chiar popoarelor le e dat să se săvârşească în viața trupului, e graba mare ca sufletul națiunei mele să înflorească deplin, înainte ca destinul să unească din nou trupul ei cu natura mamă din care cu milenii înainte s'a trezit la viață.

Desfă-ți dară aripile, suflet al națiunii mele, lovește cu ele puternic și larg aerul lumii de jos şi ia-ți ca un vultur sborul în țările senine și curate.

De acolo ochii tăi vor vedeà, încă mai limpede, întreaga icoană a lumii şi vieţii, dar nu vei mai respirà miasmele aducătoare de somn, inerţie şi moarte ale putreziciunii materiei care dospeşte în adâncuri. Şi solitudinea calmă a cerului te va reînvăţà olimpicul ritm constant al eternului, neturburat de moarte, al legilor vecinice după care trăeşte Infinitul, din care, ca lumina eternă, răsfrântă în spaţiile interastrale, se răsfrâng în sufletul nostru ideile, spiritul, viaţa.

II.

DESPRE VALORILE ISTORICE

DESPRE VALORILE ISTORICE

LECŢIE DE DESCHIDERE
A CURSULUI DE ISTORIA ANTICĂ, ŢINUT IN SEMESTRUL DE VARĂ MCMXX LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI, CETITĂ IN ZIUA DE 11 FEBRUARIE MCMXX.

MCMXX

Intocmai ca arta, religia ori filosofia, istoria nu se poate explica decât prin sine însăși. Precum nu poți înțelege arta prin filosofie ori prin religie, pentru-că ea e o entitate spirituală independentă și specific-organică, tot așa istoria nu se poate înțelege nici prin artă nici prin aceea ce contemporanii numesc „știință", și cu atât mai puțin prin filosofie. Istoria e, ca și religia, arta și filosofia, o *atitudine* în fața lumii și vieții. Această atitudine a umanității, oricât de primitiv conștiente de sine, e tot așà de veche ca și însăși licărirea primului gând de dualitate antropomorfă: *om* și *lume*. De aceea avem încă din întunerecul preistoric o istorie pasivă, vegetativă, orală și simbolică, creată numai din stricta necesitate biologică a genealogiei. Avem o istorie populară, etnografic ornamentală, sau social-politic utilitară, de simplă înșirare, ritmică ori monumentală, a unor fapte ofensive sau defensive, individuale sau sociale. Avem o istorie finalistă, analoagă artei și filosofiei finaliste, archaice, urmărind scopuri extraistorice: în primul rând politice (autocrate, feudale, oligarchice sau theocratice). Avem însfârșit istoria pentru istorie, ca arta pentru

artă, ori filosofia pentru filosofie, atunci când omenirea, în epoce de înălţare generală a ritmului şi apercepţiei spirituale, găseşte prin capetele creatoare, specific înzestrate în direcţia istorică, raţiunea intimă şi legile de funcţionare şi expresie ale istoriei. Teoria cunoştinţei şi logica filosofiei sistematizate au în arta, religia şi istoria societăţilor omeneşti, ajunse la maturitate spirituală, corespunzătoarele lor „teorii ale cunoştinţii" şi „logice" ale artei, religiei şi istoriei.

Printre ultimele încercări de a lămurì izvoarele creaţiei artistice e şi aceea de a dà *iubirei* şi *instinctului* antropocentric *de eternizare* a vieţii noastre, rolul genetic şi regulator al funcţiunii estetice a sufletului omenesc[1]). Această încercare nu e însă decât încă un semn al eclectismului dilettantic contemporan, care alăturea de confundarea artelor plastice cu cele abstracte, a „ştiinţei" cu filosofia şi a filosofiei cu arta şi religia, amestecă pentru explicarea vieţii creatoare umane instinctele, *generic* creatoare, cu ideile *specific* creatoare. „Iubirea" şi „instinctul de eternizare" pot fi tot aşà de bine puse şi la începutul creaţiei istorice[2]), fără ca prin aceasta să se fi putut cevà explicà din originea, conţinutul şi forma *atitudinei istorice* a spiritului omenesc.

Precum religia regularizează raportul dintre om

---

1) Cf. Erich Major, *Die Quellen des künstlerischen Schaffens*, München 1913.

2) Vezi Herodot, încep. şi Thucydides, I 22.

și misterul vieții și al morții în lume, precum filosofia sistematizează rapoartele dintre aparent și existent în lume și viață, precum acea disciplină ajutătoare a filosofiei, care e știința contemporană, nu e știință decât atâta cât descrie și experimentează realitatea, făcând ca atitudine umană creatoare parte directă și integrantă din filosofie, tot astfel arta cristalizează după legi psiho-fisiologice specifice aspectul strict sensoriu și momentan al lumii și vieții, ritmat—desigur nu eterogen, dar totuși—total autonom față de ritmul vieții extraumane, iar istoria sistematizează, spre deosebire de toate celelalte categorii de atitudini, formal (adică descriptiv), principiar (adică genetic) și interdependent (adică sintetic) devenirea, ondulația și deflexiunile vieții omenești individual-sociale și social-individualizate, luptătoare și creatoare.

Fenomenele vieții omenești sunt o parte integrantă din ritmica universală. Aceleași legi cosmice determină viața umană și pe cea extraumană, pe pământ, ca și viața lumilor nesfârșite, în Univers. Un fenomen de viață omenească e în sine indiferent și neutru, ca orice fenomen al vieții cosmice. El devine „religios", „artistic", ori „istoric", după atitudinea ce-o luăm noi față de el. Iar această atitudine dă fenomenului cosmic un aspect uman, care nouă, în strâmtimea obicinuită a orizontului nostru, ni se pare singurul său aspect, ba chiar esența

lui, în vreme ce, de fapt, el rămâne înainte de toate, esenţial, cosmic, iar aspectul său, general, ritmic.

Un individ moare : e un fapt al vieţii universale. Inaintea acestui fapt noi luăm diferitele atitudini umane : religioasă, filosofică, ştiinţifică, artistică, istorică. Aceste atitudini crează la rândul lor—prin sufletele tari, cari pot transformà simpla ritmare deosebită a emoţiei şi gândului, în expresie concretă, clar şi puternic comunicabilă—fapte, adecă opere : religioase, filosofice, etc. Istoricul deci nu se află în faţa unui fapt istoric, ci în faţa unui fapt cosmic. El îl transformă în fapt istoric prin atitudinea sa creatoare. Muritorilor obicinuiţi li se pare atunci că însuşi faptul originar a devenit istoric : ceea ce fireşte e o simplă iluzie antropomorfică.

Ce deosebeşte atitudinea istorică de toate celelalte şi în special de cea filosofică, ştiinţifică şi artistică? Inainte de toate plasarea perspectivică a fenomenului în acea ficţiune spaţială pe care noi o numim „timp". Atitudinea istorică e singura care procedând dela entitatea metafisică a devenirei infinite, ia punctul de vedere nu al fragmentului de devenire, care e fenomenul izolat, ci al devenirei însăşi, din care fenomenul e un singur tact al ritmului etern. Pentru istorie nu există fapte izolate, ci numai deveniri organice : vieţi, cu început şi sfârşit, unde complete ale ritmului, dela inerţia completă, prin culmea ritmării intense, înapoi la inerţia completă. Viaţa unui om, a unui popor, a unei idei, a unui sentiment, a unei creaţii omeneşti, a unei civilizaţii universale, a vieţii omeneşti totale,—viaţa

întreagă, din care fac parte nenumăratele fenomene izolate, cosmice, — e singura accesibilă atitudinei istorice. Filosofia cercetează deopotrivă orice fenomen izolat ca și orice evoluție completă, din punctul de vedere al determinărei sale categorice: esență, cauză primă, lege imanentă: în absolutul atemporal și aspațial, ca și în relativul intracategoric, al raporturilor dela entitate la entitate. Religia dă soluții antropomorfe, optimiste și utilitare, problemelor metafizice ale existenței ființei omenești în Cosmos. Ea crează pentru individul simplu, gata să se prăbușească la fiecare clipă în prăpastia atemporalului, aspațialului și extraumanului filosofic, parapetul ocrotitor de nihilismul asocial și amoral. Arta lucrează cu spațiul. Raportul dintre sufletul nostru, așà cum vibrează mai intens-armonios, și spațiul direct accesibil simțurilor noastre, așà cum apare el plăcut excitant pentru aceste simțuri, în sensul reconstruirei palpabile, sensoriale, auditive sau plastice, a ritmului sublim creat în noi de acel aspect trecător al lumii și al vieții, e preocuparea capitală a atitudinei artistice complete, adică creatoare. Cât privește știința, ea e o simplă aplicare practică a necesității filosofice de cunoaștere a realității.

Unde nu e devenire și unde nu e ἀκμή a vieții, nu e istorie. Cum însă viață omenească intensă nu poate fi decât prin spirit, unde nu e viață spirituală, nu e istorie. Deci nu există istorie a aspectelor etern primitive umane, nu există istorie a masselor populare ca atare. O știință și o filosofie a acestor

fenomene da, o istorie nu. Aducerea în istoria contemporană a geografiei umane, a antropologiei, etnologiei, a economiei politice, sociologiei și politicei, a însemnat științifizarea istoriei, adică reducerea ei la o simplă ramură a științelor naturale ca aplicare și experimentare a ideilor filosofiei practice. Istoria nu numai a decăzut, dar s'a falsificat și, logic, a murit. E încă un fenomen, pe care istoricul viitorului îl va privì în întreaga lui devenire, până la deflexiunea monstruoasă și fatală de acum. Ea a încheiat cercul complet al acestei unde spirituale, ritmic creatoare, care a fost *istoria*, ca faptă, ca operă, a *atitudinei istorice* a sufletului omenesc, într'un timp dat.

Istoricul se ocupă cu devenirea vieții omenești spirituale, atât în aspectele ei individuale cât și în cele colective. El urmărește linia ondulată a diferitelor deveniri spre a o puteà fixà concret în opera sa. Linia devenirei istorice e cevà cu totul caracteristic și deosebit față de liniile de devenire ale simplei vieți organice. Intocmai cum la protuberanțele cerebrale găsim în secțiune un profil cu atât mai complicat și deviat dela linia plană, cu cât avem organisme mai desăvârșite spiritual, tot. așà în liniile devenirilor istorice cu cât avem o ritmică spirituală mai intensă, cu atât găsim ondulații mai agitate și mai pline de înălțimi orografice, ba chiar explosii ca ale protuberanțelor solare, față de perfect liniștita orizontală a vieții spirituale vegetative. Liniile devenirilor istorice au însă alăturea de complicatele și agitatele lor ondulații, extensiuni foarte

reduse în comparaţie cu lungimile quasi-infinite ale liniilor ondulatorii, aproape plane, care caracterizează viaţa organică, naturală. De aceea s'a crezut de unii cugetători istorici, că fenomenele, fals numite de ei, istorice, de fapt însă fenomenele devenirei spirituale, şi-ar avea legi de desvoltare specifice lor, în vreme ce, dimpotrivă ritmul devenirei spirituale nu e decât unul şi acelaş cu eternul ritm cosmic: maxima intensitate a vibraţiilor dând maxima intensitate a vieţii şi maxima influenţare în timp şi spaţiu a mediului în care se produce vibraţia.

Deosebirea esenţială între istorie şi celelalte atitudini creatoare ale omului stă în însăşi izvorul de inspiraţie şi materialul de prelucrare al ei. In vreme ce pentru artă ori ştiinţă, *natura* e obiectul şi ţinta supremă a prelucrării creatoare, pentru istorie *cultura* e singurul obiect posibil. Căci numai unde începe cultura, adică manifestarea reformatoare umană în mediul natural cosmic, acolo începe istoria. Faptele spiritului omenesc dominând materia şi imprimând naturii voinţa sa, până la crearea de noi forme chiar între organismele vegetale şi animale, prin influenţarea sa persistentă şi sistematică, aceste fapte şi creaţii alcătuesc exclusiv domeniul preocupărilor istoricului. Devenirea lumii şi a vieţii umane şi antropomorfe, iată ţinta privirilor adânc cercetătoare şi creatoare, ale istoricului. Fireşte că puterea omenească solitară şi colectivă fiind foarte modestă, în comparaţie cu forţele uriaşe ale naturei, ritmul intens luminos al marilor culturi umane şi cu atât mai mult exploziile singuratice ale geniilor

omnești, țin foarte puțin în zdrobitoarea întindere fără margeni a timpului, chiar terestru. Și de aceea și liniile devenirilor istorice nu pot fi prea lungi. Dar varietatea și complicata plenitudine a ritmului lor e așà de bogată, încât un suflet omenesc creând istoric are viziuni de-o măreție spirituală desăvârșit asemănătoare marilor viziuni creatoare ale artistului, filosofului ori profetului-mântuitor al religiilor blând apărătoare de durere.

Pentru istorie nu fenomenele izolate, ci devenirea totală fiind singura preocupare a atitudinei ei creatoare, este evident că nu fenomenele au a-i ajutà la urmărirea devenirei, ci devenirea în totalul ei, după legile generale, cosmice, cari o determină, are a caracterizà și valorificà fenomenele izolate. Iar aceste fenomene, ele însele, nu sunt decât inseparabila continuitate (iar nu, cumvà, hăcuirea în tic-tacuri „succesive") a liniei unice ascensional-descensionale a devenirei vieții spirituale, analoage, dar imens mai bogate în vibrații, ca viața naturei, ea însăși inseparabil continuă în linia vieții ei eterne.

Creare istorică înseamnă deci, pe baza cunoașterei faptelor spirituale ale individului ori colectivității, într'un timp și spațiu dat, stabilirea liniei devenirei, fixarea intensității vibratorii a forței spirituale creatoare, pe care o urmărim, întâi în totalitatea ei, apoi în culmile manifestărilor ei, determinarea caracterului specific, a notei predominante care constitue noutatea, originalitatea, personalitatea, individului ori colectivității cerce-

tate, eventual valorificarea istoric-universală, comparativă, a formelor acestora caracteristice ale vieţii spirituale omeneşti. Ori de ce fel ar fi creaţia omenească: de tehnică, artă, filosofie, religie, ştiinţă pură, politică, războiu, activitate economică: nimic nu poate rămâne în afară de preocuparea istoricului. Viaţa omenească intens vibrătoare în toate manifestările ei poate face obiectul de preocupare a istoricului. De sigur nu a oricărui istoric, şi nu în totalitatea unei manifestări omeneşti istoric-universale. Puterile noastre sunt mărginite şi întocmai cum în artă, unui mare creator i se dă numai puterea plastică, iar altuia numai cea muzicală, tot astfel în istorie un creator în foarte rare cazuri e accesibil dintr'odată la mai multe forme ale vieţii spirituale umane. După cum în filosofie raportul dintre aparent şi existent ca şi cauza primă nu pot fi decât *unice*, neexistând decât un *singur adevăr* de care se poate apropia filosoful mai mult ori mai puţin în ostenelile sale de a-l vedeà, tot aşà în istorie linia unei deveniri nu poate fi decât *una*. Cercetătorul istoric se apropie în silinţa sa de a găsì adevărul cu atât mai deplin de dânsul cu cât sufletul său e mai absorbit de marea lumină a ideilor şi sentimentelor omeneşti creatoare, vibrând infinit de sensibil la cea mai uşoară a lor atingere de undele vibratorii ale propriului său suflet. Se cere dar istoricului, alături de afinitatea electivă, subconştientă, cu diferitele forme create ale diferitelor gânduri creatoare (religioase, politice, artistice, abstracte, plastice), darul de a apercepe spiritualul,

maleabilitatea adaptărei la idei cât mai disparate, sistematizarea ideologică și formală a diferitelor deveniri ale gândurilor, sinteza spirituală istoric-creatoare.

Dar omul e inseparabil legat de pământ. Devenirea vieții omenești, oricât de intens spirituale, nu se petrece în abstract. Uriașe forțe ale naturii intervin în ritmul spiritual uman, modificându-l în sensul acordării lui armonioase cu ritmul cosmic, ori în sensul încetinirei lui până la inerția morții. De sigur, precum protestează un mare cunoscător al sufletului elenic, nu pământul Greciei a creat marile genii ale secolului al V-lea : el n'are nici un merit în apariția lor. Dar cultura senină, armonioasă, ideală, elenică, nu se puteà naște nici în cuptorul de bae al Etiopiei, nici în mocirlele înghețate ale Venzilor, nici în tundrele moarte ale Hyperboreilor. De sigur pământul nu poate creà, dar poate împiedecà alcătuirea unei mari creații culturale. Dar mai mult chiar. Pământul poate aveà rolul regulator în instinctele, aspirațiile, sentimentele generale, ale marilor masse populare ca și ale indivizilor. Căci pământul nu e ceva extrauman. El e, așà cum s'a înțeles naiv, dar exact, încă din copilăria omenirei, locuința dată de zei oamenilor spre liberă folosință. Și în stepa imensă sufletul omului nu se simte bine până nu-i găsește marginile, pe marea înșelătoare omul nu se oprește până nu-i află malurile, în văile strâmte ale munților ca și în văile largi ale fluviilor, omul nu se liniștește până nu le

ocupă întregi. Iar asprimea vieţii sărace de munte îl oţeleşte şi îi dă tărie şi statornicie în muncă, primejdiile vieţii de mare îl fac visător, credincios în zeii cruzi ai furtunei şi în cei blânzi ai salvării, iubitor de poezie şi de gânduri largi, ca de însăşi lărgimea şi frumuseţea fără margeni a mării. Odată stabilit acordul perfect între notele pământului şi notele omului, de sigur, crearea vieţii nouă, umane, faţă de viaţa cea veche, a naturei, e fapta întreagă a sufletului nostru luptător. Epifania acestui suflet sunt geniile lui creatoare, singuratece şi sublime: în gândurile lor prometheice, — dar general omeneşti şi accesibile nouă tuturora: în adevărul clar şi etern, condensat ca energie radiatoare uriaşă, în opera sintetică a sufletului lor titanic. De ce totuşi geniile creatoare ale culturii omeneşti sunt aşà de rare şi, de altă parte, apar — într'un spaţiu geografic şi istoric uman, dat — aşà de izolat şi aşà de ciudat numeroase în câteva decenii, faţă de sărăcia neîntreruptă din miile de ani precedente şi următoare, e o taină asemănătoare aceleia a drumului pe care-l face în spaţiu sistemul nostru solar. In frageda construcţie a minţii noastre omeneşti sunt nenumărate realităţi eterne, cari nu pot intrà, fiindcă sunt prea fine faţă de marea primitivitate, am putea zice, din punct de vedere al Universului, încă protozoarică, a creerului nostru greoiu. Dar ca protuberanţele solare, geniile umanităţii îşi au legile lor de existenţă ritmică; legile acestea nu le cunoaştem, dar ele sânt, pentru că nu e nimic aritmic, nimic întâmplător şi strident, în Cosmos.

Istoricul urmărind liniile devenirilor spiritului omenesc nu poate să lase la o parte forța regulatoare a pământului, din care și noi oamenii nu sântem de cât o parte și de care frageda noastră viață e legată ca valul de marea pe care aleargă. Dar istoricul nu poate uità că între pământ și om e o perpetuă luptă și că întreaga frumusețe a vieții, întreaga lumină a sufletului nostru, vine dela biruința spiritului (care e ritm), împotriva materiei (care e inerție). De aceea, tot ce e o împedecare a libertății spiritului și deci a libertății creării, e pentru istoric un obiect de preocupare negativă, iar nu pozitivă. Istoricul va urmărì cu aceeași atenție faptele inerției economice, sociale, politice, toată greoaia animalitate și tot stupidul materialism al marilor mulțimi întunecate și aspre, ca și faptele ritmului intens cultural, transformator al materiei și vieții vegetative prin opera geniilor creatoare. Dar el nu va confundà balastul care ține corabia fixă pe ape, cu pânzele ce-i ajută să împlinească drumul, pe care pilotul i-l croește printre valuri și vânturi. Elementele negative *materiale* vor fi pentru istoric un simplu balast de echilibrare. Ci numai cele pozitive, *ideile*, vor fi pânzele, în care piloții umanității, sufletele născocitoare de gânduri nouă, lasă să bată vânturile mari ale sentimentelor ancestrale și ale instinctelor cosmice, spre a mânà umanitatea tot mai departe pe oceanul cel fără hotare al vieții universale.

Și precum e legat de pământ, omul e legat de trup, de biologicul din el : tot ceea ce s'a numit

de contemporani idee și formă *națională* nu e altceva decât substratul de *specie* biologică, pe care grupele de indivizi, organizate *conștient*, îl prelucrează ideologic, transformându-l într'o bază psihologică a sentimentului lor de solidaritate gregară în spațiu și în timp. In adevăr devenirile naționale sunt, înainte de orice raționalizare a ideei naționale, deveniri organice, subconștiente. Există popoare deosebite după cum există specii animale deosebite și există națiuni deosebite precum există specii de animale domestice (culturale) deosebite de speciile înrudite sălbatece. Și dupăcum construcția țesăturii intime a unui arbor roditor face ca acelaș suc urcat pe aceeași tulpină în sus, acolo unde începe ramura nouă, altoită, să dea alte flori și alte roade, așà cutare popor-națiune produce alte idei, alte forme ale gândului, ca poporul-națiune imediat vecin în condiții de viață identice. Viața națională e o viață biologică, specializată până în amănuntele ei biopsihologice, prin cuceririle colective ale speciei umane, aplicate devenirilor popular-naționale. Ea e în funcțiune de idei sociale supraordonate : religioase (Semiți, Perși, Greci), politice (Mongoli, Romani), sociale (Negri americani), economice (Negri agricultori și Negri păstori, africani), etc. Ideea națională e o stare de conștiință despre o necesitate absolută, transcendentă, a vieții colective, necesitate imutabilă prin simpla voință a individului ori colectivității. Renegații naționali sunt o pildă psihologică caracteristică despre nevrosa de care se îmbolnăvește cel ce s'a

smuls din realitatea biologică a speciei lui și caută exagerând până la monstruos legătura cu specia nouă din care, natural, nu face parte. Invers, marile mulțimi cari alcătuesc azi națiunile nu sunt cu voință așà cum sunt, ci pentrucă au conștiința că nu pot fi altfel, că trebue să fie așà cum au fost cei dinaintea lor. Națiunea în sine e o abstracție filosofică. Astăzi ea e o stare de conștiință etnografică, culturalizată. Dar e o stare de conștiință, rațională, a celor puțini, trecuți prin cultură. Așà cum a fost națiunea „catolică" ori cea „protestantă". Crescută din ideile secolului al XVIII-lea, romantizată idealist în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ideea națională a fost adâncit prelucrată pe baza doctrinei lui Schopenhauer despre viață și personalitate. Ceeace e caracteristic azi, e că *nimeni nu poate defini națiunea ca realitate*. Și totuși, cu orice preț caută s'o proiecteze în spațiul și timpul uman ca o *realitate contemporană*. Nu bagă de seamă că ea e numai o sinritmie de deveniri paralele, general-omenești : deveniri biologice, deveniri sociale, deveniri economice, deveniri culturale, deveniri politice. Națiunea e ceva perfect analog, ca valoare istorică, cu statul, dreptul, societatea. Ideea națională e veche ca lumea : numai ea corespundeà la Greci, la Romani, etc., altor sinritmii evolutive (la Greci ea erà mai mult religios-culturală, la Romani mai mult juridic-politică). Așà zisele conflicte naționale contemporane sunt de fapt, ca și în vechime, conflicte de idei generale, a-naționale : religioase, politice, sociale, economice,—mai ales eco-

nomice azi, mâine poate mai ales culturale, ideologice. O regrupare a umanităţii peste naţiuni a existat întotdeauna şi se face şi astăzi. Ideea naţională elenică a fost înecată în „cosmopolitismul" elenistic, cea romană în imperiul roman, cea naţional barbară în „catolicismul" creştin, cea naţional-burgheză modernă în imperialismul neo-roman. Astăzi naţiunea e subminată de regruparea supranaţională social-economică, aristrocratic-culturală, imperialist-economic-culturală, toate internaţionale ori anaţionale. E *continua luptă între diferenţial şi integral*, care creează toate marile deveniri istorice, şi al cărei ritm mai slab ori mai intens constitue suprema valorificare a fenomenelor evolutive, spiritual-umane.

Dar tocmai pentru că naţiunea e o devenire spirituală abstractă, intens ideologică, iar nu cumva simpla realitate materială, biologică, evoluând ca speciile animale abia în imensitatea timpului, forţa ideei naţionale e uriaşă în prelucrarea sufletului mulţimilor pe baza acelei solidarităţi subconştiente ori semiconştiente, fatale, de care am vorbit mai înainte. Ca ideea de Dumnezeu, ideea de stat, etc., ideea naţională poate face şi desface vieţi individuale şi colective fără număr. Să fie însă bine înţeles că ea e o devenire ideologică mărgenită la sentimentul solidarităţii politic-social-culturale, că ea nu cuprinde toate posibilităţile de vibrare social-etnografică, că ea e un val dintr'o ondulaţie, —ondulaţia idealismului social, ordonator. Naţiunea începe a jucà rol, când serveşte ca fer-

ment de *regrupare* socială. A fost Statul un atare ferment în lungul curs al istoriei biologic-politice. Acum pare a intra Dreptul — cu societatea ori liga națiunilor—pe baza dreptului social-natural, al popoarelor-organisme-biologice, iar nu al națiunilor de cultură. Astfel abia după un veac de ritmică social-națională, constatăm că valorile istorice naționale nu pot de fel intrà în categoria prepetuuvalabilităților, ci numai în categoria devenirilor mărginit-valabile. Personalitățile creatoare, trăesc ca oameni în sine, nu ca reprezentanți ai unei anume specii biologice, exclusiv caracterizate psihologic. Istoric universal devenirile biologic-gregare, spiritualizate sub forma națională, sunt înainte de toate valabile ca forme de *creștere*, de *evoluție organică*, ca forme politice, iar nu ca forme de *creare spirituală*, ca forme culturale. Culturile naționale sunt în funcțiune de idei general-umane, absolute, adesea transcendente. Cultùrile naționale ca scop al vieții sunt astfel imposibilități, sinucideri spirituale: ele înseamnă contrazicerea unității ritmice a spiritului superior creator. — Dar cum pământul ne leagă de el cât poate, așà ne leagă și construcția biologică a speciei precise umane, din care facem parte ca materie organică vibratorie.

Masse și indivizi, materie și spirit, animalitate și umanitate, natură și cultură, în reciproca lor influențare: iată obiectul brut de cercetare a istoricului. Devenirea vieții: iată obiectul ideal al cercetării lui. Ritmul spiritual față de inerția materiei, iată criteriul lui de valorificare a fenomenelor vieții.

Istoricii, ca și artiștii și filosofii, sunt—în deobște—simpli oameni ca ori care alții. Și cum arta și filosofia e—ca punct de vedere—mereu alta dela epocă la epocă și dela popor la popor, rămânând aceeași numai în legile ei fundamentale de existență și creare, tot așà istoria e mereu alta, dela un timp la altul, dela un popor la altul, dela un individ la altul. Când viața indivizilor singurateci, când viața turburată a masselor, când isprăvile marilor conducători la violențe și ucideri pentru întemeierea de imperii ale robiei, când viața simțirei religioase a tot precumpănitoare, când viața economică a omenirei, sunt obiectul de predilecție al cercetărilor istoricilor. Și cum ei nu sunt de cât niște bieți oameni, asupra cărora apasă întreaga atmosferă îmbâcsită a societății contemporane lor, nu numai obiectul, dar și scopul și însuși criteriul de valorificare al faptelor omenești, devine exclusiv, după obiect: individualist-eroic, social-comunist, războinic-imperialist, religios-bisericesc, materialist-economic. Viața umanității e astfel interpretată unilateral și tendențios, pentru că ea nu e înțeleasă ca un tot statornic, față de care să se poată luà o atitudine general înțelegătoare, perfect obiectivă, atemporală și aspațială. Istoricul devine părtaș al procesului de judecat, plin de toate prejudecățile contemporanilor interesați în cauză, în loc să rămână judecător senin, deopotrivă de atent la toate părțile încăerate în conflictul de fapte ori de gânduri și dând sentința după o lege mai presus de accidentele existenței acestor contemporani. In adevăr,

odată viaţa înţeleasă ca un tot, care-şi are în sine legile de funcţionare şi scopul ei, examinarea intensităţilor gândului omenesc creator, în economia naţională, în politică, în artă, în religie, etc., nu mai poate fi parţială, căci punctul de privire e aşà de înalt şi orizontul aşà de larg, încât orice intensitate spirituală, constructivă ca şi distructivă, potenţială ca şi deplin activă, intră deopotrivă în sfera preocupărilor istoricului. Criteriul de valorificare fiind maximul de intensitate a vieţii, nici chiar „materialul" în sine, ca impediment al „spiritualului" nu rămâne nepreţuit. Fireşte, intensitatea maximă a vieţei e cea creatoare, e intensitatea spirituală, dar câmpul ei de acţiune e nemărginit şi în lumea materiei, întrucât aceasta ajunge în contact cu omul şi e accesibilă înrâurirei geniului lui modelator

Empiric, un fenomen al vieţii omeneşti, ne apare ca „istoric", ia aspectul „evolutiv", când intră într'o *succesiune* de fapte ce *se petrec* într'un timp dat. Perspectiva aceasta a faptelor succesive creează iluzia de optică istorică, a unei interdependenţe a acestor fapte, care adesea în realitate nu sunt decât juxtapuse. Istoria empirică e un fel de cronologie raţionalistă care se sileşte să dovedească prin argumentări general-omeneşti, de filosofie ori de simplu bun simţ, că evenimentele anului 2 derivă logic din evenimentele anului 1.

Real-istoric, un fenomen al vieţii omeneşti, ia aspectul care să-l facă valorabil ca devenire, numai

atunci când i se poate găsì linia ritmică din care face parte: fenomenul în sine încetează de a fi istoric în clipa în care rămâne izolat de devenirea supra-ordonată lui, din care el e un singur fragment. Ca atare atitudinea și mentalitatea istorică nu poate vedeà fenomene, ci deveniri: vieți întregi. Odată avută viziunea unei deveniri, diferitele fenomene izolate din care se compune, real, iar nu aparent, se ordonează dela sine în ondularea lor vibratorie.

Deosebirea dintre *istoria empirică* și *atitudinea istorică creatoare* e că cea dintâi caută în istorie *cauze* și *efecte* și e foarte mândră să stabilească *legi* de succesiune ale fenomenelor (prin ele însele(!) istorice), în vreme ce *atitudinea istorică* admite ca dată legea însăși a devenirei, lege cosmică, iar nu strâmt particularistă, și, pe baza acestei legi a vibrației și ritmului universal caută a urmărì în diferitele deveniri istorice intensitatea și tempo specific fenomenului fiecărei deveniri. Intocmai cum în „căldură", „lumină", „magnetism", legea însăși a existenței fiecărei energii e dată, și urmărești în fenomenele izolate numai aplicările legei supreme a vibrațiilor materiei, tot astfel în „arta", „religia", „filosofia", „istoria" omenească, ai a urmărì în aceste atitudini specifice ale sufletului omenesc creator numai aplicările felurite ritmice ale legei supreme a vibrației spirituale.

Să luăm un exemplu. Istoria empirică ia fenomenul „Revoluției Franceze" îl proclamă parte din istoria Franciei și a Omenirei, îl descrie în aspectul lui anecdotic, îi caută cauzele și efectele,

și îl proclamă ca punct inițial al istoriei libertății contemporane. Unghiul de privire în tratarea *istorică* a acestui fenomen uman fiind însă de fapt total *neistoric*, de oarece nu s'a avut în vedere *toată linia unei deveniri*, se ajunge la o valorificare absolut falsă a fenomenului izolat numit „Revoluția Franceză". In adevăr *devenirea* ideei de libertate *socială* e total streină revoluției franceze, care e pătrunsă de spiritul libertății *cetățenești, politice*, de unde și perfecta ei identificare cu Imperialismul francez, nu numai conservativ, dar chiar reacționar. De altă parte devenirea ideei de libertate *cetățenească* e mult mai vastă (cuprinzând toată lumea anglo-saxonă și cea germană), decât ca să fie redusă la secolul al XVIII-lea francez, așà de lipsit de originalitate creatoare în atâtea domenii. Nu mai vorbim de jocul copilăresc cu *cauzele* și *efectele* Revoluției, joc care până astăzi umple sutele de pagini ale manualelor de înțelepciune istorică *in usum infantium*. Aceeași falsificare, dar încă mai brutală, se poate găsì în explicarea și valorificarea oricărui fenomen de așà zisă istorie politică, ori economică, în care se lucrează de obiceiu cu simple locuri comune ale empirismului celui mai mărunt și banal.

*

Empiric un fenomen caracterizat ca istoric este valorificat după intensitatea lui materială și după gradul de dezordine și zgomot produs în marile masse omenești. Războaele, răscoalele, catastrofele economice, deoparte, faima individuală (ori de ce

gen și cu toate amănuntele), de alta, alcătuesc cuprinsul tradițional al scrierilor istorice. Se creează astfel un imens balast al tuturor nimicurilor omenești consacrate prin istoriografie și se falsifică însuși înțelesul atitudinei creatoare umane, a Istoriei.

Real-istoric un fenomen de viață omenească obține minimul de valorificare istorică, adică simpla admisibilitate în cercul preocupărilor istoricului, numai dacă el stă în legătură, fie și pur pasivă, cu spiritualul. Pus în vibrare, ori punând el în vibrare pe altul, faptul material, resp. cel spiritual, sunt elemente integrante ale unei deveniri, a cărei energie ondulatorie e ideea. Cel mai modest amănunt al vieții materiale a omului poate luà aspect istoric, dacă el e valorificat evolutiv-spiritual. Un *fenomen* „istoric" e în înțelesul nostru *eo ipso* și o *valoare* „istorică". Istoria nu poate ține seamă decât numai de *valorile istorice*, iar nu și de simplele fenomene neutre ale vieții omenești biologice. Odată fixat acest criteriu este clar că Istoria nu mai poate fi înțeleasă ca o atitudine științifică, pur descriptivă și registratoare a unor fapte în sine, ci ca o atitudine creatoare, de valorificare și construire spirituală.

* * *

Inainte de a trece acum la studiul însuși al valorilor istorice, din punctul de vedere al esenței ca și din cel al grupării lor după categorii, să încercăm a lămuri câteva noțiuni specific istorice, necesare oricărei chestiuni elementare de teorie a cunoașterei istorice ori de logică istorică.

Ce e sensul, subiectiv și obiectiv, istoric; ce e forma și conținutul istoric; ce e apercepția istorică; ce e real și ce e aparent istoric; ce e temporalul și spațialul istoric; care e raportul dintre material (economic) și spiritual (istoric), dintre massă și personalitate, dintre vibrație și ritm; însfârșit, care e natura *faptelor, exponenților* și *factorilor* istorici, cărora avem a le aplicà sistematizarea pe categorii istorice?

Sensul obiectiv-istoric, ca și înțelegerea subiectiv-istorică, a lumii și a vieții este expresia sentimentului general omenesc, despre perpetuitatea marilor resonanțe spirituale în memoria ereditară, subconștientă ca și cultivată, a generațiilor succesive. „Istoric" și „actual" sunt idei antinomice: „istoricul" e sau o perspectivă ἐν ἐντελεχείᾳ pe linia „trecutului", sau o perspectivă ἐν δυνάμει pe linia „viitorului". „Istoric" înseamnă supra-actual, viață intensă, biruitoare a nimicniciei clipei individuale și a nestatornicie preocupărilor și agitației masselor sociale ale unui timp dat. Toate marile creații spirituale—opere spontane ca și commemorări dorite—se nasc în sentimentul, adesea chiar exprimat, al memoriei istorice nemuritoare: sàu κτῆμα ἐς ἀεί [1]), — sàu *monumentum aere perennius*. Sensul istoric al vieții devine deci un sens de solidaritate sufletească umană întru vecinicia timpului; toate formele concrete indivi-

---

1) Cf. A. & M. Croiset. *Hist. litt. gr.*: IV, p. 113: **„folos (câștig) solid și durabil (pentru totdeauna)".**

duale și sociale : creatori de idei ori alcătuiri sociale, naționale, politice, devin simple umbre ale marei și unicei realități : viața umană totală și indivizibilă.

„Forma" și „conținutul" istoric al unui fenomen de viață omenească nu sunt concepte cari se acoperă cu „forma" și „conținutul" particular și caracteristic acelui fenomen. Mai mult chiar : putem aveà formă istorică goală : cea mai mare parte a istoriografiei vechi și nouă,—precum putem aveà conținut istoric inform : întreaga archeologie de săpături. Imensa mulțime a faptelor omenești superioare sunt istorice nu prin natura lor, ci prin interpretarea noastră : ca atare *conținutul* și *forma* lor *istorică* sunt deopotrivă realități ideale, aspecte paralele și complementare ale vieții omenești unice. Iată de pildă alăturea fenomenele *politice* și cele *artistice*. Este clar că examinate în esența lor, fenomenele politice ar părea istorice prin *conținutul* lor, în vreme ce fenomenele artistice ar deveni istorice prin *forma* lor. Și totuși privite istoric formele artistice ca și activitatea politică obțin un *conținut* și o *formă* specific istorică, pe care în intenția creatorilor lor nu le-au avut. Și anume : fenomenul politic devine parte integrantă, ideală și formală, dintr'o evoluție în care adesea nici n'ar fi bănuit contemporanii că ar puteà intrà (massele socialist contemporane complice la imensa crimă a capitalismului contemporan : războiul mondial), întocmai precum fenomenul artistic devine istoric prin descoperirea genială, adesea subconștientă, instinctiv-intuitivă, a unui nou aspect al frumosului,

pe care apoi epoce întregi artistice îl prelucrează în perfectă continuitate spirituală, deși, aparent, în contrast formal cu primul creator (rolul lui Giotto în arta italiană). Vom numì dară *conținut istoric* al unui fenomen, *energia* lui vibratorie ca *producătoare a unei deveniri*, — și vom numì *formă istorică, nota evolutivă caracteristică*, prin care fenomenul se plasează *în linia unei deveniri*.

Care sunt însă modalitățile apercepției istorice? Căci este clar că întocmai ca în artă ori filosofie, apercepția specifică atitudinei istorice este o funcțiune spirituală destul de rară între oamenii obicinuiți, întrucât ea își are origina într'o construcție individualist creatoare a sufletului nostru, cu legi de acțiune și reacțiune, particulare. Am puteà defini apercepția istorică drept o sinteză a spațiului spiritual, așà precum apercepția artistică e o sinteză a spațiului material. Precum opera de artă e o armonizare de proporții și funcțiuni concret spațiale, opera istorică e o armonizare de proporții și funcțiuni abstract-evolutive. Apercepția istorică este prinderea dintr'o aruncare a privirei spirituale în adâncimea timpului, a unor deveniri întregi. Este de altă parte facultatea reflexiv-constructivă de a pătrunde intuitiv conținutul și forma *istorică* a infinit de variatelor fenomene de viață omenească, spre a le supune valorificării istorice și a le găsì locul exact în linia devenirilor specifice din cari fac parte.

Apercepția istorică va distinge înainte de toate în chip precis ce e real-istoric de ce e aparent is-

toric. In adevăr istoria nu scapă de blestemul tuturor gândurilor omenești colective. Eterna vanitate și iubire de sclipitor, eterna ușurătate a minții muritorilor va proclama ca vrednic de perpetuarea prin memoria istorică tot ce a reușit să-i turbure mai puternic ori mai îndelung echilibrul vieții banale și șterse de fiecare zi. Va fi proclamată demnă de nemurirea istorică o răscoală de stradă pentru ambiția unui rămășag de circ ori amfiteatru, un boxeur care a deplasat un număr oarecare de fălci adversare, o hetairă care prin îndrăzneala exhibării persoanei și podoabelor ei a făcut vâlvă între nenumărații gură-cască contemporani. Și, pentru că și aceste fenomene sunt tot omenești, și pentrucă istoria trebue să zică și ea despre sine : *nil humani a me alienum puto*, în definirea caracterului istoric al fenomenelor va fi, pe această bază, un așà haos, încât istoria se va înăbuși sub cascada faptelor brute, proclamate de contemporanii lor ca istorice, și ca atare cerându-și eternizarea. *Realistoric* credem însă că nu e decât ceea-ce rezistă unei perspective mai adânci, luate dintr'un punct central, cât mai depărtat de contingențele particulare. Pretenție la immortalizare nu poate avea decât un fenomen care din punctul de vedere al conținutului lui spiritual corespunde unei valabilități quasi-eterne. Etern valabilul omenesc în artă, credință, politică, filosofie, drept, etc., poate fi singurul obiect de preocupare a istoriei. Dar etern valabil nu e decât ceeace e supra-accidental, supra-contemporan, supra-local : suflet ome-

nesc în sine, în fața problemei vieții în sine. Iar legile după cari ființa omenească evoluează în lume sunt legi cosmice. Eternul omenesc este identic cu cosmicul. Vibrarea și ritmul vieții omenești e cosmică. Va fi real istoric, devenire omenească adevărată și exclusivă, aceea ce va rezistà la ciocnirea cu piatra de încercare a valabilității cosmice: perfecta armonie dintre marile linii ale devenirilor Universului și micile linii ale devenirilor Umanității. Și atunci dintr'odată tot balastul infam al vieții, zgomotos, brutal și criminal animalice, a omenirei, încă în mare parte organic-vegetative, va dispare din câmpul de apercepție real-istorică.

„Istoricul" fiind odată admis ca sinonim cu „cosmicul din om", este evident că „temporalul" și „spațialul" istoric vor fi total deosebite de temporalul și spațialul biologic, sociologic ori individual. Ele vor fi temporalul și spațialul unor deveniri spirituale a căror ritmică va avea o amplitudine și o intensitate de vibrații, superioare celor accidentale, contemporane și locale ale vieții brute. Aceea ce de pildă, până astăzi istoria empirică, pe bază biologică, sociologică și individuală, socotește în evoluția omenirei ca *întâmplare, soartă, intervenție divină* ori pură *absurditate logică*, total irezolvabilă, va apare ca simplă confuzie între: deoparte tendenționismul nostru meschin contemporan, care întroduce în istorie dorinți, sentimente și construcții subiective, iar de cealaltă ritmica lumilor, din care și noi suntem o parte integrantă și unde nu pot exista valorificări antropomorfe, ci e perfecta

obiectivitate cosmică. In ritmica universală orice agitaţie prea violentă, orice zbor prea îndrăzneţ, orice explozie solitară a geniului individual nu poate cu nimic schimbà vibrarea şi ritmul devenirei eterne. Nù *pentrucă* a existat Socrate, Alexandru, Iisus ori Mohammed, lumea noastră a devenit cum este, ci ea a devenit şi devine, *cutoatecă* există şi genii. Geniile sunt vibrare pură, concentrată, iradiaţii uriaşe dincolo de timpul şi spaţiul concret: ca în Cosmos energiile explodând din cătuşa materială şi sfărâmând-o, joc divin de lumini astrale în uriaşa prelucrare a materiei de focul care o chinueşte, o transformă, o înviază, o face *formă.*

Aşà şi în viaţa omenirei, spiritul, adică energia universală, care însufleţeşte materia inertă, are, în indivizi izolaţi sau în întregi grupe de indivizi, într'un timp şi spaţiu dat, explosiile sale imense. Alăturea de vibrarea şi ritmul mulţimilor contemporane, al căror suflet total şi generic evoluează cu aceeaşi încetineală ca progresul speciilor în imensitatea timpului biologic, găsim vibrarea şi ritmul sufletelor solitare, de intensităţi şi *tempi* identici la distanţă în timp de milenii, chiar zeci de milenii (v. paleoliticul), iar în spaţiu, despărţite prin prăpăstii imense şi netrecute. Astfel raportul istoric nu se poate stabili între personalităţi şi masse, ci între masse şi masse deoparte, între genii şi genii de alta. Istoria devine atunci nù o naivă demonstrare a unui aşa zis „progres”, pe care poate milioanele de ani ce vor veni vor putea să-l constate şi să-l definească în ascendenţa lui, ci o privire sin-

tetică peste viața acestei unice ființe, Umanitatea, ale cărei *forme concrete* de vibrare și ritm sunt în *devenirea lor, organisme complete*, cu naștere, creștere, îmbătrânire și moarte, — nenumărate în varietatea lor, întocmai cum nenumărate sunt speciile unei familii biologice, în timpul și spațiul geologic. Iar exploziile de energie ale marilor genii vor constitui luminile și culorile specifice de care se inundă epoce și societăți întregi, mai mult ori mai puțin intens, mai mult ori mai puțin îndelungat, pentru ca apoi, încet-încet, totuși massele să-și ià iară aspectul lor quasi-etern, de semiobscuritate spirituală, de cenușiu banal al vieții.

Vibrare și *ritm* sunt cele două entități cosmice cu cari are incontinuu a lucra istoria din punctul ei specific de vedere, *devenirea*. Dar vibrarea, ritmul și devenirea sunt în funcțiune de *material* plus *spiritual*. „Materialul", care tinde la inerția perfectă și „spiritualul" care tinde la mișcarea maximă, se condiționează și regularizează reciproc, creând și în Umanitate, întocmai ca în Cosmos, vibrarea, ritmul și devenirea ondulatorie. Iuțeala mișcării, resp. a ritmului, atârnă de apropierea forței motrice. Și tot astfel, apropierea maximă de izvorul de energie dă și intensitatea maximă a vibrării. Trecând exclusiv în lumea noastră omenească: o mare intensitate a vieții spirituale pune într'o agitație cu atât mai mare *rudem indigestamque molem*, cu cât o domină mai direct și mai apropiat: transformarea repede a lumii antice, secole întregi prelucrată fără mare spor de doctrina păgână mai mult meta-

fizică a Salvării, prin ideea identică a missionării creștine mult mai apropiată de suflete cu etica ei socială popularizată; sau: agitația uriașă a Europei prin ideea reformei — administrative și lumești, deci foarte ușor convingătoare — a bisericei catolice; sau: mișcarea socială contemporană, materialist-comunistă. Am putea chiar spune că fără condiționarea aceasta a spiritualului de material ar rămâne total neexplicabilă furarea masselor pentru un gând superior nevoilor lor biologice imediate. In adevăr, nu *idealizarea* masselor duce la jertfirea lor pentru spiritual; ci numai *turburarea*, iuțirea, *vibrației și ritmului vieții lor*, printr'o puternică sugestie, pe baza instinctelor și patimilor lor vecinice, îi face să-și iasă din fire și să aducă jertfe uriașe quasi-idealiste. Dovada evidentă că ei au rămas tot așa de lipsiți de spiritual și în noul lor ritm, e abuzul, crima, trădarea și distrugerea nebună care întovărășește orice revoluție, așà zisă idealistă, a masselor populare. Totuși, oricare ar fi manifestarea lui, ritmul nou al vieții masselor este *istoric*, și începutul lui e începutul unei *deveniri istorice*. Invers, cu geniile creatoare: aici gândul, adică spiritul în sine (iar nu „materialul" ca la masse) este total neistoric, cât nu e exprimat prin nimic. Inceputul exprimării e materializarea, e chinuirea materiei, spre a-i da o formă, care să simbolizeze, *comunicabil* și *trainic*, gândul diafan și nestatornic ca visul. Inceputul materializării gândului solitar e începutul devenirei istorice a geniului, ca și a operei. Cu cât vibrarea e mai puternică, iar ritmul mai repede, cu

atât materia refuză a-i dà expresie. Trebue să se ajungă la o armonie și simetrie dintre idee și material, pentru ca inerția brută să consimtă a deveni ritm transfigurat în memorial istoric.

Intre vibrația spirituală și ritmul spiritual (a cărui linie e tocmai devenirea istorică) e raportul următor: iuțeala ritmului e direct proporțională cu intensitatea și invers proporțională cu amplitudinea vibrațiilor. O epocă istorică, în care sufletele vibrează intens, își are un ritm foarte grăbit: devenirea ei e pe o linie foarte agitată și foarte scurtă (sec. V elen, renașterea italiană, imperiul unitar național german). Epocele în care sufletele vibrează domol au un ritm încet (devenirea vieții orășenești a Europei, în comparație și contrast cu devenirea vieții orășenești americane). Cât privește amplitudinea vibrațiilor, ea e condiționată de forța totală a spiritualului, care produce vibrarea cea nouă; iar lărgimea undei, cuprinderea în vibrare a unui spațiu cât mai larg, cere firește încetinirea tactelor, dar în schimb dă rezonanță și maestate incomparabilă valului ondulat al *devenirei spirituale*, adică al *istoriei omenești*. Linia devenirei e atunci puțin agitată, dar amplu curbată și foarte lungă: v. civilizarea lumii mediteraneene în cele șapte veacuri elenistico-romane, dela Alexandru la Teodosiu.

Fenomenele vieții omenești sunt așà de complicate ca structură intimă, încât înțelegerea lor cere o întreagă operă de analiză. In special interdependența dintre cosmic și uman, dintre individual și

social, e în multe cazuri o adevărată enigmă, pe care cu toate silințele noastre nu o putem adesea nici parțial deslegà. Un lucru e însă evident și în lumea omenească întocmai ca în cea a naturii. Producerea unui vacuum, ca și producerea unei presiuni, într'un spațiu uman dat, creează un întreg șir de deveniri nouă și caracterisice. Agenții producători ai acestor diferențe de presiuni, materiale ori morale, vor fi numiți aici de noi : *factori* istorici ; mediul prin care se exprimă și se împlinesc factorii istorici e *societatea* omenească : ea este *exponentul* factorului istoric, și anume, după canalul întrebuințat de factor : un *exponent individual*, când factorul istoric pune în vibrare indivizi izolați, ori un *exponent social*, dacă o întreagă colectivitate umană e pusă în mișcare material-spirituală. Rezultatele acțiunii factorilor istorici asupra Umanității sunt *faptele istorice*, adică fenomenele de viață cu caracter organic de devenire în timp și spațiu. Intre *factorii* și *faptele* istorice nu e decât foarte rar o descendență categoric-genetică : din economic, economic, — din artistic, artistic ; în marea majoritate e o legătură pur *energetică*, dela forță la vibrare, obținându-se d. p. din economic, artistic, — din filosofic, politic, — etc.

Factorii istorici sunt ca natură de-o varietate infinită : ei pot fi cosmici (aici intră toată influența sistemului solar și a energiilor universale asupra vieții de pe pământ), pot fi particular-geografici (de mediu strict terestru), pot fi materiali-antropogenetici (economici), pot fi în fine spirituali (deci

strict umani: politici, sociali, — ideologici, mimetici, — creatori, reproductivi, etc.). Dar nu atât în factorii puri, metafizici, stă începutul devenirilor istorice, cât în factorii pe cari îi vom numi secundari: devenirile anterioare. Fiecare devenire e un factor generator de noui deveniri. Și tocmai în această realitate a vieții istorice stă și deosebirea dintre istorie și biologie: în vreme ce biologia poate precizà cu destulă ușurință diferitele deveniri ale vieței organice studiind *formele devenirilor*, istoria trebue să țină seamă mereu de factorul așà de complicat *spiritual*, care adesea ia poziție direct antinomică *devenirei materiale* și, pentrucă în lumea omenească *spiritualul* dă precumpănire *culturalului* asupra *naturalului*, crează deveniri antibiologice: d. p. marile omucideri și sinucideri în massă, pentru biruința unei idei abstracte.

Nu mai puțin complicată e și natura *exponenților istorici*. Influența reciprocă dintre *individual* și *colectiv* creează o întreagă serie de exponenți hibrizi, individuali și sociali în acelaș timp. Astfel toate faptele de viață omenească vegetativă, pur consumatoare de bunuri și idei, deci viața extensivă, iar nu intensivă culturală, sunt exprimate prin exponenți individualo-sociali: viața sufletească anonimă a mediocrităților conducătoare și conduse în acelaș timp: a șefilor politici lingușitori și conrupători ai mulțimii, care totuși îi terorizează cu capriciile ei, — a capitaliștilor siliți de mulțimile care le servesc, să îmbunătățesacă viața materială și spirituală a robilor lor, — a scriitorilor și

artiștilor de sută, cari nu sunt decât simpla expresie trivială a ideilor și gustului mediocru al mulțimilor, ș. a. m. d.

Insfârșit *faptele istorice* sunt tot ce se poate închipui ca mai greu de circumscris și analizat. O monarchie, o bancă, un războiu, un tablou, o revoluție, sunt fapte istorice : ele sunt rezultatul *unei* deveniri, sunt parte dintr'o *altă* devenire, sunt *ele însele* o devenire și sunt *factorul unei sau mai multor* deveniri posterioare. Istoricul trebue să țină seamă de toată această rețea de linii ale vieții multiple, dacă vrea să înțeleagă deplin faptul istoric și să-l *valorifice din punctul de vedere general omenesc*, adică *istoric-universal.* Simpla descriere a faptului nu e decât o circumscriere formală, iar nu de conținut, a fenomenului studiat. Deabia analiza ideilor genetice care stau la baza lui ne dă putința localizării lui în diferitele deveniri. Dar adevărata lui înțelegere vine numai atunci, când caracterul *fundamental* al faptului istoric e pus în legătură cu devenirea prin excelență înrudită lui, din care, ca fenomen *sintetic*, pe baza *unei* idei capitale, el face parte, oarecum exclusivă, deși are atâtea alte legături secundare, cu alte idei și cu alte deveniri. Fără această găsire a caracterului specific al faptelor istorice, istoria universală nu mai e decât un haos inform de descrieri zadarnice și de ipoteze cauzale și teleologice naive și pretențioase.

* * *

Vechii Egipteni aveau dreptate : există o înviere, — dar numai dacă trupul, bine îmbălsămat e

păstrat intact în curgerea fără sfârșit a vremii. In adevăr, în opera mâinilor noastre noi punem sufletul nostru. Și dacă opera e păstrată peste secole și milenii, sufletul nostru devine iară contemporan și ia parte ca un suflet de atunci la lupta vieții : dela Renaștere încoace, întâiu Romanii, apoi Grecii, au devenit contemporanii, învățătorii, rivalii noștri. O întreagă literatură actuală combate pe antici cu aceeași violență, ca și cum ei ar putea răspunde și s'ar putea apără.

Fenomenele vieții omenești nu pot luà aspectul istoric, nu pot fi adică valori istorice, decât dacă viața lor intimă participă pasiv sau activ la o devenire superioară lor. In dualitatea *natură, cultură*, orice fenomen transformator al naturei, fie ea neînsuflețită, fie organică ori omenească, devine o valoare culturală : valorile culturale însă decurg din deveniri, sunt însemnate prin deveniri și se explică numai prin deveniri ; ca fenomene izolate ele sunt ininteligibile și invalorabile. Dar valorile culturale, adică spirituale, adică istorice, capătă adevărata lor proporție în spațiul evolutiv, abià atunci când le așezăm în mediul particular, în care, energetic, își au valoarea lor maximă.

In adevăr : orice valoare istorică, *în sine*, e vibrare, ritm, devenire, resonanță ; cât de puternică, cât de largă, cât de spirituală, — aceste proporții comparative reies numai din analiza celor trei feluri de spații, în cari o valoare istorică poate fi plasată : *spațiul terestru, spațiul uman, spațiul cosmic.*

Inţelegem prin *spaţiul terestru*, întregul mediu al litosferei, hidrosferei, atmosferei şi biosferei, influenţate ori influenţabile de om, prin geniul său transformator, adaptator la viaţa sa, conştient dominatoare, a întregului mediu pământesc. Astfel dară schimbarea aspectului natural al spaţiului terestru prin activitatea culturală a omului va creà o întreagă serie de fenomene cu lungă resonanţă spirituală, adică de *valori istorice*, specifice. Aici intră de pildă toată cultura aşà zisă materială a umanităţii, toate descoperirile, invenţiile şi aplicările tehnicei, tot aşà numitul progres ştiinţific al omenirei.

In separare hotărâtă, în opoziţie chiar cu spaţiul terestru, stă spaţiul uman. Viaţa umană ca atare, constituind un univers pentru sine, perfect armonios în cele patru aspecte ale lui : *social*, *politic*, *etic* şi *estetic*, lumea individual-socială şi social-individuală, în infinitele ei forme şi manifestări spirituale, absolute şi relative, cultura sufletului omenesc, ca entitate cosmocentrică, iată *spaţiul uman*, în care are a fi valorată enorma serie a *aspectelor devenirei gândurilor şi faptelor omeneşti*, în care deci au a fi proporţionate reciproc, ca intensitate, calitate şi durabilitate, valorile istorice propriu zis antropomorfe.

E, însfârşit, cel de al treilea spaţiu de valorificare al devenirei gândurilor omeneşti : cel *cosmic*. Legi inexorabile ale existenţei universale ne supun voinţei lor, până la anihilarea oricărei autonomii a gândului omenesc. La cunoaşterea acestor legi,

prin cercetare îndrăzneață și revoluționară, sau prin intuiție mistică, la potrivirea vieții noastre în acord cu ele, sau chiar la supunerea lor geniului nostru, prin utilizarea unor forțe cosmice împotriva altora, omul îndrăznește să se ridice și fapta lui spirituală nu mai e atunci simplă vibrare meschină a unui biet organism terestru, ci e o manifestare a marilor energii universale care se încorporează în trupul așà de fraged al acestei vietăți de-o clipă, făcând-o să participe la acțiunea și devenirea spiritului și formelor cosmice. Toate valorile istorice de caracter metafizic, religios, ori de filosofie a științei, adică prelungirea gândului nostru creator peste *limitele naturale* ale simțurilor și înțelegerii omenești, nu va putea fi valorificată deplin decât prin așezarea în mediul cosmic a ființei noastre individuale și generale, omenești.

Dacă e acum să încercăm o grupare pe *categorii* a valorilor istorice, mai trebue să ținem seamă, în afară de *esența* lor evolutiv-creatoare, ori de spațiile în care ele devin, încă de un al treilea element caracteristic: natura lor particulară, subiectivă. Există, anume, fenomene de *formă* și fenomene de *conținut*. Formele, potrivit legilor cosmice a diferențierei, sunt în continuu flux: ele nu se repetă, ci constitue valorile propriu zis „istorice", caracteristice diferitelor epoce ale devenirei culturei omenești; mai mult, ele sunt însuși trupul viu al fenomenelor „istorice", trup prin care ele renasc la viață, accidentală sau statornică, în diferitele lor reînvieri: nu numai viața materială antică, ci și

înseși *formele* artei, religiei și filosofiei antice, ca forme, sunt astăzi un obiect de preocupare intensă spirituală. Totuși, în acest aspect al lor, ele rămân viață a trecutului, valoare strict „istorică". Dimpotrivă fenomenele de conținut sunt înainte de toate expresia legii de *unitate* omenească și cosmică a esenței vieții creatoare. Spiritul ca atare, forța creatoare în sine, e un fenomen nu numai *istoric*, ci în aceeași vreme *contemporan* : ideile creatoare elene sunt *valori istorice* așà de intense, încât, prin partea lor de spirit general omenesc, ele devin valori oarecum etern omenești, și deci perpetuu valabile. Ca atare, în scara valorilor istorice, perpetuu-valabilitatea conținutului va primà asupra etern-caracteristicului formei. *Conținut* și *formă*, valori, metafizic, perfect adequate, și deopotrivă derivabile cosmic, sunt, din punct de vedere istoric, în raport subordonativ : căci *istoric* înseamnă *antropocentric*, iar omenește spiritul-formator primează asupra formei spiritualizate.

Devenirile istorice și, prin ele, *valorile istorice*, s'ar împărțì, după noi, în următoarele trei categorii : *biologic-utilitare*, *ritmic-vitale* și *raționale*, — între cele trei categorii fiind, nici vorbă, treceri și compromisuri, cari să permită unei deveniri ori unui fenomen a participà la esența a mai mult decât o singură categorie.

Ințelegem prin *devenirile biologic-utilitare* pe acelea care pleacă dela însăși imperativul categoric al simplei existențe individuale și sociale, impuse

de *instinctele* conservării și propagării speciei. In categoria acestor deveniri ar intrà înainte de toate devenirile pur biologice : lupta împotriva animalelor și omului, migrațiile după hrană, năvălirile în ținuturi mai fericit înzestrate ; în al doilea rând, diferitele industrii și meșteșuguri technice, născociri pacifice pentru nevoile vieții de toate zilele : inventarul viu și mort al gospodăriei individuale, care în grupe mai mici ori mai mari alcătuește tot odată și începutul gospodăriei publice ; în al treilea rând, regularizarea pe baza energiei biologice : forța, a celor trei forme de viață socială, oricât de rudimentar organizate : familia, statul și dreptul ; în al patrulea rând, ca rezultat direct al groazei de necunoscut, identică la animale și la om, sistemul întunecat apotropaeic al religiei de apărare sălbatică, prin sacrificii sângeroase și neumane, împotriva nenorocirilor ce ar veni dela puterile tainice, dușmane omului.

Ințelegem prin *devenirile ritmic-vitale* pe acelea ce decurg din însuși ritmul vieții, care-și cere exteriorizare concretă prin forme, evident nefolositoare din punct de vedere practic, dar totuși imperativ impuse omului de nevoia descărcărei lui de energia concentrată, de puterea vieții, de sentimentul fericirei existenței. In strigăt ritmat, în mișcare ritmată, în ornamentare ritmată (punctele și liniile repetate ale primelor ornamente omenești nu sunt decât tacte pictate, zgâriate ori săpate), omul se pune, instinctiv, sentimental, formal, prin geniu încă subconștient, în armonie cu ritmica universală :

fie, 1⁰ pur pasiv, ritmic-inconștient, în arta sa etnografic-ornamentală, etern aceeași, fie 2⁰ ritmic-imitativ, în arta de transcriere a impresiilor din natură, cu perfectă spontaneitate și noutate, adesea genială (ca în grotele paleolitice), fie 3⁰ ritmic-constructiv, în arta de compoziție și stilizare, înghețând formele într'un anume stadiu al sentimentului general despre exact și frumos, fie 4⁰ ritmic-antropomorf prin atribuirea unor simțuri omenești întregei naturi, prin împăcarea cu viața cosmică și atragerea ei în viața omenească, creând mythul, legenda, poezia, simbolul artistic și religia luminoasă, cerească, biruitoare asupra zeilor întunecați ai răzbunării, cruzimei, distrugerii.

Ințelegem, însfârșit, prin *devenirile raționale* pe acelea crescute din conștiința despre sine și despre lume a omului. Odată trezit la reflexia conștientă, omul biruește utilitarul biologic, ridicându-se la judecata liberă asupra binelui și răului, dreptului și nedreptului, *în sine*, el caută existenței o rațiune superioară etică, estetică și metafizică, atribue întregului Cosmos o conștiință analoagă celei omenești, caută legi superioare, supra-umane, de devenire a vieții, introduce ordinea, logica, *rațiunea*, în haosul ciocnirilor de forțe oarbe, întunecat-animalice din umanitatea vegetativă. Devenirile raționale cuprind spații și timpuri general omenești, urmărind înainte de toate sufletul omenesc ca forță luptătoare și creatoare în multele aspecte ale vieții devenite conștientă de sine. Astfel, 1⁰ nașterea

și devenirea *atitudinei filosofice și istorice* a omenirei e începutul și cauza nenumăratelor creații ale gândului despre lume și viață în sine, ca și despre devenirea ei, solidară și logică, în cursul veacurilor: aici intră întreaga evoluție a metafizicei, a istoriei, a artei commemorative, a tradițiilor familiare, sociale, politice. O a 2-a serie de deveniri raționale sunt acelea provocate de ajungerea ritmului vital, creator de artă, la conștiința de sine, creând *arta de conținut*, față de arta de simplu ritm al intuiției geniale subconștiente; arta de conținut înseamnă nu numai spiritualizarea inspirației, ci însăși adâncirea rațională a legilor ritmice ale formei, ca expresie a unei valori naturale intensificate, vitalizate uman și deci spiritualizate; tot-odată ea înseamnă o stilizare interioară, energetică, a expresiei, — o ridicare la rangul de simbol al vieții eterne omenești, în aspectele ei ideale și sentimentale perpetuu valabile, — înseamnă deci putința de însuflețire, prin geniul subiectiv genial, a operei unei epoce, cu maximum de gând și emoție, astfel ca nu numai acea vreme, dar toate epocele vieții istorice să-și găsească în ea idealul lor de expresie sublimă a propriului lor suflet. 3° Atitudinea independentă, cercetătoare, a omului în fața naturii creează seria devenirilor istorice, pe care le putem grupà după cele două mari direcții: *teoria cunoștinței*, ca asigurare critică a rezultatelor obținute prin examinarea sensorială a lumii și *știința*, ca sumă a cunoștințelor pozitive despre existență și realitate; iar cele două atitudini critice creează

întregul lanţ al *metodelor* şi *sistemelor ştiinţifice* aplicate vieţii materiale şi morale, economice şi spirituale a omenirei. 4⁰ Controlul raţional al sentimentului şi formelor religioase duce de altă parte la *sistematizarea logică, etică şi metafizică a religiei*; în locul simplului ritm antropomorf — naşterea şi moartea zeilor —se introduce în religie ritmul cosmic: ideea sublimă a infinitului şi a eternităţii. 5⁰ La fel se adânceşte înţelegerea raţiunii de a fi şi a devenirei sentimentului social; ideea abstractă şi general-omenească, morală, eticizează viaţa socială, creând drepturi şi datorii *ideale* şi combătând formele aspre, biologice, ale luptei pentru viaţă. 6⁰ Tot astfel se spiritualizează conceptele despre familie, drept şi stat; se creează *idealismul social-politic*, robindu-se atât individul cât şi colectivitatea unor idei suprautilitare, individuale sau sociale: se nasc ideile demnităţii, onoarei, consecvenţei istorice, —se deplasează spre ideal cauzele luptelor între oameni. 7⁰ Alăturea de lumea formelor materiale, a existenţei pur biologice, se creează o lume completă abstractă, cu legile ei specifice de valorare a vieţii şi acţiunii omeneşti, *lumea idealismului* cu luptele, jertfele şi suferinţele lui individuale şi de masse: nu necesităţile existenţei, ci *ideile pure*, teoretice şi ireductibile, hotărăsc de soarta umanităţii: ideile politice, ideile sociale, ideile artistice, ideile istorice, ideile religioase, ideile filosofice practice, ideile filosofice teoretice, —ba mai mult, ideile economice, ideile biologice, ideile ştiinţifice; toate, idei-forţe, provenite din deveniri

și creând deveniri, înălțând în strălucire, sau sfărâmând în mizerie și moarte, indivizi izolați ca și popoare întregi, și dând atitudinei istorice fapte valorabile prin excelență evolutiv, — am putea spune, alcătuind în măsură precumpănitoare, obiectul de cercetare al spiritului nostru istoric. 8⁰ Iar prin continuele cuceriri ale științelor exacte, raporturile dintre om și Cosmos clarificându-se din ce în ce mai mult, se creează seria devenirilor raționale în ordinea pur metafizică: viață de simplu ritm al materiei: materialism științific rece, crud, nihilist; viață eternă, ultrapământeană: spiritualism etic, mângăetor, optimist; misticism speculativ-raționalist cosmic, buddhist—având ca ultim capăt al devenirilor Nirvana; misticism universal antropomorf, speculativ-empirist, impresionist și sentimental, neo-creștin ori filosofic, cu nemurirea spirituală principial-abstractă, energetică, iar nu personal-materială, caracteristic-individuală, veche creștină și general istoric-omenească.

Primele deveniri omenești nu sunt legate de pământul pe care e stabilit, ci de animalele, mai rar plantele, pe care omul le distruge ori le exploatează, îmblânzindu-le și cultivându-le, spre a-și susține viața. Instinctul de conservare, care împinge din loc în loc după hrană caii sălbatici din Patagonia ori renii din tundrele Nordului, a purtat în primele vremi umanitatea ca o simplă anexă a animalității din loc în loc: renii în paleolitic, turmele de tot felul în neolitic, caii în vremea marilor

migrații sarmato-scythico-fino-ugro-mongolice. Devenirea vieții omenești în aceste timpuri—aproape pur biologice—e, totuși, din punctul de vedere al continuei lupte cu natura, o devenire culturală, iar fenomenele vieții de luptă, sunt perfect valorabile istoric. In adevăr, în aceste vremi se pun bazele organizării sociale, politice, religioase, creându-se primele rudimente de drept privat, public și religios. Tot atunci se formează instrumentele de expresie interumană ca și superior-individuală : limba, cântecul, semnele simbolice concrete pentru numărare, memorizare și comunicare, ca și primele începuturi mimetice și simbolice ale artei religioase. Toate aceste deveniri istorice sunt în strictă funcțiune de luptă biologică, de migrații și de năvăliri. Toate însă nù sunt deveniri istorice decât în cadrul generic al vieței de total a umanității. De aceea, exact aceleași fenomene, observate azi la popoarele de vecinică primitivitate și barbarie, nu constitue valori istorice, ci valori științifice, etnografice, geografice, sociologice, etc. Insfârșit, toate fenomenele pomenite nù sunt valori istorice decât în măsura în care ele documentează o luptă pentru devenire, iar nu o vegetativitate, întrucât linia aproape plană a devenirei încete a masselor se întretae și se însuflețește de exploziile aparițiilor geniale, creatoare de gânduri și fapte nouă, de natură genetic-spirituală, ordonatoare și agitatoare a forțelor brute, neconștiente, ale masselor.

E pentru istoric una dintre cele mai atrăgătoare probleme, urmărirea, în formele lui anonime, a

geniului inventiv omenesc. Alăturea de intuiția geniului, care pătrunde fulgerător cutare taină a forțelor naturei și supune noua energie scopului cultural uman, stă răbdătoarea observație populară, care prin cine știe ce minte destul de modestă, făcând suma unor rătăciri, greșeli și pagube, născocește prima unealtă, primul meșteșug, prima industrie, desigur simple, primitive, dar totuși superioare puterei slabe a animalului-om. Iar aceste născociri cresc omului facultățile modelatoare, cultivatoare și—ca atare—creatoare de deveniri energetice și spirituale. Dar iarăși, nu rezultatul, ci spiritul, e precumpănitor în devenire. Câtă vreme nu constatăm o *continuă* preocupare de îmbunătățire a vieții, de luptă cu natura, nu putem vorbì de o *devenire istorică*, ci numai de un fapt etnografic. Fenomenul studiat capătă valoare istorică numai întrucât are el însuși acest caracter de continuitate prin forța generatoare din care a derivat. Există însă și o valoare istorică mediată și accesorie a unui fenomen de viață vegetativă industrioasă : e cazul împrumuturilor și migrațiilor de meșteșuguri, industrii, forme elementare ale organizării vieții. Răspândirea plugului de lemn, *într'o anume formă a lui*, în Europa, Asia, Africa, e un fapt de devenire istorică. Circulația metodelor agricole, ori migrația industriei băuturilor excitante, sunt, în deplinul înțeles al cuvântului, deși fapte oarecum anchilozate, totuși, prin fluxul lor, *deveniri istorice* : căci ele *pot* fi sau *sunt*, de fapt, creatoare de noui deveniri în atâtea părți ale umanității, cari deși

n'au creat ele meșteșugul, îl duc însă mai departe, îl dezvoltă.

Dar încă mai variate pobleme istorice ni se pun de activitatea inventivă socială, a spiritului omenesc organizator. In formele lor străvechi, familia, statul și dreptul sunt simple prelungiri ale vieții biologice. S'a comparat de pildă cu primele hoarde omenești, organizarea instinctivă socială a animalelor grupate în turme și stoluri, cari au solidaritate atât ofensivă, cât și defensivă, își recunosc șefi și se supun conducerii lor. Nu mai vorbim de viața familiară a animalelor, organizată de însăși mama natură, în vederea conservării speciei, cu atâta subtilitate, încât este clar că tocmai din acest punct de vedere omul se prezintă în vădită dependență de viața pur biologică și e adesea deadreptul incapabil de a o corectà : v. d. p. instinctul matern pentru monștri și idioți, cari nu sunt imediat uciși, ci păstrați ca povară chiar în societatea contemporană. Insfârșit organizații de stat, cum e aceea a albinelor, arată că între om și animal nu e în natură un salt, ci o perfectă continuitate. Istoria urmărește fenomenele vieții sociale primitive și vegetative, nu pentru a le descrie, ci pentru a stabili legătura dintre ele și ideile sociale active și transformatoare în sufletul omenesc solitar și colectiv, continuu preocupat de apăsarea materiei inerte și căutând a se ușurà cât mai mult de dânsa. Devenirile sociale biologic-utilitare ale primelor colectivități omenești sunt pentru istoric un obiect de preocupare din punctul de vedere al dualității : *forță* și *drept*,

care până în zilele noastre continuă a însângerà omenirea. Totodată devenirile sociale mimetice, influenţele reciproce dintre indivizi şi popoare, sunt, nu mai puţin, valori istorice capitale. Intreaga devenire a civilizaţiei masselor se bazează pe acest mimetism social, caracteristic omului în aşa grad, încât nici diferenţele de rasse, nici acelea de credinţe tiranic-religioase, nu sânt în stare să împiedice pătrunderea şi fructificarea reciprocă a ideilor sociale general-omeneşti. Insfârşit evoluţia luptei dintre energia biologică, individuală şi socială, *forţa*, şi evoluţia spirituală, etică, religioasă şi metafizică, *dreptul*, alcătueşte pentru cercetătorul istoriei universale, un obiect în sine, *o devenire totală*, care valorifică total fenomenele de viaţă conexe ei şi poate constituì un punct de vedere superior de regrupare a tuturor faptelor de aspect istoric împrejurul acestei axe, astfel încât să se poată căpătà o linie de devenire completă al cărei capăt anterior să se piardă în viaţa animalică, iar cel posterior în taina viitorului.

Devenirile credinţelor primitive apotropaeice, adică primele forme de gând religios al umanităţii, sunt la rândul lor complexe de valori istorice general omeneşti, cari se întretae peste categoriile potenţiale ale sufletului nostru continuu afinat şi clarificat prin Idee. Groaza primitivă de nenorocire, suferinţă şi moarte, abătute asupra individului şi colectivităţii fără nici-un fel de putinţă a prevederei lor şi a apărării împotriva lor, duce la o adevărată terorizare a celor naivi de către cei mai

clar văzători: vrăjitori, profeți și preoți speculează seriozitatea și gravitatea copilăresc-tragică a bietelor suflete simple. Formula de îndepărtare a răului devine un simbol plin de înțeles misterios: se acordă chiar materiei neînsuflețite calități și puteri demonice, —un suflet capricios și răzbunător. Destinul devine un fel de urias nour negru, care amenință continuu, nu fericirea, dar simpla noastră existență liniștită. Se creează un ceremonial complicat al relațiilor dintre om și sufletul aspru al naturei și fiecare acțiune cât de neînsemnată a vieții noastre se subordonează, ritului sacru, formulei magice, cultului consacrat și immutabil. Se schimbă religia oficială, zeii vechi mor sau sunt alungați și înlocuiți cu alții, păgânismul face loc creștinismului, și totuși, dedesupt, religia întunecată apotropaeică rămâne întreagă, oamenii simpli cărora nici progresele științei, nici purificarea conceptelor teologice nu le dau deslegarea la întrebarea eternă: pentru ce e suferință, pentru ce e nenorocire nemeritată, rămân la vechile lor încantații, exorcizări, blesteme, farmece și vrăjitorii ale nopții demonice, preferă împăcarea ori lupta directă cu răul, în locul zădarnicei mângâeri cu o altă viață, ori cu un viitor mai bun, *după* întâmplarea catastrofelor, pentru înlăturarea cărora religia oficială nu a făcut sau nu a putut face nimic. Și peste timp și spațiu găsești în aceeași luptă cu întunericul monstruos și distrugător pe sălbatecul neolitic, pe primitivii ținuturilor coloniale contemporane, pe Grecii epocei lui Pericles, pe țăranul catolic ori ortodox contemporan

și pe fariseii reformați ori irreligioși ai claselor culte, cari se îngrozesc de numărul 13, în aceeași stare de suflet, în aceeași neputință de clarificare și înnobilare religioasă, în acelaș sentiment de lamentabilă nimicnicie în fața uriașelor forțe care ne rănesc, ne mutilează, ne sfărâmă, cum călcăm noi vara pe câmp furnicile și toate gângăniile ce se târăsc pe pământ fără măcar să fi băgat de seamă uciderea lor. Nu e un singur gând religios care să nu fie devenire istorică, să nu fie valoare istorică: pentrucă în cea mai neînsemnată manifestare a lui sentimentul religios e în aceeași vreme gând, e conștiință despre dualitatea: om și lume, e luptă a bietei ființe omenești cu Cosmosul.

Natura a pus în noi iubirea de viață. Și viața în toate formele ne cucerește, ne îmbată, ne dă puteri de a o înmulți prin tot ce vibrează activ în sufletul nostru. Iar bucuria de viață ne face să biruim greutatea trupului, ne pune întreaga noastră ființă într'o mișcare din ce în ce mai animată, mai explosivă, mai puternic ritmată; se naște dansul, cântecul, ornamentul: ne bucurăm de linie, de culoare, de lumină, de forme. Ne bucurăm sensual, ne legăm cu instinctul de perpetuare a speciei, alegând pe bărbatul sau pe femeea mai strigător-strălucitoare de împodobire prin artă a trupului ei, a mișcărilor ei, a glasului ei, a hainelor ei, a gospodăriei ei. Și tot ce e în natură frumusețe violentă, culoare, formă, lumină, e adaptat de noi — în formă rezumată de semn abstract, geometric — ritmului intens al vieții noastre. E și aceasta o luptă și o întrecere cu na-

tura, căreia îi furăm cât mai multă putere a strălucirei ei. Ca focul vara pe miriști, așà se întinde, mimetic, între oameni, cutare nou chip de înfrumusețare a animalului-om : de e nevoe, își sucește, bărbatul ca și femeea, oasele, își martirizează trupul, își deformează pieptul, capul, sânii, urechile, nasul, buzele, dinții, picioarele, își adaogă cântare întregi de ornamente ciudate, învață cu sfințenie noui dansuri, noui cântece, noui linii de împodobire și o întreagă viață artificială crește alăturea de cea naturală : e arta în primele ei forme, pur simbolice, e cultura simțului prentru frumos, în aspectele ei încă irraționale. Un ritm inconștient sistematizează toate aceste forme primitive după o lege unică, ritmul specific al vieții social-individuale a poporului, ori grupei sociale, care trăește împreună, în condiții cosmice unitar-precise. Această devenire culturală a omului, care la atâtea popoare înghează pentru totdeauna în formele ei primitive, ne mai având nici o evoluare către rațional și spiritual, e însă substratul comun culturei tuturor popoarelor, sălbatece, ca și civilizate. Istoricul e silit să valorifice și toate fenomenele etnografice. Dar valorificarea lor nu e făcută în abstract, ci prin legătura dintre devenirea etnografică și cea conștient-culturală. Istoria începe astăzi cu examinarea devenirei potențiale pe care ó găsim în civilizația etnografică *național-universală.* E firește o istoriografie a sufletului masselor, a căror cultură e încă vegetativă, cu o linie a devenirei aproape plană și adesea prelungită dincolo și de-acurmezișul liniilor s uperior

culturale, pe care nu le formează de cât cercuri cu totul reduse ale societăților naționale.

Dar o valoare generală istorică au abia fenomenele de activitate estetică autonomă față de simplele impulsii instinctiv-ritmice și oare-cum numai sexual-vitale. Cele mai simple fenomene ale creației artistice autonome sunt cele ritmic-imitative. Nu ritmul matematic-geometric, care devine o adevărată obsesie a unei întregi mentalități sociale primitive, ci forma reală a vieții e hrana instinctului creator. Odată făcut acest progres, am putea spune că linia devenirei creatoare e deschisă în infinit. In adevăr, fie și strict imitativ, fie și numai inconștient, omul are de astădată nu *un ritm*, fatal redus în varietatea lui, ci *viața nesfârșitelor forme concrete* (cu ritmurile lor specifice), care dă o nesfârșire identică de modèle mimeticei lui creatoare. E de ajuns ca talentul formal, darul de a putea reproduce întocmai viziunea naturei, să existe în câțiva indivizi izolați, pentru ca noua formă de viață superior creatoare să poată devenì un ferment de productivitate perpetuă, prin biruirea încă a uneia dintre tèmerile mistice ale umanității în fața imboldului de creare autonomă. Odată făcută proba biruirei unei dificultăți inovatoare, un val întreg de umanitate poate năvălì prin spărtura făcută de îndrăznețul, care nu s'a temut de necunoscut. Firește că valoarea istorică a *ritmului imitativ* în opera de înoire a lumei și vieții umane e în funcțiune de *resonanța fenomenului creator* întâlnit. Atâtea geniale transfigurări în formă umană

ale vieții naturei au rămas niște simple accidente, am putea spune ale vieții cosmice, și din ele nu a crescut nimic sistematic, nimic rațional, nimic adevărat cultural. Căci creația imitativă e așà de solitară, așà de incalculabilă, încât ea e aproape o a doua formă a simplei naturi: mulțimile iau din ea numai faptul brut al creării, iar nu și metoda sau forma ei, cari sunt ireversibile.

Dimpotrivă *ritmul constructiv* al creărei e înainte de toate social. El e experiență și technică, destul de larg transmisibile. El participă și dela devenirea în spațiul terestru și dela cea în spațiul uman, căci creatorul nu dă pur subconștient ce simte, ci potrivește, stilizează, umanizează, adică socializează cucerirea lui technic reproductivă. In adevăr, o devenire creatoare într'un timp dat ajunge la un anume *canon* al formelor: sociale, religioase, politice, artistice. Acest canon apasă asupra tuturor creatorilor: ritmul vital. propriu fiecăruia, este influențat, ba chiar modificat, de tradiția creatoare și creată, anterioară lui. Creația se organizează, creatorii învață meșteșugul. Societatea intervine cu voința ei și impune *ritmul constructiv* după formule *consacrate*. Creatorul dă de la sine doară talentul și acurateța reproducerei vechei teme, cu mai multe ori mai puține nuanțe vital-caracterizatoare, *în amănunte*. Așà e toată arta semitohamită, toată arta orientală, veche și nouă; așà e însăși arta greacă în primele ei începuturi, până în sec. VI, așà e cea byzantină și nu mai puțin cele contemporane ei: mexicană și peruviană. In urmă-

rirea devenirilor ritmului constructiv al creaţiilor culturale istoricul are a valorifică fenomenele studiate nu după punctul de vedere al rezistenţei faţă de nou, ci după cel al biruirei rezistenţei canonice şi tradiţionale, prin ritmul subiectiv al creatorilor. Fireşte, formările treptate ale însăşi canoanelor vor fi deveniri pentru sine, vrednice de cea mai mare atenţie. Dar problema, *valoare, non-valoare istorică*, e foarte delicată în cântărirea compoziţiilor şi stilizărilor, cari adesea îngheaţă viaţă spirituală a unui popor pentru mii de ani şi creează acea antinomie spirituală care se cheamă cultură neevoluată. Mutilarea prin ritmul constructiv social a spiritelor inventive, individual şi original creatoare, dă naştere la adevărate monstruozităţi culturale, ca d. p. sculptura indiană şi cea chineză, architectura veche egipteană, muzica „orientală", religia mohammedană, etc., sau *castele* ca organizare socială, sau diferitele *absolutisme*, ca organizare politică,—ş. a. m. d.

Mult mai liber în manifestările lui, e *ritmul creator antropomorf*. Inţelegem adică umanizarea lumii şi vieţii printr'o naivă analogizare a ei cu omul. Zei care se nasc, trăesc şi mor, —ape şi copaci cari vorbesc omeneşte, —aer, ape, pământ, populate de fiinţe demonice asemănătoare omului, numai mai puternice şi mai rele, ori mai bune, ca dânsul, — organizare socială şi politică după modelul gospodăriei casnice, particulare,—artă în care figura omenească, nu în generalitatea, ci în caracteristicul ei, individual, e preţuită. E o bucurie copilă-

rească a vieții în această atmosferă cosmic-umanizată, e un ritm vioiu și continuu variat, e o spontaneitate general lirică a întregi popoare care au fost binecuvântate cu acest ritm antropomorf, e o purificare de monstruos, animalic, greoiu, material, e o adevărată liberare a umanității de groaza necunoscutului inert. In scurta linie de numai vre-o 5000 de ani, cunoscută istoriei noastre contemporane din infinit mai lungul trecut al umanității, este caracteristic să constatăm frecvența mult mai mare a ritmului creator antropomorf la popoarele indoeuropene decât la cele de alte rase. Se creează în acest ritm desigur foarte împrăștiat, foarte nemonumental, adesea deadreptul anarchic; e o adevărată vegetație tropicală de talente semi- sau chiar neconștiente de rostul lor social și cultural organizator. E un fel de desechilibru între cursul întreg al unui mare val uman, creator de viață suprabiologică, și devierile singuratece ale atâtor forțe, care se risipesc în agitație meschin-individualistă, sterilă: d. p. particularismul thrac, care nu dă valori superioare culturale decât numai prin grecizarea ideilor original-thrace, — sau întreaga viață cultural-creatoare veche germanică, pierită aproape fără urme în romano-creștinarea, politică, juridică și religioasă, a evului mediu. Dar e, potențial-cultural, în ritmul antropomorf, o bogăție infinită de *valori* și *deveniri istorice*: firescul vibrării creatoare are în el elemente etern omenești (în cea mai raționalizată operă, e, la origine, tot o *intuiție subconștientă* a nouei putințe de *exterio-*

rizare), cari dau ritmului creator o resonanță și amplitudine perpetuu valabile, chiar în devenirile raționale. Nu e myth, legendă, poezie, religie, artă, sincer și armonios antropomorfe cari — oricât de subconștient create—să nu ne fie și nouă astăzi, suprarationalizaților sistematizatori ai tuturor sentimentelor și gândurilor omenești evolutiv-creatoare, perfect valorabile, adesea chiar ca inspirație energetică pentru noui deveniri. Dar mai mult decât atât. Ritmul vital-antropomorf e continuu creator până în clipa de față. Până și în metafizica vremii noastre *subconștientul* redevine nu numai obiect de preocupare, dar chiar centru a noui încercări de explicație a lumii și vieții umane. Nicăeri nu găsim în istorie o întrețesere mai variată, mai interesantă și mai roditoare a devenirilor *ritmic-vitale* cu cele *raționale*, ca în ritmul creator antropomorf. Valori *vitale* ori valori *raționale*, istoricul vede în ele, în diferitele lor intenzități vibratorii, amplitudini ritmice, răspândiri spațiale, potențe general umane, forme și conținuturi evolutive, vede deveniri puternice și bogate și sufletul său urmărește cu iubire creatoare linia și caracterul acestor deveniri întruchipând opera sa istorică unitară, în care subconștientul și raționalul, vitalul și spiritualul, își găsesc armonios-comparativa lor prețuire.

Desigur însă, *devenirile raționale*, precumpănesc în istorie. Căci abia prin conștientizarea indivizilor și masselor se asigură continuitatea logică, organică, a devenirilor umane. Subconștient omul trăește

doar de la o zi la alta: fără îndoială cu izbucniri geniale, dar fără legătura dela cauză la efect, care să provoace necesitatea sistematizării ostenelilor lui de a înțelege lumea și viața așà cum e dată de natură, sau de a creà el o altă lume și viață, ale lui proprii, prin cultură. Toată comoara de experiență individuală și socială a unei generații, comoară cu așà de grele lupte și cu atâtea jertfe adunată, e trecută prin educație, prin exemple și prin precepte, generației următoare: se stabilesc tradiții familiare, sociale, politice, artistice, etice, nù pur imitative și superstițioase, ci conștiente, despre dreptul, binele, frumosul, pe care-l conțin. E o atitudine istorică-practică, pe care omenirea o ia în fața continuității supra-individuale a vieții omenești, evolutiv-solidare, creând ea *deveniri raționale* în toate domeniile culturale: practice, ca și idealiste. Valorile istorice ale devenirilor și fenomenelor devin conștiente chiar contemporanilor lor. Esența lor logică și metafizică alcătuește un motiv nou de preocupare a spiritului trezit la reflexie și critică. La atitudinea istorică omenirea adaogă atitudinea filosofică, conștient sistematizatoare a valorilor contemporane, transmisibile ca elemente prețioase generațiilor următoare. In cultura creatoare a omenirei apar primele încercări de influențare conștientă a viitorului prin operile artei commemorative, prin operile istoriei, sau prin operile criticei și sistematicei filosofice.

Lumea sensibilă e plină de aspecte contradictorii: pitic și urias, întunecos și luminos, vaporos

și solid, linear-conturat și plin-massiv, molâu și spăimântător, fraged-copilăresc și decrepit-bătrân, imbecil și genial. In atitudine creatoare pur-vitală copiem la întâmplare sau după afinități biologice ori patologice, individuale și sociale, toate aceste aspecte contradictorii, de-avalma. Simpla redare exactă, ori stilizare ritmic-matematică a realității, e suficientă și artistului și publicului. Dar atitudinea creatoare, când devine conștientă de sine, nu se mai aruncă orbește asupra oricărei teme: ea valorifică și alege. *Un aspect e forma unui conținut.* Nu aspectul, ci conținutul îl interesează acum pe creator: o femee care-și zmulge părul e aspectul concret al ideei jelirei. Ideea jelirei poate fi însă spusă și cu alte expresii. Ce expresie va alege artistul din multele care i se oferă? Pe aceea care va acoperì mai deplin *imaginea sa interioară* despre întristare; iar această imagine este rezultatul unei reflexii, raționalizări și sintetizări nu numai de *aspecte*, ci și de *intâmplări* și *sentimente* omenești. In opera nouă va intrà o întreagă lume. Opera va fi creație conștient-critică și tot odată autonomă față de natură. Ea va fi cu atât mai bogată, cu cât sufletul artistului va fi fost mai comprehensiv și mai pătrunzător. Din multele aspecte el va alege pe acela, sau va combina părți din acelea, cari exprimă, după dânsul, mai *puternic* și mai *clar*, conținutul reprezentat. Dar mai mult decât atât, el va însufleți cu acelaș conținut tot ce constitue formă prelucrabilă accesorie pe lângă aspectul principal. Nu numai fața, ci atitudinea capului, trupului, mâinilor, picioarelor, o-

rânduirea hainei, așezarea figurei sau figurilor în spațiul plastic, toate aceste forme vor fi spiritualizate, intensificate, valabilizate prin ideea creatoare unică, formatoare. Odată aplicată, atitudinea rațional-creatoare își are legile ei proprii de acțiune: nù particularul, ci genericul, —nù ornamentalul, ci funcționalul, —nù utilitarul, ci esteticul, —nù materialúl, ci ideea, —nù tradiția, ci personalitatea, —nù technica corect precisă, ci sinteza formală de total, —vor aveà a hotărî. Opera va deveni un *portret* al omului și epocei care au produs-o. Ea va fi un fenomen al vieții luptătoare și cuceritoare, va fi o valoare istorică perpetuă, perfect încadrată în devenirea perpetuă a geniului omenesc creator. Dar ea nu va fi numai *parte* dintr'o devenire, ci va fi ea însăși, după energia închisă în ea, cauză a altor deveniri, mai mult ori mai puțin prelungi: căci curățirea operei de accidentalul, anecdoticul, pieritorul contemporan, îi va fi dat o valabilitate general omenească, așà cum general-omenești au fost sentimentele și ideile cari i-au dat viață. Și orice creație omenească, la baza căreia stă o rațiune superioară etică, estetică ori metafizică, devine un adevărat simbol rațional perpetuu valabil în toate timpurile asemănătoare lui și provoacă gânduri și sentimente *nouă*. In special devenirile solitare, ale geniilor creatoare, sunt, am putea spune, una și aceeași devenire, peste spațiu și timp, a unui *singur suflet*, care vibrează în stiluri deosebite, dar cu intensități și amplitudini superior-umane, analoage ori identice ca ritm, la popoarele cele mai

deosebite și în epocele cele mai depărtate unele de altele. Deveniri ale personalităților creatoare, deveniri ale masselor influențate, valori istorice individuale, ori colective, — toată infinita mulțime a fenomenelor creației artistice spiritual stilizate, rațional intensificate, conștient sintetizatoare, e tot atât subiect cât și obiect al atitudinei istorice creatoare : creează deveniri și sunt deveniri.

In cursul deșteptării lui la viața conștientă omul a făcut două mari descoperiri : 1⁰ că nu totdeauna simțurile sale îi spun adevărul și 2⁰ că în lumea fenomenelor accesibile apercepției noastre e o înlănțuire reciprocă așà de strânsă, încât o cercetare amănunțită a unor fenomene poate duce și la înțelegerea altora, iar rezultatul acestor cercetări e stabilirea unor legături constante de succesiune, descendență ori cauzalitate, cari introduc ordine și armonie creând o mare lumină în mintea muritorilor doritori de a cunoaște adevărul. Atitudinea aceasta critică în fața lumii și vieții puneà însăși bazele vieții omenești organizate pe un alt teren : în locul *fantasiei* și *credinței* veneà *rațiunea* și *știința*. Rațiunea creà acum o întreagă lume de idei-în-sine, autonomă față de lumea impresiilor sensoriale, dând întregei înțelegeri a vieții o bază logică, metafizică și etică supramaterială. Sensul vieții nu mai erà biologic, ci ideal : etic, estetic, cosmopolitic. Resistența indivizilor și societății inert-religioase și tradițional-obscurantiste față de revoluția Rațiunei, creà o adevărată exasperare a nouei *teorii a cunoștinței*. Este empirie? Este transcen-

dență? Este intuiție imanent individuală? Intrucât sunt mai sigure construcțiile ideal-raționale antropocéntrice, decât cele sensorial-fantastice theocentrice? Etica și metafizica sunt de mii de ani într'o violent-agitată devenire, tocmai din cauza nesiguranței cunoștințelor noastre asupra lumii și vieții. Incercări nenumărate ideal-criticiste și material-pozitiviste se răstoarnă unele pe altele, cercând să dea o bază solidă metafizicei. Iar alăturea de această aproape zadarnică asaltare a cerurilor, în negurile de jos lucrează răbdător, migălos și încăpăținat cercetarea științifică. Ca un copil care-și sparge jucăriile, să vadă ce-i înăuntru, așà sfredelește omul, taie, sapă, privește cu ochi puternici de sticlă măritoare, socotește, culege și așează pietre, plante, animale, semeni de-ai lui, morți și vii, —prinde energii de-ale naturii, le înlănțuește în sârme, sticle și mașini într'adins născocite de dânsul, le folosește chiar înainte de a le înțelege de unde vin și cum sânt alcătuite, și, mândru de toată această anchetă uriașă, pe care de câteva mii de ani o tot crește mereu, iar astăzi a prefăcut-o într'un adevărat războiu împotriva tainelor naturei, dus cu forțe umane și materiale gigantice, omul cearcă din când în când, urcându-se pe muntele enorm de fapte, să privească departe, sà dea èl, de pe *știință*, explicația lumii și a vieții, pe care teoria metafizică a cunoștinței n'a putut-o da. Vieți ale unor întregi grupe sociale se irosesc veac de veac și generație de generație în această luptă aspră și ingrată pentru căutarea adevărului. Eroi și martiri

nenumăraţi îşi lasă viaţa înainte de vreme în asaltul pe care *omenirea raţională* îl dă necunoscutului. *Deveniri istorice* nenumărate, ale acestei lupte, îşi cer formularea şi valorarea. Istoria devine în faţa acestor mărețe evoluări ale sufletului omenesc luptător o adevărată Polyhymnia. Ea se face asemenea cântăreţului care aţâţă, cu preamărirea lui poetică, voinţa de jertfă a luptătorilor în războaele crude ale purei forţe biologice. Istoria trece, dela o epocă la alta, deosebind înţelept valorile de non-valori, cunoştinţa luptelor sufletului omenesc, cunoştinţa devenirei gândurilor lui critic-ştiinţifice în toate domeniile acţiunii lor. Tot lanţul metodelor şi sistemelor ştiinţifice, aplicate la cunoaşterea vieţii materiale şi morale a umanităţii (ştiinţe economice, sociale, politice, technice, teoretice), în creaţiile lor pozitive, ca şi în rătăcirile lor, formează o imensă întreţesere de deveniri istorice spirituale, cu valori istorice nesfârşit de variate, cari-şi cer, toate, formularea obiectivă externă, posibilă numai din partea istoricului, singurul special înzestrat cu atitudinea independentă faţă de faptele neutre în sine şi cu darul privirei lor ca fenomene evolutive, ca tacturi ale unui ritm, ca valuri ale unor deveniri, lui singur vizibile, cum singur artistului plastic sunt revelabile aspectele genetic-creatoare ale formelor lumii sensoriale.

Şi raţionalizarea umanităţii nu lasă neatins nici sentimentul religios. In haosul superstiţiilor, credinţelor şi doctrinelor năvăleşte spiritul critic, suprimând, dărămând, revalorând, pe baza cunoştin-

ţelor ştiinţifice, a purificării etice, a imperativelor logice, a necesităţilor metafizice, toată mulţimea aceea amorfă de fantasme ridicul-antropomorfe, ori monstruos-animalice, ale sentimentului religios subconştient. Se creează sistemele religioase cosmogonice, etice, teologic-metafizice, cari stăpânesc până azi, în marile ei masse umanitatea civilizată. Religia devine o enciclopedie a vieţii spirituale, dând răspunsuri la toate problemele de conştiinţă; viaţa solitară, viaţa familiară, viaţa socială, politică şi militară, viaţa artistică, ştiinţifică, filosofică,—totul intră în preocupările ei modelatoare după concepţia dogmatic-theologică, în care are a fi sistematizată lumea şi viaţa. Din cele trei facultăţi ale sufletului omenesc: intelectul, sentimentul, voinţa, Religia alege ca bază a acţiunei ei reformatoare sentimentul. Din iubirea de viaţă, din groaza de moarte, din nevoia de mângâere în suferinţă—fără sfârşit în omenire—din dorinţa sentimentală a unei fericiri, mereu fugare, din ura împotriva violenţei, brutalităţii, nedreptăţii, din dorul după cei pentru totdeauna dispăruţi, din ritmul senin-bucuros al vieţii noastre împăcate cu natura, din sfiala mistică înaintea tainelor Universului, Religia scoate uriaşa putere de „convingere" prin sugestie, emoţie şi mângâere a miliardelor de muritori cari rătăcesc fără sens şi scop al vieţii pe marea furtunoasă a existenţei. Religia nu discută raţional -- inteligenţa omenească s'a dovedit mereu incapabilă de a pătrunde tainele vieţii — ci acordează sentimental pe căutătorul de adevăr

și îi inspiră artistic-mistic adevărul etern, *revelat* întemeietorului respectivei *credințe*, odată pentru totdeauna, spre a salva cu el de durere, rătăcire și pieire pe muritori. Construcția ideologică a Religiei nu e însă, pentru aceasta, ceva pur liric. Nu, e enorm de mult rațional: psihologic, logic, metafizic, etic și estetic, în fiecare religiune. Mai mult chiar, religiile se țin mereu în curent cu progresele rațiunii profane, căutând să adopte în sistemul lor theo-cosmologic tot ce filosofia științei asigură ca definitiv câștigat pentru cunoașterea umană a lumii și vieții. Dar intelectului critic-cercetător și voinței etic-raționaliste, Religia le opune căldura iubirei, speranței, credinței, misterului: și cum infinitul și eternitatea sunt, rațional, insondabile, dar sentimental, assimilabile, sufletului nostru, Religia biruește pretutindeni, unde spiritul absolut, rațiunea rece și aspru-obiectivă, cosmotropică, nu poate da omului deplina stăpânire asupra simțurilor pământești, asupra sentimentelor moleșitoare și descurajatoare. Doctrina salvării buddhiste și greco-romane, prin rațiune și renunțare, e biruită de doctrina salvării semite (creștine și mohammedane), prin iubire, devotare umilită și speranță. Religia inundând întreaga viață, intimă ca și publică, a individului, ca și a societății, își creează întregul aparat de dominare lumească, Biserica, cu dreptul, statul și filosofia practică (etică, estetică, sociologie și politică), necesare influențării și modelării sufletelor. Totodată prin logica și metafizica religioasă ea dă și soluțiunile teoretice a-

supra rostului Universului, ca și asupra relațiilor dintre om și Cosmos. Astfel Istoria se află în fața unor complexe de deveniri spirituale, influențate de religia conștientă de sine, așà de uriașe în extensiunea lor, față de lumea—așà de redusă—a rațiunei pure, încât devenirile obiectiv raționale, științific filosofice, criticiste, alcătuesc aproape o insulă într'un ocean. Valorile istorice făcând parte din devenirile religioase, sunt deci de considerat în această opoziție cu valorile istorice, critic-științifice. Primele sunt o devenire a vieții sentimentale și gregare, cele din urmă o devenire a vieții intelectuale și solitare. Curentele religioase sunt mari valuri de deveniri ale mentalității vegetative a masselor, curentele critic-filosofice deveniri creatoare ale mentalității spiritelor liber-cercetătoare. Ca atare devenirile religioase cuprind în ele elemente de inerție tradițional-conservativă (*quieta non movere*), ele transformă *ideile* în simple aplicări ale *dogmei* revelate, iar din *spiritual* fac ceva theologic și cosmologic, înlănțuit în formele oficiale și aprobate ale gândului sacru, nelăsându-l să fie agentul energetic, total liber, de vitalizare a materiei, după legi eterne, ale vibrației și ritmului cosmic. Religia nu recunoaște aceste legi raționale ca supraordonate însuși gândului religios, pe care tot ele l-au creat, și deci nu recunoaște că ele ar puteà modificà religia însăși, după nevoile superioare, din ce în ce mai conștiente de sine și de univers, ale omului rațional, fragment din cosmosul rațional, din rațiunea supremă a oricărei miș-

cări și deveniri, dintru eternitate. Astfel dară valorile istorice în ordinea religioasă devin adesea non-valori culturale. Dar chiar în acest aspect negativ al lor, fenomenele vieții religioase a Umanității sunt puternice fermente de deveniri istorice din cele mai variate: mari transformări sociale, politice, artistice, juridice, etice, își au originile lor în fenomene religioase de inerție și resistență la mișcarea profan-rațională de transformare a vieții intelectuale și colective a omenirei.

Raporturile dintre individ și individ sunt bazate pe *forța* biologică. Respectul aproapelui decurge din respectul față de mușchii tăi, sau față de priceperea ta în luptă, sau față de puterile cari stau îndărătul tău (familie, neam, stat, drept) și care îl pot pedepsi. *Frica* este agentul sentimental care regulamentează raporturile sociale. Când individul, în timpuri de desagregare a forței inhibitive sociale, pierde această frică, el redevine animalul sălbatec și răufăcător din timpul primei lui apariții pe pământ. Pe *putere* și pe *frică* e clădită întreaga viață social-politică a națiunilor și statelor. Treptata raționalizare a sentimentului social a căutat o altă bază a ordinei sociale. Această bază pornea, iarăși, dela combaterea biologicului, primitivului, subconștientului, egocentricului, și tindeà la valorificarea și impunerea umanului, solidar-idealului, raționalului, social-spiritualului. Raționalizarea raporturilor dintre oameni clarifică tuturora adevărul că individul nu trăește prin sine, ci prin societate, ca atare el are nu atât drepturi, cât datorii

în societate și, invers, societatea, care dă individului prin însăși esența ei posibilitatea existenței, nu are atât datorii față de individ, cât drepturi. Această primă formă a raționalizării devenirei sociale a creat un sistem de exploatare a individului, pe care noi azi, în mijlocul marilor curente de idei filo-individuale le-am puteà numì deadreptul odioase. E robirea totală a individului la scopurile societății. Totuși dacă ținem seamă de ideile contemporane social-comuniste, care de fapt nu sunt decât aceeași expresie a tiraniei sociale pe baza drepturilor exclusive ale societății asupra individului, vom înțelege, că vechiul *Stat*-societate și ,,viitoarea'' *Societate*-stat sunt una și aceeași formă a raționalismului absolut anti-individual. Raporturile dintre indivizi, ca și dintre individ și societate, sunt însă de obiceiu raționalizate pe baza principiilor pragmatic-utilitare. Complicarea vieții civilizate, cu specializările din ce în ce mai fine ale ocupațiilor vieții productive, creează o tot mai mare interdependență între indivizi. Așà încât aceea ce nu pot face principiile abstracte, ale egalitătei ori frăției între oameni, reușește a introduce nevoia aspră a vieții. Interesele reciproce creează un fel de regulamentare consuetudinară, care e prima formă a eticei sociale pe baze pragmatiste. De altă parte lipsa de importanță a individului izolat apleacă—în valorificarea intereselor sociale—balanța tot mai mult de partea societății: interesul societății are în totdeauna precădere asupra interesului individului. Odată însă înlocuit elementul concret, biologic, omul,

cu elementul abstract, ideal, societatea, drumul e deschis pentru raționalizarea ideală, pe baze principiare, filosofice, a raporturilor sociale. Astăzi lupta se dă între „individualismul” apărător al libertății creatoare, și „socialismul” apărător al libertății consumatoare: cel dintâiu accentuează egalitatea datoriilor inter-umane, cel de al doilea reliefează mai ales egalitatea de drepturi. Potrivit celor două concepții, etica socială individualistă plecând dela inegalitatea aptitudinilor omenești, valorifică drepturile individului superior față de datoriile masselor, pe când etica socialistă valorifică drepturile societății celor mulți, cari creează prin munca lor toată buna stare, la egala împărtășire a lor—cu cei puternici, bogați, geniali—din bunurile pe care le-au produs. Și pentru individualiști, ca și pentru socialiști, rămâne însă câștigată cucerirea superioară etică a *binelui social* recunoscut superior *binelui individual*. Ca atare, drepturile și datoriile sociale devin valori ideale: nu pe baza forței biologice, ci pe baza binelui creat în lumea omenească, are cineva a-și cere partea de ocrotire dela societate, sau are a-și impune voința lui reformatoare. Firește, societatea omenească e—ca mentalitate generală— în continuă evoluție: ideale politice, economice, religioase, ori de altă natură, îi colorează treptat ori simultan, în perpetuă agitație, sentimentele ei active: idealul social va varià deci potrivit acestor prefaceri, și aceea ce e astăzi bine, mâine va fi rău, ori invers; dar *binele* ori *răul* va fi tot rațional-etic, va fi tot ideal valorificat.

In adevăr formele capitale ale vieții sociale, familia, statul și dreptul, sunt ele însele expresii ale imensei deveniri raționale a umanității ca un tot. Țelul final al luptelor dintre oameni e, astăzi, ca și în prima zi a creației, o restabilire a unui echilibru de forțe, turburat prin împuternicirea prea amenințătoare a unui organism activ, individual ori social. Dar agentul care pune în mișcare indivizii și massele, pentru a începe lupta, e o idee suprautilitară. Prima, și cea mai direct originară din biologic, e ideea *libertății*, care, primordial, e identică cu însăși expansiunea vitală, devenită conștientă de sine. Amenințarea, reală sau închipuită, a libertății unei ființe sociale, individ, familie, națiune, clasă socială, stat, provoacă o reacțiune defensivă ori chiar ofensivă, adică preventivă, și conflictul brutal, sângeros, criminal, e deslănțuit. Căci societatea omenească organizată, fiind tot o proecțiune antropomorf-individualistă în lume și viață, își are, ca și divinitatea în religie, gânduri și sentimente caracteristic-individuale : demnitate, onoare, consecvență istorică, pe care și le apără violent cu ajutorul perfect solidar al tuturor membrilor ei. Multe din aceste așà zise idei sociale sunt simple tradiționalisme cavaleresc-medievale, simple resturi ale unui idealism feroce-individual. Massele populare nu discută. Ele se suggestionează de ideea politică, ori socială, suprapusă lor, ca o entitate vie, căreia ele i se simt datoare cu puterile, averile, chiar viața lor. Ca și în etica socială, așà și în politica socială, e o continuă deplasare a centru-

lui ideal-motrice, a idealului suprem. Când viața de familie, când cea de oraș-stat, când cea teritorial-națională, sau teritorial-economic-juridică, sau social-economică, când cea de stat-universal, sunt în centrul preocupărilor și deci alcătuesc unitatea de măsură a valorilor social-politice. Oricare ar fi însă aceste forme în continuă devenire, spiritul unic care le animează e acela al *idealismului social-politic*. Individul ca și massele sunt subordonate ideei de stat și drept contemporane lor, idee ea însăși în legătură genetică cu idealul religios, cu cel etic, social-economic, ori metafizic al vremii, și, nenumăratele forțe oarbe, pur biologice sunt ordonate, disciplinate, canalizate, potrivit *rațiunii social-politice*, spirituale, ideale. Astfel dară fenomenele social-politice ale vieții omenești, constitue *deveniri istorice* prin excelență spirituale. Totodată însă ele, prin amestecul firesc al biologicului cu spiritualul în orice manifestare a forței omenești luptătoare, pun probleme extraordinar de grele apercepției istorice. Astfel, fenomene aparent aparținând unor deveniri subconștiente, material-biologice, cercetate mai de aproape, se arată a fi, totuși, părți dintr'o devenire spirituală, și, invers, fenomene aparent idealiste, ca războiul abia isprăvit, se arată, cercetate în esența lor, ca fiind încă zguduiri catastrofale ale celui mai cras animalism, ale celor mai odioase instincte materialiste, asemănătoare pornirilor biologic-migratorii și prădalnice, care au provocat marile năvăliri barbare asupra lumii civilizate mediteraneene. Eticizarea vieții sociale

și spiritualizarea vieții social-politic-juridice, sunt deveniri ideale imense, pe care istoricul le urmărește în aspectul lor universal omenesc, oarecum independent de ritmul greoiu al masselor foarte încet perfectibile, care-și au fenomenele și devenirile lor istorice accidental-explosive, în chip analog cu cele ale geniilor individual-creatoare. Pentru istoric o mare operă de artă a unui geniu, o revoluție populară (religioasă, socială, politică), ori un războiu sângeros (politic, economic, național, etc.), sunt fenomene deopotrivă de accidentale și individualiste, deopotrivă de neevolutive. Nici opera de artă, nici revoluția, ori războiul, nu sunt prin ele însele valuri obicinuite ale unor mari deveniri, ci sunt explozii de energie, valorabile ca excepții, ca forme istorice *genetice*, iar nu *solidar-devenite*: ele pot provocà schimbări ale ritmului și intensității altor deveniri, pot fi cauze ale unor forme istorice cu largă resonanță spirituală, dar nu sunt valorabile *numai prin devenirile în mijlocul cărora au apărut.* Câtă vreme istoricii nu vor ține seamă de biologicul-subconștient, care mocnește subt orice expresie așà zisă spirituală, ei vor valorificà necomplet sau chiar fals nenumărate fenomene și deveniri ale vieții omenești luptătoare : căci ca în străvechile concepții cosmologice, orientale, lupta dintre rău și bine, dintre întuneric și lumină, dintre materie și spirit, nu e definitiv hotărîtă în favoarea elementului ceresc ; ci în continuă combatere, în continuă ondulare dela biruință la înfrângere și înapoi, ambele elemente sunt și biruitoare și biruite, alcătuind nù

singure, ci împreună, ritmul cosmic. In adevăr etichetarea cu ajutorul concepției etice ori estetice a inerției și mișcării, a vibrărei slabe și a celei intense, a așà zisei ,,materii" și a așà zisului ,,spirit" — ca ,,rău" și ,,bine", ,,urât" ori ,,frumos", ,,folositor" și ,,vătămător", e încă una dintre multele confuzii pe care le facem între lumea schimbătoare și formală, strict omenească, și lumea statornică și creator-energetică, ritmic-cosmică. Ori Istoria are — prin însăși natura ei — o atitudine superior obiectivă față de viața omenească, așà încât ea e silită să străbată critic aparențele și nestatornicia diferitelor forme ale evoluțiilor, deosebind și valorând ca perpetuu valabile numai vibrațiile, ritmurile, liniile devenirilor (toate, elemente, nu particular umane, ci și umane și cosmice) și ca singular — mărginit — și accidental-valabile, toate intensitățile excepționale, inerțiile excepționale, genialul ca și biologicul absolut, și nu mai puțin eticul, esteticul, metafizicul absolut, care, ritmic, nu-s decât forme relative ale spiritualului în continuă luptă și devenire.

Omenirea trăește cu pâine și idei. Pâine neagră și idei obscure la cei mulți. Pâine de lux și idei luminoase la cei puțini. La câștigarea pâinei de toate zilele omenirea e silită de instinctul vieții. Va muncì va luptà, va ucide, spre a și-o căpătà. In lupta ei pentru pâine omenirea va simți, total subconștient, nevoia de organizare, și va creà diferite modalități de sistematizare a luptei ; când se va trezi la conștiință, aceste *forme* necugetate ale armoniei și simetriei, *de cristalizare* analoagă celei a materiei inerte,

trecute dela focul solar la răceala spațiilor interstelare, vor căpătà și ele conștiință de sine, vor devenì *idei*. Intre idei și forme nu este opoziție: ideile sunt forme conștiente, întocmai precum formele sunt idei neconștiente. Mai mult chiar, formele sunt idei cosmice, în vreme ce ideile sunt forme umane: cristalele materiei minerale și catedralele spiritului religios și artistic omênesc sunt una și aceeași energie cosmică—concretizată ritmic. Spre deosebire de confrații lui de existență pe pământ, animalele, omul își creează cu fiecare pas mai departe în trezirea lui la conștiință, nevoi nouă ale vieții: nevoi materiale, ale simțurilor din ce în ce mai pretențioase și mai delicate, adică mai enervate de civilizație, ca și, mai ales, nevoi ale facultăților lui mimetice și reflexive. Ia naștere o întreagă lume de inutilități biologice, adică de necesități spirituale, cari cer o satisfacere formală, concretă, a lor. Treptat, viața naturală e subordonată vieții culturale, viața instinctivă celei conștiente și se creează o lume completă, artificială, a *ideilor*, cari sistematizează și conduc viața omenească *în totalul ei*. In adevăr resistența pasivă a masselor omenești, față de înnoirile spirituale cari cer tot mereu mai multă activitate, e biruită prin ideile economice, biologice, științifice, cari organizează mult mai *plăcut* viața materială, vegetativă, și ispitesc și pe simplul muncitor umil și neînțelept, ca să caute îmbunătățirile aduse de neastâmpărații creatori de idei nouă, evident —măcar în acest domeniu animalic—folositoare și accesibile vieții biologice a animalului-om.

Dar și celelalte *idei* nu rămân fără înrâurire asupra mulțimilor. Căci ideile se altoesc pe sentimente, precum sentimentele pe instincte. Cel de pe urmă necuvântător are mica lui patimă pe care poți sămănà un rudiment de idee. Astfel vedem azi, împrejurul nostru sute și sute de milioane de oameni chinuiți, terorizați, duși la moarte de *idei* pure, teoretice, *sociale și politice*, pentru înfăptuirea cărora mulțimile, credincioase ca în vremile marilor epidemii religioase, își dau și viața însăși. Ideile sunt experiență umană concentrată și formulată sintetic-activ. Intr'o idee fiecare găsește atâta cât prin însăși viața lui a încercat, a trăit, din acea idee: deci omul care se învârtește în preocupări pur biologice, aproape nimic, iar omul preocupat reflexiv, foarte mult. In fiecare idee ne regăsim oare cum pe noi înși-ne și de aceea ne și putem identificà așà de complet cu această făptură abstractă, în continuă devenire, care e ideea. Cu cât o idee e mai general omenească (d. p. ideile sociale, politice, etice, religioase), cu atât ea e accesibilă unui număr mai mare de oameni, fie indirect prin altoirea ei pe sentimente—ca la marile mulțimi necăjite—fie direct, pe cale reflexivă, rațională. Dimpotrivă ideile de caracter special și technic (d. p. ideile artistice, științifice pure, ideile filosofice, ideile istorice), cari presupun—spre a fi trăite—sau o educație specială a individului, în sensul desăvârșirei lui specifice, sau o intuiție genială, particulară pentru o anume atitudine creatoare (talente și genii artistice, istorice, filosofice), ele

sunt inaccesibile oamenilor obicinuiţi şi rămân numai cultural-intensive, neputând jucà şi rolul cultural-extensiv al ideilor generale. Orice fapt omenesc, individual ca şi social, e în esenţa lui reductibil la o idee: chiar faptele biologice se pot subsumà generalizării abstracte. Ca atare viaţa omenească în întregimea ei devine o formă *concretă* a unor idei. Se poate deci construi un sistem ideologic al vieţii omeneşti, un fel de metafizică a vieţii în totalitatea ei. Odată însă ajunsă această umanizare în *forme antropomorfe* (*ideile*), a *ideei cosmice*, care e viaţa omenească (*formă* universal-ritmică), omul devine oarecum stăpân pe destinele lui. Legăturile dintre faptele brute el nu le putea avea, căci nu cunoştea legile cosmice, legăturile dintre idei el le are însă, căci ele sunt formă specific umană şi deci succesiunea cauzală, ritmarea conştientă a vieţii, poate deveni acum opera lui. Astfel soarta umanităţii n'o mai fac zeii, ci oamenii. Ei sunt încă stupizi şi de aceea o fac aşà de ridicul agitată şi neinteligent ritmată. Când suferinţa îi va fi învăţat mai mult şi-o vor face mai armonioasă. — Istoria are a însemnà cu răceală şi perfectă indiferenţă toate aceste *deveniri ale vieţii ideilor*, adică ale vieţii omeneşti în general, ferindu-se de a le valorà etic ori estetic, ci mărginindu-se la raţiunea ei intimă de a fi şi valorà, cea energetic-ritmică. In adevăr, în clipa în care istoria ar decade la o simplă tendinţă valorificatoare: socială, politică, economică, etică, religioasă, estetică, istoria ar intrà deadreptul în ideea specială valorificatoare

ca simplă parte a acesteia, și libertatea ei de atitudine și creare ar fi pierdută, iar prin aceasta putința însăși de a urmărì liniile așà de variate și de amestecate-reciproc, ale devenirilor ideilor, i-ar fi luată, ea ne-mai având înțelegere adequată pentru *toate* ritmurile, ci numai pentru unele. — Dar ar fi să lăsăm nepomenită o parte capitală din atitudinea istorică creatoare în fața devenirilor umane ideologice, dacă am omite seria problemelor istorice, puse de rolul selectiv al ideilor în marea luptă a spiritului, puternic vibrător, împotriva materiei adormite în inerție. Ideile atrag afinitar-electiv, pe cale subconștientă, așà cum adună luminile aprinse pe ape noaptea peștii la ele, tot ce e capabil de vibrație intensă în marile mulțimi. Cu forțele acestea mereu proaspete, aruncate continuu în lupta spirituală, se hrănesc marile focuri care ard pe înălțimi, se întăresc puternicele faruri care-și proectează razele pe mări, spre luminarea și conducerea marilor mulțimi potopite de întunerec. Procesele acestea de atracție, selecție, formare și inspirare prin idei a talentelor și geniilor omenești înnăscute, constitue deveniri istoric-universale, linii neîntrerupte dintru începutul vieții conștiente a umanității, ritmuri intense și largi, vibrații uriașe, cari, împreună, alcătuesc luminoasa *devenire a spiritului uman creator*, dominând și pătrunzând cu lucirea ei, *devenirea* obscură, *așa de înceată, a spiritului uman colectiv.*

Omul devenit conștient de sine, în bucuria de a-și fi creat o lume a lui, crede că se poate despărți de

Cosmos, socotindu-se autonom față de Univers. El creează, prin ideile sale, forme antropomorfe ale lumii infinite și întreaga religie, artă și filosofie devine o pretențioasă proectare a microcosmului asupra macrocosmului. Dar răbdătoarea cercetare științific-filosofică dovedește tot mai crud că noi nu suntem decât infime bacterii puse o clipă în vibrare de eternele legi cosmice și desagregate iară fără urmă în materia organică, din care iară și iară, fermentația căldurii solar-terestre produce mereu alte generații, se pare, mai variate și complexe, dar în deveniri temporale așà de imense, încât mintea noastră slabă, omenească, greu poate măcar pe departe bănuì linia, așa zicând, ascendentă, a acestei deveniri cosmice. Decăderea noastră dela rangul de rege al creației și centru al lumii e, firește, o așà de grozavă scădere a bucuriei noastre de viață, încât pe ruinele vechei cosmologii antropocentrice, se ridică în grabă febrilă o nouă metafizică, optimistă, sacră ca și profană. Da, desigur, viața de aici e o nenorocită zbuciumare în mocirla materiei. Dar mai e *o altă viață*: Omul, care poate concepe infinitul și eternitatea, nu se poate să nu aibă o prelungire a existenței lui dincolo de marginile vieții de pe pământ. Dar, care om? Căci absurditatea unei vieți eterne acordate unei simple brute umane nu o poate admite nici un cap rațional.—Omul purificat.—Prin ce?—Prin sentiment, zic religiile semite.—Prin rațiune zic religiile și filosofiile indoeuropene.—Purificare etică, după cele dintâi; intelectuală, după cele din urmă. Sisteme e-

norm de complicate, cosmogonic-metafizice, sunt construite, iaduri și raiuri născocite, judecăți din urmă date ca termen fix al pieirei unei lumi pentru renașterea alteia. —Dar tot rațiunea arată că și cel mai genial cap omenesc, tot un nimic e față de Cosmos. Deci nu poate fi nemurire personală. Ci cel mult o nemurire a spiritului creator omenesc, ca tot, ca energie cosmică. Insă, odată admisă această crudă concluzie, se nărueșțe iară tot ce se putuse inventà ca mângâere a unei umanități, pe care doară siguranța unei vieți viitoare o face să nu degenereze înapoi în sălbăticirea paleolitică. — Căci marea nenorocire a neamului omenesc a fost de a căutà vieții, în toate timpurile, un alt scop decât viața însăși. Sàu a fost viața o jucărie a zeilor, cari au creat pe om, din simplă distracție, spre a se jucà, așà cum creăm noi arta, de bucuria de a întruchipà cevà; sàu a fost o ispitire, o probă la care e pus spiritul, pentru a fi încercat în resistența lui specifică față de întinarea materiei, ca în creștinism sau buddhism; sàu a fost o întâmplare absurdă și oarbă, din care nu ne poate salvà de cât ascetismul mistic, ca în atâtea concepții păgâne, printre cari cea orfică; sàu a fost o biruință a răului asupra binelui, a lui Ahriman asupra lui Ahuramazda, și deci iar o nenorocire, din care abià un mântuitor trimes de zeul luminei ne va putea mântui, etc. etc. Lupta ce se dă în noi între viață—adică vibrare, ritm, spirit—și moarte—adică inerție, somn, materie—luptă de care noi nu sântem încă deplin conștienți, spre a o înțelege în

acest sens cosmic, ci îi căutăm mereu explicații speciale pentru prețioasa noastră ființă, creează zi de zi, continue deveniri ideologice, de caracter metafizic, după clime, temperamente, popoare, indivizi și masse, deveniri cari toate au acelaș țel unic : să facă inteligibilă, rațională, acceptabilă, lupta pentru viață. Materialiști-nihiliști, ca și mistici-religioși buddhiști sau creștini, toți creatorii de doctrine ale sensului lumii și vieții sunt mișcați de acelaș instinct rațional al lămurirei *ideei* cosmice, care e : *forma* vieții umane.—Dar, încet-încet, își face loc gândul că omul fiind un element integrant al Universului, tot numai prin ideile cosmice, iar nu prin cele slabe, strâmte, strâmbe, umane, poate fi înțeles. Viața e o realitate universală : e vibrarea și ritmul lumilor nesfârșite. Sensul ei rezidă în însăși această vibrare. Scopul ei e vibrarea maximă. Valorificarea ei e intensificarea cât mai armonios-ritmică a vibrării. Individul e în funcție de împlinirea acestui postulat cosmic. Fericirea lui e suprema intensitate a vieții.—A celei biologice ?—Nu. Pentrucă aceea se rezumă la simpla nutriție și reproducție, încolo fiind somn și inerție. Deci a celei pe care o numim—antropomorf—„spirituale". Aceasta e însă de fapt vibrarea cosmică : ea e, și ca esență și ca formă, tot ritm, ca și ritmul luminei, energiei universale. Noi suntem astfel, potrivit străvechei vorbe simbolice „lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat". Nu e oare atunci, din partea noastră încă o imensă primitivitate să ne gândim ca afară din Cosmos,

cu legi proprii devenirei noastre? Și invers, nu ne rezervă viața noastră însăși, așà cum e, fără explicări ontogenetice și prelungiri egoist-personale în infinit, fericirea supremă de a ajunge odată la deplina conștiință a identității noastre cu Cosmosul și la deplina ritmare armonică a vieții noastre cu viața cosmică, ritmare cu neputință măcar de bănuit acum, în sălbăticia actuală a minții noastre? Așà, cum sântem acum, încă inconștienți, și totuși vibrarea intensă a sufletului nostru în crearea etică, estetică ori metafizică, ne dă bucurii de să ne simțim transfigurați și dematerializați,—dar atunci când vom înțelege rațional, conștient, că viața nu are alt sens și alt scop, decât viața însăși—vibrare și ritm cosmic?—Toate aceste fenomene ale gândului luptător sunt *valori istorice*, active, adică provocătoare de deveniri, sau pasive, adică devenite. Istoria le urmărește pe întreaga lor linie ritmică, le lămurește în intensitățile și extensiunile lor, le caută și le fixează exploziile energetice, generatoare —prin sufletele geniale—de noi vibrări, ritmuri și ondulații, le formulează logic-istoric și le predă umanității spre luare la cunoștință.

Astfel atitudinea istorică dând formă vie, inteligibilă, comunicabilă și rațională, devenirilor vieții omenești, în toate aspectele și gândurile ei, face din Istorie *conștiința de sine a Umanității ca tot*. Prin istorie omul trăește unitar întreaga viață a trecutului de până la dânsul și astfel întreaga comoară a creațiilor omenești stă deschisă

individului și masselor contemporane spre a se îmbogăți, înveseli, ferici cu ele. Umanitatea e una: alcătuită din materie și energie, deopotrivă. Devenirea ei e una. Nu există valori istorice de clasa I și de clasa a II-a. Căci valorile sunt părți de deveniri, existente numai prin deveniri. Iar devenirile sunt de natură nu mărginit omenească, ci generală, ritmic-universală. Ne ocupăm, noi, cei omenește mărginiți, de predilecție cu unele valori și nù cu altele: cu cele individual-creatoare, ori cu cele colectiv-evolutive, ori cu cele conștient sociale, etc.,—conform devenirilor specifice pe cari sufletul nostru, afinitar-electiv e în stare să le urmărească. Istoria, în totalitatea ei, e una, ca și spiritul și atitudinea istorică creatoare, din care purcede. Istoricii însă, ca și devenirile, sunt fără număr. Dar tocmai aceasta dă însăși creației istorice o devenire pentru sine, de-o bogăție analoagă însăși formelor vieții, pe cari, cu apercepție intuitiv-genială, le luminează în întreaga lor creștere și evoluare, dela răsărirea până la apunerea lor.

III.

DESPRE RITMUL ISTORIC

DESPRE RITMUL ISTORIC

LECŢIE DE DESCHIDERE
A CURSULUI DE ISTORIA RELIGIUNILOR, ŢINUT IN SEMESTRUL DE VARĂ MCMXX LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI, CETITĂ IN ZIUA DE IV FEBRUARIE MCMXX.

MCMXX

Pentru înțelegerea lumii și a vieții omul și-a creeat concepte generale în cari să poată sintetiză realități complete ale Cosmosului ; așa sunt : pentru dimensional, spațiul, —pentru vital, timpul, — pentru vibratil, ritmul. Poziția unui obiect în lume nu se poate înțelege fără Spațiu, desfășurarea unei deveniri, dela neexistență înapoi la neexistență, nu se poate înțelege fără Timp, iar mișcarea universală nu se poate înțelege fără Ritm. Ca atare și ritmul e un aspect antropomorf, iar nu o entitate cosmică. El e o formă rațional-simplificată, sensoriu-armonizată, logic-sistematizată a Mișcării, întrucât aceasta e accesibilă simțurilor noastre, e trupul palpabil al unei energii, altfel inaperceptibile și incalculabile. Ca în aspectul spațial ori temporal al Universului, unde ne e inaccesibil tot ce e infinit, în mare ori în mic, așà și în ritm (unde, pentru noi, tot ce e vibrație prea larg sau prea strâmt ondulată, nu există) noi nu apercepem ritmic decât aceea ce e valorabil prin propriul nostru ritm uman. Restul e aritmie sau, am putea zice, uman, inerție. Iar ritmul care dă, la apercepere, cea mai plăcută senzație vibratilă ființei noastre, e caracterizat drept euritmie.

Energia universală e unică: lumina, sunetul, căldura, electricitatea, magnetismul, ori spiritul nu sunt decât vibrații, ale aceleiași forțe, variate numai ca iuțeală absolută, intensitate și ondulație: aceeași energie poate deveni, după modalitățile vibrării ei, sunet, căldură, lumină ori spirit. Din acest punct de vedere sufletul nostru poate întrevedeà „*adevărul*" *absolut*, întrucât noi suntem tot parte din Cosmos, construită după aceleași legi și vibrând ritmic după aceleași legi, — firește însă antropomorf mărginiți de puterile noastre așa de mici de a pătrunde cu simțurile noastre în dimensional și cu ereditatea memoriei în evolutiv-vital. Originea noastră cosmică și supunerea noastră continuă la legile existenței cosmice, fac din noi simple expresii terestre ale unor energii vibratorii universale. Ritmul diurn-nocturn, ritmul solstițial-equinocțial, ritmul pulsațiilor magnetice, ritmul petelor solare, etc., etc., fac din om simpla umbră a unor realități cosmice: întreaga lui vieață e în funcție de aceste realități, ritmul vieții lui e în funcție de aceste ritmuri cosmice.

După cum toate încercările noastre de a contrazice legea gravitației universale sunt, mai curând sau mai târziu, nimicite, tot așà orice evadare conștientă a ritmului omenesc din cadrele ritmului cosmic este fără întârziere pedepsită. In ritmul vieții și al morții universale, în ritmul iubirei și al creărei universale, în ritmul întunericului și luminei cosmice, sunt încorporate indissolubil ritmurile vieții și morții, iubirei și creărei, întunericului și

luminii umane. Ca un molusc turtit, care mai are un pic de viaţă în el şi caută să se refacă la forma şi viaţa dinaintea accidentului, aşà omul apăsat de miile de presiuni ale forţelor nivelatoare întru inerţia materiei, caută, cât mai are o licărire de spirit în el, să-şi revină la forma şi viaţa intens-vibrătoare, a ritmului spiritual. Am putea spune că voinţa ritmică e caracterul suprem al conştiinţei omeneşti despre viaţă. In acordarea ritmului individual ori social cu ritmul universal stă singura putinţă de păstrare a vieţii. In creşterea ritmului personal prin unificarea lui cu un ritm cosmic, înrudit şi supraordonat lui, este singura putinţă de creare a vieţii, quasi-eterne, antropogenetice, a aşà zisei „culturi" omeneşti.

In infinitatea variaţiilor de ritm cosmic, ca o notă pierdută în sinfonia sferelor, e ritmul vieţii umane. El e unic. Formele lui par a creà tot atâtea ritmuri deosebite: dar e numai părere. El e ritmul vieţii spirituale: în tacte sigure el urcă şi coboară, se grăbeşte şi întârziază, se unisonează şi se contrapunctează, deopotrivă de categoric şi fatal în artă ca şi în politică, în religie ca şi în ştiinţă, în economie ca şi în filosofie.

Ritmul vieţii omeneşti, privite în diferitele ei deveniri spirituale, e ritmul istoric. Precum nu e trup fără spaţiu, aşa nu e spirit fără ritm. Evoluţia spiritului omenesc e istoria ritmului vieţii creatoare. Cultura omenească e ritm solidificat în fapte. Cercetând faptele găseşti ritmul.

* * *

Materia universală condiționează prin structura ei intimă ritmul care o va vivificà. Curenți de înaltă tensiune nu trec prin o anùme materie. Spirit intens vibrător nu se coboară decât în anùme construcții cerebrale.

Materia universală inertă e modificată de energia ritmică a Cosmosului potrivit structurii ei intime: de obiceiu ea e transpusă dintr'o structură în alta, câteodată însă e vitalizată. Spiritul omenesc creator ritmează formele vieții umane create de el — formele culturale — potrivit construcției intime a materiei cu care lucrează: individ, societate, fapte, idei, pasiuni, material mort vitalizat, material cerebral evoluat.

Ca parte integrantă din Cosmos ființa noastră omenească are în sine impulsii transcendentale *eterne* și *infinite*: instinctul creărei (biologice ori spirituale), instinctul religios, instinctul metafisic, instinctul științific, sunt imperative categorice ale intrasensibilității cosmice: noi fiind în fiecare clipă nu numai exemplificarea tristă a nimicniciei formelor trecătoare, ci și dovada peremptorie a perpetuității vieții, pe care chiar noi, cei pieritori, o putem voluntar creà. Astfel ritmul vieții cosmice își are în ritmul vieții omenești continue palingenesii antropomorfe: societatea, dreptul, statul, arta, lupta între indivizi, marile ondulații ale gândurilor cari agită mulțimile, — toate sunt simple aspecte umane ale unor forțe eterne ale Universului: ceea ce aceste forțe construesc în Cosmos, sistemele astrale și planetare, cu legile lor de interdependență

în viața și moartea lor, marile efluvii de lumină, căldură și câte alte forme energetic-vibratorii mai sunt, perpetuu creatoare de forme ale vieții și morții universale, adică, simplu, ale ritmului universal,—construim și noi pe pământ, creând viața umană ca atare fără început și fără sfârșit, căci fără început și fără sfârșit e și esența ei generator-generată.

Ritmul vieții omenești fiind dară atât determinat, ca parte din ritmul cosmic, cât și determinant, ca agent al devenirei umane postcontemporane, are în el și aceea ce vechea teorie istorică numește *fatalitate* și *întâmplare*,—și, nu mai puțin, aceea ce noua teorie istorică, numește *determinism* social-economic-spiritual, *uman*. Ritmul istoric, neinteligibil absolut, ca simplă autoordonare a vibrațiilor vieții umane, devine inteligibil relativ, ca întrețesere continuă a umanului cu cosmicul prin spiritul creator al marilor vizionari ai Eternului, geniile Umanității.

In fiece moleculă organică e pusă de legile cosmice puterea Creșterei. Ea luptă să crească. Se lovește de alte creșteri. E biruită, ori biruește. Moare ori trăește. Și ființă cu ființă, turmă cu turmă, popor cu popor, gând încorporat în umanitate solitară ori umanitate colectivă, cu gând încorporat în umanitate solitară ori umanitate colectivă, se îndeasă unele în altele, se pătrund, se deformează, se strivesc, se impun, se răscumpără prin suferință și moarte, cresc, scad, iar cresc, și, la urmă, cad subt apăsarea altora nouă, tinere, puternice. Și viața

fermentează continuu, aparent ca un haos, inerent ca un ritm, și viața e devenire, iar devenirea e ritm.

Ritmul *istoric* nù există ca atare. El e o creație a rațiunei mele ordonatoare : el e ca ritmul architectonic, nù o preexistență, ci o consequență a luptei cu spațiul și materia, adică a vieții architectonice. Din contemplarea abstractă a devenirilor vieții umane eu văd, pe cale de illuminare transcendentală, o linie specific-ondulatorie a mișcărei lor, aud o muzică specific-vibratorie a ritmului lor. Viața umanității mi se revelează ca allegretto din sinfonia a VII-a a lui Beethoven : începând ca o simplă grupă de tacte, ale vieții obicinuite, ritmul interior crește, prin conștiința de sine, ce o capătă tot mai puternică în repetarea mișcării, în învățarea prin sine a drumului ritmic, noi tacte măreț simbolice se adaogă și ritmul devine cosmic, în uriașa comprehensiune a undelor lui gigantice, ca ritmul oceanelor, ca ritmul lumilor. Ca divinul Amphion, care cântă pietrelor dela zidurile Thebei și ele se așează în tacte alcătuind cetatea, așa spiritul învață materia cum să se grupeze ritmic și să alcătuiască o armonie, o simetrie, un Cosmos.

In marele conflict al Creșterilor, adică al Devenirilor, apăsarea care împiedecă creșterea dă suferință. Iar suferința dă gânduri, creează visuri, construește lumi ideale, în care să nu mai fie suferință. Suferința naște religia și filosofia, statul și dreptul, războiul și pacea, lirica și tragedia, ideile sociale, politice și etice. Biruința asupra apăsării altora dă bucuria. Iar bucuria dă ritm intens vieții, ațâță la creare,

la îmmulțire a vieții : ea creează iubirea activă, arta, metafizica, Olympul antropomorf. Iar între suferință și bucurie, între *rău* și *bine*, între puterile care ne zdrobesc și cele care ne cresc, e continuă luptă : se luptă întunericul cu lumina, Ahriman cu Ahuramazda, Satan cu Iahvè, Iadul cu Raiul. O uriașă *sinfonie* a Durerei și Fericirei, cu acorduri diabolic-cacofonice și divin-armonice e viața general-omenească. Și în ea viața mulțimilor e corul, viața geniilor creatoare e soli-i. Sfâșietor se târăște ritmul vieții noastre în înfrângere. Jubilant tună major în biruință.—Impăcase-va vreodată omenirea cu gândul că nù fericirea, ci durerea e legea existenței? Căci nu creșterea, ci apăsarea și moartea e singura realitate antropomorfă! In vreme ce creșterea e realitatea cosmică, obiectivă și deci crudă, care se hrănește din durerea și uciderea celor singuri și muritori!—Și religia și filosofia vieții fi-va ea vre-odată religia și filosofia crutării, iertării, blândeței, ajutării, iubirei, mântuirei, din durerea eternă și ineluctabilă?

Cum vrea un animal flămând să înghită pe altul, iar celălalt se apără, lovind și rănind la rându-i, așà caută fiecare individ și popor: în ciocnirea cu altul, în simplul contact social, ori chiar — acoperiți-vă fața, eterni farisei ai minciunii sociale!—în prietenie și iubire, să înghită pe cel cu care e legat, ca să se crească pe el din sângele viu, din sufletul viu, al celui cu care se atinge spre zugrumare ori împreunare.

* * *

Se luptă oamenii între ei pentru pâine sau pentru gânduri? Sunt devenirile omenești simplu ritm biologic influențat numai din când în când de spirit, sau sunt ele complicat ritm spiritual, împiedecat numai, continuu, de structura odios de greoae a materiei?

Umanitatea e, în totalul ei, un conglomerat biologic. Viața ei vegetativă e total animalică, total lipsită de gând. Dar animalul-om e spiritualizabil, e agitabil prin idee. Istoria omenirei e istoria acestei turburări a ritmului greoiu biologic prin exploziile geniale ale marilor turburători de suflete. Potențial e în fiecare biman un geniu latent. Real e în fiecare geniu un biman primitiv. Nu e diferență de structură, ci de calitate.

Materia ritmizată umană se prezintă întocmai ca materia purificată minerală, cu anume însușiri preexistent specifice : alături de plumb avem arama, alăturea de fier avem aurul. Ele sunt corpuri simple deopotrivă de valabile cosmic. Așa și cu capetele omenești, individual ori colectiv prelucrabile. Cosmic nu e deosebire între antropofag și Elenul din epoca lui Phidias. „Omenește" însă e deosebirea vibrației și ritmului spiritual. Maleabilitatea și ductilitatea sunt calități „culturale" nu numai pentru metale, ci și pentru creerul omenesc. Adaptabilitatea la vibrații cât mai intense și fine e semnul nobleței unei construcții cerebrale umane. Modul și gradul de acomodare al unui suflet individual ori colectiv la acțiuni din ce în ce mai puternice și complicate ale forței spirituale

hotărăște de intensitatea și durata resonanței ritmice provocate prin spirit. Materia ritmizată umană e dară în funcțiune de calitățile ei preexistente de adaptabilitate la ritm. Să urmărim în câteva exemple această lege a ritmului istoric. Asupra Thracilor în vremea eleno-romană, asupra Germanilor în vremea romano-romanică-creștină, s'a exercitat o presiune spirituală de caracter creator-cultural în ordinea compozițional-formală, estetică: gândul plastic, armonic-simetric, sobru-sintetic, clar-rezumativ-expresiv, —activ cam câte un mileniu, și asupra Thracilor și asupra Germanilor, n'a reușit să-i facă să vibreze în cadența senin eternă, sculptural architectonică, eleno-romanică. Sufletul furtunos thracic s'a arătat capabil numai de ritmul religios-dionysic. Sufletul nebulos germanic s'a arătat în special prelucrabil prin ritmul muzical-metafizic-mistic.—In veacul al XIII-lea arta franceză („goticul") ajunge la cea mai armonioasă eflorescență real-idealistă. Ea se întinde ca un val vibratoriu asupra răsăritului germanic și asupra sudului italic. Sufletul germanic abstract și inform e incapabil de a se ritmà de linia elegant grațioasă a formelor franceze: cu cât te depărtezi spre răsărit de Rin, „goticul' devine în adevăr „gotic", adică barbar. Sufletul italic, iubitor al formei armonioase, soarbe ca o băutură divină idealul de frumusețe sculpturală franceză și prima ușă de bronz a lui Ghiberti, cu *Spes* și *Fides*, e răspunsul real-idealist, definitiv-valabil, sudic, la chemarea armonioasă nordică, de neasemănat ritm unduios-elastic al liniilor, a Ecclesiei

și Synagogei dela catedrala din Strassburg.—Ca astăzi, din Est, la marile școli ale Apusului, așa în vremea antică, barbari din Vest și din Sud merg la Athena: nenumărați sunt cei ce *mimetic* par a se fi adaptat la ritmul intens spiritual al cetăților de lumină; aproape nu-i vezi însă pe puținii care psichologic au devenit coardă de harfă eoliană.—Două sute de ani de viață spirituală intensă nu împiedecă poporul atenian însuși de a condamna la moarte pe Socrate. Massa populară rămâne tot aluatul greoiu, pe care instinctele și locurile comune ale retoricei de bâlciu o pun în mișcare, iar nu ideile.

Invers, materia ritmizabilă individuală, e în esență, tot primitivism biologic. Michelangelo fuge ca un laș din Florența la apropierea Francezilor, se întoarce apoi de o teamă analoagă, de astădată de părerea mulțimei florentine, și luptă brav pentru libertatea cetății. El, cel așà de intens personal, inapropiabil solitar și incomparabil, în gândul patetic și în artă, el e un simplu animal uman terorizat de instincte în mijlocul ritmului panic și brutal al mulțimilor.

Dar să urmărim acum alături de materia ritmizată, *forța propulsivă a ritmului*. Există un ritm activ și un ritm pasiv al mulțimilor, ca și al indivizilor singurateci, creatori de gânduri. In deobște și indivizii ca și mulțimile așteaptă să-i ia valul, iar nu provoacă ei valuri. Omul e de obiceiu fricos: până ce nu-l târăsc evenimentele, nu îndrăsnește a luà poziție în fața lor. In viața de toate zilele, afară de simpla activitate biologică, de cău-

tare a hranei și a femeei, omul e utilitarist pasiv: cel mult își dă osteneala de a reacționà la impulsii streine și încă și asta foarte slab. — Ce provoacă atunci ritmul, dacă omul în sine e așà de inert? Forța propulsivă a materiei umane, vegetând în animalitate, este cel de al șaselea simț al filosofilor buddhiști, *gândul*. Am putea spune că gândul există în sine, ca element autonom față de umanitate. In adevăr nu există consecvență ontologică între senzațiile psihofiziologice care stau la baza cunoștinței noastre despre lume și viață, și între ideile pure. Religia, metafizica și filosofia matematică sunt bazate pe ideile total absurde din punct de vedere empiric, a infinitului și eternității. Statul e bazat pe ideia transcendentală, absolut contrarie experienței biologice, a mandatului legal și a interesului etic-social. Dreptul e contractul de asigurare reciprocă a unor indivizi cari nici nu se cunosc, de cum să se amenințe în proprietatea și viața lor. De unde vin atunci aceste *realități*, cari sunt ideile? Platon spunea că din lumea eternă și divină, din care noi înși-ne prin sufletul nostru nemuritor ne tragem, lume din care avem reminiscențe de acestea supraumane, pe cari prin inspirație divină le rechemăm la activitate, trezindu-le din subconștientul, în care dorm. Noi am spune că ideile nu sunt decât forme active ale spiritului universal, vibrând și în noi ca în întregul Cosmos, ca energie specifică lumii organice, în care energia unică, general-cosmică, devine suflet, în vreme ce în lumea anorganică ea e lumină, căldură, electricitate ori gravitație....

Precum două corpuri care se ciocnesc dau sunet, căldură, etc., sunet și căldură cari sunt entități deosebite de materia în sine a acelor corpuri, întru cât ele sunt vibrație, iar nu materie, tot astfel două suflete omenești ciocnindu-se dau gânduri: gânduri cu atât mai intense cu cât cele două suflete sunt mai vibratile, mai fine și mai specific-resistente. Gândul în sine nu poate fi, ca în teoriile materialist-mecaniciste, un fel de reacție chimică, ori de vibratilitate celulară, ci trebue să fie cevà infinit superior bietului organism omenesc. Acest organism e un simplu receptor, câteodată și commutator, dar și atunci modest și sărac, antropomorf, al unei forțe uriașe analoagă gravitației universale. De aceea toți marii „creatori de gânduri" creează subconștient, „subt inspirația zeului" care le dă într'o illuminare spontană, total neașteptată și incalculabilă, răspunsul la întrebarea zadarnic pusă pe cale rațională, specific-uman-experimentală. Indată după epifania cerească a creării, creatorul recade în viața obicinuită, devenind un om ca toți oamenii, și trebue—spre a creà din nou—altă mare străfulgerare, să-l fure și să-l silească a spune uman cele zărite în lumea aceea supraumană în care ca în somn hipnotic a privit clar și demiurgic un timp așà de scurt.

Forța propulsivă a ritmului suprabiologic uman este dară spiritul. Descărcările sale energetice în materia cerebrală umană, individuală și colectivă, sunt ideile. Ideile fiind forță vibratorie provoacă mișcări ritmice, specifice caracterului ontogenetic

al ideei respective. O idee spațială provoacă ritmuri dimensionale, o idee etică, deci atractiv-repulsivă, quasi-gravitațional-centrifugal-cosmică, provoacă ritmuri sociale, ș. a. m. d. Cum însă există capete bine conducătoare și capete rău conducătoare de energie spirituală, este evident că ideile nu-și pot face drum în umanitate, nu pot deci provocà vibrații ritmice, creatoare de fenomene spirituale, deci de deveniri istorice, decât grație acelor minți fin construite, cari prind, multiplică și transmit mai departe spiritul. Și aici trebue să insistăm o clipă asupra unui amănunt principiar. Dacă materia are—cum cred moniștii materialiști—prin sine însăși, în *mişcarea* ei, proprietățile cari constituesc împreună energia universală, ar fi să ne întrebăm, de ce materia cerebrală umană e așà de rebelă, în generalitatea ei, la orice vibrație și ritm mai intens ori mai complicat, de ce tocmai „regele creației" dă dovada unei așà de uriașe inerții energetice, unui aspect al materiei organice (deci prin ea însăși vitală), care nu indică numai, ci *strigă*, ca însușire specifică și unică a materiei, nemișcarea, aritmia perfectă? In adevăr ori care ar fi realitatea cosmică asupra materiei și energiei, ca cercetător al fenomenelor devenirei spirituale omenești, ești silit a admite dualitatea: *materie* inertă, ritmizată prin spirit—*idei* abstracte, forțe propulsive ale ritmului activ ori pasiv al materiei cerebrale umane.

Să examinăm cele două forme de activitate ale forței ritmizante, spirituale: forma activă și cea

pasivă. Am spus mai înainte că ființa omenească brută, are ca atare, fără nici o cultură, impulsii transcendentale cosmice: instincte creatoare ultranaturale, supraumane. O idee creatoare politică, artistică, religioasă poate dară grupà pe cale de suggestionare a subconștientului metafizic din omenire o sumă de bimani, organizându-i împreună, și dimpotrivă nu poate grupà alte animale, oricât de superior organizate cerebral ar fi ele. Un individ ori o massă omenească scoasă din liniștea spiritual aproape aritmică, a vieții biologice, e întocmai ca o materie inertă: multă vreme după ce a încetat furtuna pe ocean, apa se agită în unde largi și adânci continuând prelung, deși tot mai slab, ritmul inițial ce i s'a impus de vânturi; și tot așà, multă vreme după ce o idee a încetat de a mai fi activă, oamenii se agită pe urma primei impulsii date de acea idee. Acesta e ritmul pasiv și istoria omenirei e aproape înăbușită de forma aceasta a ritmului: massele populare se mișcă necontenit, mari evoluții istorice au loc prin această mișcare: revoluții și răsboae, schimbări social-economice și religioase, mari migrații de popoare și civilizații; acesta e un adevăr incontestabil, chiar pentru istoricii individualiști; dar ciudat istoric social-evoluționist ar fi acela, care descriind ritmul l-ar atribuì, și ca origine, materiei agitate de undele lui. Este însă, și în ritmul pasiv, un element activ: mișcarea inițială dată de idee servește numai ca un excitator al unor energii latente, de obiceiu distructive, mai rar constructive: sunt instinctele populare de vio-

lență pasionată, de clarificare brutală, de înnoire catastrofală, de justiție orb-elementară, de simbolizare mistică a ideei formale, cari toate intensifică ritmul, îl grăbesc, îl transformă și îl îndreaptă adesea pe un drum total strein de acela indicat primordial de ideea care a născut ritmul. Dar este iarăși evident, că acest element activ al ritmului pasiv e din punct de vedere spiritual ceva cu totul inferior : el se aseamănă acțiunii distructive a vulcanilor cari au fost puși în stare de erupție de energia ascunsă în adâncurile lor, și trebue ca în mijlocul haosului forțelor instinctive deslănțuite să intervină iară ideea ordonatoare, care să readucă materia omenească la ritmul armonios-ondulat al spiritului. De aceea în marile deveniri istorice, nù gălăgioasa turburare a marilor masse, ci aproape imperceptibila acțiune conștientă a conducătorilor de suflete e hotărîtoare. Nenumărate revoluții și răsboae nu au putut schimba cu toată mișcarea lor sălbatecă cu nimic mentalitatea colectivă, care abia încet-încet, după revenirea păcii, a început, pe bază ideologică, evolutivă, *a deveni altfel.*

Pentru ritmul vieții omenești creatoare, forma activă, energetică, a manifestării vibratorii spirituale, e hotărîtoare. Dar aici vine greaua problemă a determinismului social-istoric și biologic, care turbură puritatea ideei creatoare originar-individualiste. In adevăr individul însuși e în funcțiune de mediu uman și cosmic, de mediu contemporan și tradițional : ideile sale nu sunt energii metafizice, ci sunt idei devenite, specific-istorice și specific-

umane (biologic și geografic umane). Este deci în ritmul activ o parte foarte însemnată de ritm pasiv, de resonanțe streine ideei ritmice pure. Istoricul individualist ar face o greșeală elementară, dacă ar negà aceste elemente co-determinante ale ritmului activ, original-individualist, genial-creator. Totuși greșeala sa ar fi mult mai ușoară ca a istoricului social-evoluționist, care ar încercà să explice numai prin stări generale social-psihologice punctele inițiale, spiritual-revoluționante, ale marilor deveniri culturale. Căci aceea ce face puterea uriașă a ideei creatoare de noui ritmuri este tocmai spontaneitatea ei, independența și superioritatea ei, față de mediul contemporan. Partea capitală a puterii energetice a ideei nouă este tocmai subconștientul caracteristic-personal, stilul exasperat-individualist, al ritmului ei : ideea religioasă buddhistă, de salvare prin suprimarea rațională a suferinței și morții, —ideea religioasă creștină de salvare prin suprimarea sentimental-mistică a vieții, întru siguranța alteia, —ideea social-politică internațională, cosmopolitică, anelenică, alexandrinică, — ideea artistică de sincretism gotic-roman, care stă la baza renașterei italiene, ș. a. m. d., sunt indissolubil legate de personalități precise, oameni singurateci, luptând înainte de toate pentru clarificarea propriului lor suflet, care, tocmai, nu-și găsește ritmul armonios în lumea contemporană cu ei : Buddha, Iisus, Alexandru, Niccolò d'Apulia. — Dar ritmul activ nu este exclusiv individualist. Nu numai indivizii vibrează creator și determinant-rit-

mic, ci și colectivitățile. In domenii însă strict circumscrise.

In adevăr, dacă cercetăm *natură ritmului* devenirilor omenești, în raport cu problema creșterei diferitelor vieți, vom constată dela început că, psihologic, ritmul se poate caracteriză ca fiind de trei nuanțe, fie simultane, fie succesive, fie exclusive: sentimental (de obiceiu începutul agitației și la indivizi și la masse), voluntar (legat cu începutul la indivizi, constituind culminarea și sfârșitul agitației la masse), rațional (neexistent la masse, hotărîtor la indivizi). Cele trei nuanțe ale ritmului, sentimentală, voluntară, rațională, nu sunt însă simple colorări ale ritmului spiritual, ci stau în aceeași vreme în legătură cu problema capitală a vieții: *creșterea*. Creșterea organică în sine se poate perfect numi, de acord cu Schopenhauer și școala sa, *voință*. E voința cosmică, subconștientă și elementară, a materiei organice de a se desvoltà. Această voință constitue ritmul activ al marilor colectivități, în calitatea lor de organisme biologic-complete: triburi, popoare, societăți, rasse. Am avea deci: ritmul organic, al creșterei, de nuanță psihologică, voluntaristă. Dar creșterea întâmpină obstacole; obstacolele provoacă o reacție și luptă violentă pentru creștere, crează o turburare a ritmului organic, cu atât mai adâncă cu cât obstacolul e mai statornic; ritmul organic e deci modificat de *accidentul* întâlnit în creștere, și se colorează pasional, sentimental. Am avea deci ritmul accidental, al ciocnirei de obstacole, de nuanță psi-

hologică sentimentală. Acest ritm se întreţese şi completează continuu cu cel organic, constituind ritmul vieţii masselor omeneşti. Ca un fluviu care curge liniştit la vale, în mişcare cu totul potolită, aşa trăesc popoarele: dar tot ca fluviul care întâlnind o stâncă devine furios, capătă un ritm aprig şi nu se potoleşte iară decât sau tăind stânca prin puterea apelor lui, sau căutându-şi un alt drum, aşa şi popoarele întâlnind greutăţi în viaţa lor liniştită, se răscoală, ucid şi sunt sângerate ele înseIe, până biruesc, sau sunt biruite. — Totuşi adevărata natură a ritmului *activ* nu e nici cea voluntară, nici cea sentimentală, ci cea raţională. După cum am accentuat şi în altă ordine de idei, viaţa umanităţii e, ca ritm, o imensă *sinritmie*: ca armonia polifonică în împărăţia sunetelor, aşa avem armonia poliritmică a vieţii creatoare spirituale. Această armonie nu se poate însă obţine decât printr'o raţională coacordare a diferitelor ritmuri, adică prin cunoaşterea şi stăpânirea interdependenţelor ritmice. Iată câteva exemple universal-istorice: armonia claselor sociale; pacea internaţională; raportul dintre individual şi social; raportul dintre economic şi spiritual, etc. Cine face coacordarea? Colectivitatea? Exclus, de oarece ea nu-şi cunoaşte decât propriul ritm, la care vrea să siluiască tot ce nu i se aseamănă. Sunt personalităţile solitare, èle iau conducerea, adesea chiar fără voia lor, fiind silite de masse, cari simt nevoia de a fi scoase din haosul vieţii pur organic-sentimentale şi aduse la siguranţa ritmului obiectiv, conştient,

controlabil, *rațional*. Biruința ordinei, a euritmiei, asupra tumultului, a aritmiei, e opera rațională, a ritmului conștient individualist, creator la rândul lui, de idei ritmice sociale, pe baza cunoașterei sau a intuiției geniale în oceanul interdependențelor ritmice.

Sufletele omenești individuale și colective, diferențiate specific prin legea cosmică a variației formelor vieții, au afinități elective precise și precumpănitoare pentru anume nuanțe ale ritmului spiritual: Arienii sudici (spre deosebire de cei nordici: Thraci, Slavi, Germani,—sentimentali, mistici, nebuloși) pentru ritmul rațional: Indieni (brahmanismul, buddhismul, arta, filosofia indică), Iranieni (religia, filosofia, statul, ideea monarhică), Eleni (armonia și simetria quasi-matematecă a artei, filosofiei și științei, raționalismul religiei lor, ideea politică), Romani (dreptul, statul, architectura, religia); Semiții pentru ritmul sentimental-voluntar (sensualism religios, poetic; cruzime politică; misticism exasperat, negând viața actuală; violență sălbatecă a activității politic-militar-sociale; exagerare caricaturală ori monstruoasă a valorilor artistic-plastice, ideologic-sociale, individualist-creatoare; continuă febrilitate a agitației vieții, —de unde și frăția bună a Semiților contemporani cu toate curentele de idei brutal-reformatoare, revoluționar-novatoare, distructive, anarchice, protestatare). De altă parte însăși fenomenele vieții spirituale sunt specific înrudite cu anume nuanțe ale naturei ritmului și prin aceste nuanțe își capătă

adevărata lor resonanță. Răspândirea religiei creștine în lumea antică e ritm caracteristic sentimental. Nenumăratele lupte social-politice ale Apusului, din antichitate și până azi, sunt înainte de toate ritm special voluntar, fără prea multă participare sentimentală ori rațională a sufletului colectiv-individual; e *creștere* aproape inconștientă, biologică, care devine doară în revoluții și răsboae pe ici pe colo și sentimentală, dar, afară de mari reorganizări prin conducători de geniu (August, Ludovic XI, Frederic II, Napoleon, Karl Marx) rămâne irațională, aproape pur animalică. In sfârșit toate cuceririle gândului artistic, științific, filosofic, sunt înainte de toate ritm rațional.

Dar să urmărim care e *structura ritmului*, tactul lui specific, în diferitele manifestări ale triplei lui naturi psihologice.—Mișcarea și viața se desfășură ritmic între cele două extreme, inerția absolută și vibrația absolută: materia și spiritul. Intocmai după cum inerția absolută ucide spiritul, tot așà vibrația absolută desființează materia. Noi însă, oamenii, suntem materie plus spirit, inerție plus mișcare. Structura ritmului nostru va fi dară un paralelogram al forțelor inerto-motrice. Desvoltarea maximă a spiritului va duce la un fel de biruire a inerției în sensul supunerei absolute a materiei la legile spiritului: cele trei feluri de ritmuri, sentimental, voluntarist, rațional, se vor putea precizà atunci și ele, destul de clar, în linia ondulatorie a ritmului. Să luăm cel mai desăvârșit exemplu istoric al curbei ritmice complete (inerție, vibrare maxi-

mă, inerție). Din haosul năvălirii barbarilor dorieni, care prefac în ruine strălucita civilizație achaeică, vedem ridicându-se greoiu, primitiv, încă obscur, spiritul nou. Trec trei veacuri și încă nu se poate vorbi de un ritm cultural bine caracterizat. Explozii violente, de energie mai mult biologică, provoacă mari agitații: expansiunea colonială, reîntronarea monarchiei absolute-militariste, reforma vieții economice, sociale și politice pe baze plutocratice, marea lumină profetică, a unei noui religii etic-monoteiste, orfismul. Sărituri disgrațioase dela barbarie la civilizația decadentă orientală și iar înapoi la barbarie, ritm înăbușit popular. Și deodată, în mijlocul apatiei acesteia o uriașă expansiune a unei *creșteri* streine, care se desfășură, înecând totul, din Răsărit spre Apus. Sunt Iranienii, cari își trăesc ultimele tacturi de andante maestoso al ritmului maxim al vieții lor. Cum încep a vibra frunzele pădurii la apropierea furtunii, așa se întețește, se unifică, ritmul violent agitat al sufletului elenic, adieri întretăiate reciproc de allegro și scherzo, de marcia eroica și de adagio malinconico, străbat în valuri tot mai intens ritmate întregul poporului chemat la proba vieții. Cu tumult haotic se ciocnesc undele celor două deveniri: cea iraniană și cea elenă. Și creșterea iraniană se sfarmă, trupul ei se strânge mutilat înapoi spre Răsărit, —creșterea elenă se desfășură în ritm încă mai grăbit, o jubilare imensă aprinde toate puterile latente ale sufletului elen: se naște, ca în Florența secolului al XV-lea, o incomparabilă sinritmie

creatoare: religie, filosofie, știință, artă, politică, înflorire economică, expansiune brutală militară, absolut egal, care formă umană concretă, a ritmului spiritual unic, toate vibrează cu maximum de intensitate, sufletul elen trăește supraumen în toate, indivizii geniali biruesc materia inertă cu o ușurință spăimântătoare (comparați neputința spiritului în sculpturile de la Olympia cu biruința divină a spiritului în sculpturile Parthenonului—totuși la distanță de numai o generație),—par'că auzim încă măreața armonie pe care o creà ritmul trepidat al săpătorilor în piatră și al biruitorilor în agorà întrepătruns de ritmul adagio-grandioso, un poco stanco, al cugetătorilor tragediei, filosofiei și religiei elene. Și cum, pe mare, furtuna întâi agită fața apelor, și jocul valurilor e puțin adânc, așà ritmul subtil diferențiat, grăbit ondulat, cuprinde întâi numai straturile de sus ale națiunei elenice. Cum însă, pe mare, încet-încet, se sapă tot mai adânc agitația furtunei, urnind, desigur în ritm mai larg și greoiu, dar totuși urnind și adâncul, așà încet-încet, când cei de sus erau aproape obosiți de marea vibrare prin care trecuse, massele mari elene se porniră și ele în ritm larg, determinat și condițional, fără prea mult gând nou, dar agitate totuși de gândul creatorilor dinainte, și din marea sinritmie culturală a secolului al V-lea decurse larga ondulație civilizatorie a secolului al IV-lea. Și tot mai slab se vor mișca undele ritmului, tot mai gol, tot mai nespiritual, mai mecanic, mai inert va fi ritmul până în secolul II și I.—Și unde-và, în altă parte a

omenirei, un alt ritm, provocat de alte ciocniri de creșteri, va fi luat loc. Și, în felul ei, după materia umană cu care va fi avut de lucrat, după calitatea sufletelor, individuale și colective, o nouă undă ritmică va fi reînceput d'a capo. Noui sinritmii, material-spirituale, uman-divine, își vor fi pornit valurile lor, creatoare de viață nouă, după chipul și asemănarea omului, deci după chipul și asemănarea Cosmosului.—Dar în structura tuturor acestor ritmuri va răsunà deplin limpede tonalitatea specifică, natura sufletească a ritmului uman: marș nupțial, marș războinic ori marș funebru: ritm al iubirei, ritm al creșterei, ritm al gândului—asupra vieții și morții. Tacturile ritmului se vor grăbi, se vor înceteni ori se vor frânge, după pasiunea, după voința, după ideea care le va nuanțà. Și tragedia aeschyleană va fi reflexiv-melancolică, în vreme ce drama sophocleică va fi senin-olimpiană în ritmul ei. Și Donatello va fi demiurgul voinței și Michelangelo va fi martirul pasiunii și gândului supraurman, care de prea puternica vibrare a vieții divine sfarmă și distruge materia artistică și trupul omenesc.

Dar *intensitatea ritmului* istoric e prea hotărîtoare în devenirile sufletului omenesc, spre a fi numai în treacăt atinsă aici. Să urmărim dară intensitatea ritmului ca problemă în sine. Viața e creștere, iar creșterea e ritm. Crește iarba, îmmuguresc copacii, se desfac florile, rodesc fructele. E ritmul naturei în funcțiune de frig și căldură, lumină și întuneric, umezeală și uscăciune: după

elementele determinante ritmul creșterei va varià întocmai. La fel în ritmul vieții omenești: avem și aici elemente date, care determină intensitatea ritmului. Greutățile vieții materiale și ale mediului geografic vor încetini în vibrarea spirituală sau vor opri cu totul în uniformitatea banală a ritmului biologic și pe omul dela ecuator și pe cel dela poli. Robia agrară, industrială ori biurocratică vor ține de asemenea înăbușit orice ritm variat spiritual. De abia când creșterea sufletului individual ori creșterea sufletului colectiv devine liberă de orice înlănțuiri, biologice, sociale, religioase, politice, economice, militare, de abia atunci poate fi vorba de o *intensitate* a ritmului. Altfel, este ritmul simplu al vieții latente, fără intensitate și fără profunzime. — Dar *ritmul creșterei sufletelor* e prin însăși această denumire caracteristică ce i-o dăm: 1⁰ ritm de creștere și 2⁰ ritm de creștere spirituală. In întâia lui însușire el e un ritm extensiv, energetic, general-vital. In a doua însușire el e un ritm intensiv, transformator-ordonator, creator-uman. Mișcarea de pură creștere a unor energii spirituale individuale ori colective ar putea fi numită cantitativ-energetică. Mișcarea de creștere a energiei spirituale individual-solitare ori colectiv-social-culturale, ar putea fi numită calitativ-energetică. Am avea cele două feluri de intensități ale ritmului creșterei vieții spirituale, cel cantitativ și cel calitativ, adică cel colectiv-civilizator și cel cultural-creator, adică cel social și cel individual.

Ințelegem prin intensitatea cantitativă a rit-

mului istoric amplitudinea *spațială* a undelor vibratorii: ritmul agită o suprafață și o adâncime geografic-umană cât mai vastă. Această intensitate este înainte de toate și aproape exclusiv cantitativă, pentru că ea nu transformă esențial, ci numai formal ritmul spiritual: ideile pure joacă un rol foarte șters,—impulsiile instinctelor, pasiunile populare, prejudecățile tradiționaliste, inerția spirituală, joacă dimpotrivă rolul capital. Iată de pildă cele două curbe uriașe ale ritmului istoric social-sufletesc: 1° creștinarea Europei și 2° reforma creștinismului catolic. Ambele mișcări au fost de o intensitate enormă: viața omenească individuală și socială a fost turburată până în adâncurile ei. Și totuși nici primul creștinism, nici cel de al doilea n'au putut dà nimic superior mentalității banal-antropomorfe a indoeuropenilor iubitori de viața simțurilor. O altă pildă, încă mai caracteristică, pentru îngrămădirea unei intensități maxime într'un timp minim, ceea ce e o modalitate în plus de exacerbare a intensității cantitative, e răsboiul mondial din 1914—18 (precizăm anii, căci de acum rar răsboiu care nu va avea repercutare mondială). Intensitatea ritmului vieții a fost în acest răsboiu desigur maximă față de tot trecutul umanității. Această intensitate însă tocmai prin uriașul ei caracter cantitativ a ucis aproape orice vibrare calitativ-spirituală. In afară de născocirile diabolice ale spiritului primitiv de distrugere, mintea omenească creatoare de artă, filosofie, gând religios-etic, mai că a adormit cu totul. De ce o așà de enor-

mă extensiune și profunzime a agitației, întinse asupra intregei umanități și de ce totuși o așà de săracă vibrare spirituală? Pentru că factorul care produsese agitația erà omul biologic, preistoric: o hoardă de bimane a tăbărît să asasineze hoarda vecină; o creștere de aceasta de antropofag voinic a împins Puterile Centrale la răsboiu. Problema care se rezolvà prin răsboiu era simplă: moartea sau viața, sclavia social-economică (mai grozavă decât sclavia individuală antică), sau libertatea capitalist-naționalist-imperialistă (mai efectiv strălucitoare decât toate libertățile naiv-idealiste) pentru Germani sau pentru Englezi. Au biruit Englezii, au fost zdrobiți Germanii. Toți cei cari au mers cu Englezii au crescut și ei biologic-cantitativ. Toți cei cu Germanii au scăzut. —Ca ritm nou, derivat nu numai cantitativ ci și calitativ din cel al răsboiului, dezvoltat ca rezultat spiritual al marei inter-assasinări în massă, putem cu destulă probabilitate prevedeà o dublă mișcare. Ideea libertății popoarelor, care a fost și la unii și la ceilalți luptători o simplă minciună convențională începe să agite ea, independent, mai departe, popoarele care au luptat sincer pentru dânsa, descoperind la urmă că au fost înșelate. De altă parte Imperialismul antropofagic al capitaliștilor internaționali a deșteptat o imensă reacție, tot internațională, a claselor proletare și a micilor popoare chinuite de foamea de aur anglo-saxono-ebree.

Ințelegem prin intensitatea calitativă a ritmului istoric amplitudinea în *timpul* devenirei umane, a

undelor vibratoare : și peste mii de ani un fenomen puternic de viață omenească să răsune armonios-ritmic în sufletele individuale ori colective ale muritorilor : doctrina salvării a lui Buddha, viața eroică a lui Alexandru Macedoneanul, doctrina salvării a lui Iisus din Nazaret, arta și filosofia greacă, ideea social-politică republicană romană, arta renașterei italiene, ideea imperială romană, etc. In vibrarea spirituală a creatorilor de gânduri nouă să fie atâta bogăție general omenească, atât element de valabilitate spirituală quasi-eternă, încât ritmul mișcării lor sufletești, și ritmul mișcării general-culturale a epocei, să aibă putința de trezire a unei mișcări analoage și în suflete altfel construite, cu un alt ritm specific al vieții și cu o altă construcție biologic-geografică a determinismului contemporan lor.

Și la fel, cantitativă deoparte, calitativă de alta, e și intensitatea ritmului indivizilor singurateci, cari au provocat deveniri istorice. Valorificarea ființei și acțiunii lor are a pornì tocmai dela caracterul intim al ritmului vieții lor creatoare. Ce zgomot și agitație violentă au produs în totdeauna marii demagogi, marii profeți falsi, marii tirani ori cuceritori cruzi și brutali ! Istoria a însemnat viața, faptele și înrâurirea lor : cu dreptate, căci există și o devenire istorică negativă a spiritului omenesc : perpetua lui naivitate, imbecilitate, lașitate. Dar ritmul lor istoric e numai cantitativ intens, și în cel mai ironic sens cantitativ. Dimpotrivă, ce singuratece au trăit geniile pozitiv creatoare ale o-

menirei! Ritmul vieții lor solitare a fost incomparabil de intens numai în sine. Și nu structural-calitativ, căci nu există diferență calitativă între diferitele activități spiritual creatoare,—dar ca resonanță în timp, deci ca resonanță în sufletele nobile ale tuturor epocelor—deci, așà fel, ca intensitate calitativă,—cùm au lăsat în urma lor în adâncul contingențelor de o clipă, a importanțelor înșelătoare ale uitatei lumi de atunci, Phidias pe Cleon, Platon pe Gorgias, Paul pe Apollonius din Tyana, Leonardo pe Sforza!

Căci ritmul care e formă, deci trup, își are și el sufletul lui: *ideile ritmice*. Natura, structura și intensitatea ritmului sunt în funcțiune de *ideile* ritmului. Ce sunt aceste idei?—Mișcarea vieții noastre e pornită și ordonată de două realități eterne: amenințarea morții, bucuria vieții. Cea dintâi ne silește la apărarea și păstrarea cu orice preț—chiar monstruos—a vieții. Cea de a doua nè împinge la îmmulțirea, îmbogățirea, eternizarea vieții. Ambele realități dau, ideologic, un principiu inspirator *vital*; amenințarea morții crează ideile active *conservator-vitale*, bucuria vieții crează ideile active *generator-vitale*. Primele sunt utilitar-sistematizatoare: organizarea vieții materiale, a vieții sociale, regulamentarea raporturilor pragmatice dintre individ și societate (familie, stat, drept, religie, răsboiu), asigurarea tot interesată și contractuală împotriva nenorocirei prin cultul divin apotropaeic și utilitar. Dimpotrivă ideile generator-vitale sunt idei libere, dezinteresate ca utilitate imediată a·

vieţii, lipsite de apăsarea adesea oribilă a imperativului categoric impus de instinctul de conservare a individului și speciei; ele evoluează individualist-formal, original și caracteristic ritmic, și nimic nu le împiedecă de a trece cu totul în domeniul abstractului poetic și metafizic, creând o întreagă lume de vis și gând, fantastic și subtil, care pune în vibrare, infinit de profundă și prelungă, față de simpla viață material-utilitară, nu numai sufletele nobil-individuale, ci întregi grupe sociale superiorizate-spiritual. Astfel dară, ritmul istoric al ideilor conservator-vitale va fi în deobște greoiu și lipsit de varietate: curbele devenirilor lui vor fi aproape banal de asemănătoare la popoare și în timpuri foarte depărtate unele de altele. Dimpotrivă ritmul istoric al ideilor generator-vitale va fi de o ușurință, varietate, noutate, eleganță și grație, continuu evolutivă, în domeniul sensoriu al bucuriei vieții, —de o penetrație și intensitate convingătoare și emoționantă până la filosofic și tragic, în domeniul reflexiv al energiei vieții. Ideile generator-vitale crează cele două ritmuri imense ale vieții active a omului pe pământ: ritmul ornamental și ritmul monumental. Primul e în funcțiune de plăcere a vieții, al doilea în funcțiune de biruire a morții. Primul este înainte de toate formă armonioasă: tact allegro al vieții. Cel de al doilea este ideea de eternizare prin sinteza abstract-formală a gândului general omenesc, ca atare, suprapus technicei, artei ori filosofiei și religiei prea contemporane. Aducerea iubitoare între noi a trecutului

apus, prin amintire, proectarea prezentului în viitor, peste granițele vieții noastre pieritoare, prin commemorare, sunt una și aceiași impulsie supraumană, a marelui, largului, ritm istoric, care unește în undele mișcării lui, deopotrivă, ce a trecut și ce trece. Și dacă ornamentalul e înainte de toate ritmul specific al înflorirei vieții, în toate aspectele ei, monumentalul este ideea care unește, adâncind ca sentiment și gândire, toate artele plastice, ba chiar poezia și muzica : de abia prin monumental arta își capătă *spiritul*. —Noi trăim în mijlocul morților fără a lua prea mult seama la ce a fost viața lor distrusă, crud risipită. Ii așezăm pe morți, în chipuri, împrejurul nostru, ca spre a ne aminti de ei, propriu însă pentru a fi liniștiți, că nu ne amenință de undeva de departe cu absența lor. Așa e viața, săracă, fricoasă și banală : cum trăesc insectele printre resturile vieții, așà omul obicinuit se înconjură fără emoție și fără gând de chipul celor ce au murit, cari sunt acum *în altă lume* decât el. Ci ideea monumentală, mărețul ritm adagio, al readucerei prin căldura noastră jertfită, prin sufletul nostru înfiorat și dureros, la viața noastră, aici cu noi, a celor ce au murit, această idee, acest ritm, singure, fac legătura dintre viață și moarte, și, biruind uitarea, dau însăși vieții noastre, a celor încă trăind, imensa simțire, maestosul gând, al unei umanități eterne, încorporate, fie și o clipă, în sufletul unui biet muritor. Dar tocmai pentrucă ritmul acesta puternic și răscolitor până în adâncuri, mistuește pe cel prins de el ca focul vecinic materia pieritoare,

rari sunt sufletele creatoare cari să fi putut luà în ele și redà deplin, în noui forme ale vieții, ritmul monumental. Phidias, Michelangelo, Beethoven, pătimind ca niște noi-mântuitori-ai-omenirei-întru-viața-eternă și-au țintuit pe stânca durerii și pasiunii etern omenești sufletul lor titanic, și, de vibrația pură a sufletului lor transfigurat prin revelația eternului, materia s'a prefăcut ea însăși în idee, s'a ordonat docilă pe linia fixată de demiurgi și, ca soarele din mare, în lumină incomparabilă, în ritm de lărgime cosmică, au răsărit Moirele, Moise cu cele patru Veghe ale zilei, Sinfoniile. Ci artiștii cei mulți ori noi muritorii de sută, ne bucurăm și sufletul nostru dansează dionysic chiar și numai de jocul razelor de lună pe marea ușor înfiorată de boare și în ritm botticellic, raffaelin, correggic, iubim, cântăm, preamărim viața.

Şi ideile ritmice — antropomorfe — își au corespondentul lor, în *formele ritmice*-cosmice: ideea ornamentală pură e corelată cu *ritmul de repetiție,* linia mereu aceeași a tactelor extreme; ideea monumentală pură e corelată cu *ritmul de compensație,* linia mereu nouă și totuși continuu armonioasă a ideilor și formelor, integrate prin sinritmia spiritual-formală.—Mișcarea sufletului omenesc, e, concret, mișcarea trupului lui: precum te agiți trupește subt imperiul unei pasiuni, tot așà te miști puternic și ordonat subt imperiul unei idei formatoare. Nu poți face, șezând turcește, pictură sau sculptură monumentală, ci cel mult mărunțișuri de artă industrială. Intreaga cultură

a Răsăritului se aseamănă cu mătăniile pe care un anachoret le trece una după alta, mereu aceleași, mereu la fel, printre degete, ucizând cu deșirarea lor mecanică ori ce gând din el: aceleași autocrații absolute și crude repetate la infinit, în viața politică; aceleași motive architectonice și ornamentale (uitați-vă la pagodele cu coperișul repetat la infinit) în arta de aer liber; aceiaș naiv-hâdă, copilărescmonstruoasă, fantastic-burlescă și perfid glumeață amestecare, a unor forme bolnave, de imaginație febricitantă (subt soarele de plumb indic sau în aerul pestilențial chinez) cu tradiționalismul feroce al unei organizări pe caste, pe mentalități, pe religii, pe cruzime egoistă stupidă și bëată—quasieterne. Și tot astfel în această osificare, împietrire orientală, muzica, literatura, filosofia, abia de se mișcă în greoaele forme de repetiție vecinică a aceluiaș motiv formal (cetiți chiar învățătura așa de nouă a lui Buddha și vă veți simți înăbușiți subt imensitatea monstruoasă a reluărilor și repetărilor): e viața quasi-inertizată prin tictacul de orologiu, prin ritmul cât mai mecanic al trupului tău, al mâinilor tale, al minții tale. Ți se pare, în gând sceptic asupra oricărei noblețe omenești, că chiar doctrina așa de sublimă a lui Gòtamo, Illuminatul, nu e decât aceeași fantasmă adormitoare a Răsăritului: „nu e suferință și nu e moarte, pentrucă..... nu e nici viață, pentrucă totul e numai un *cauchemar* al arșiței, al bălții, al opiului, al somnului chinuit, al somnolenței perpetue, a umanității ca tot". Și totuși, de altă parte, când vezi adânca perspicaci-

tate a orientalului în marele mister al existenței și al relațiilor dintre oameni, mister pe care acolo, în nemișcarea lui aparentă, el îl deapănă continuu în sufletul lui închis, prefăcut, perfid, atunci îți vine iarăși să spui: nu cumva ritmul lui potolit, mecanic, aproape inert, este adevăratul ritm perfect acordat cu cel al eternității cosmice? Ei nu se grăbesc, ca noi, ei știu să aștepte; ce minunat își petrece Iaponezul, cu ce poftă râde, când vede un european agitat și violent! Le par desigur, toți acei oameni palizi ai Vestului, ca niște bolnavi, ca niște pătimași, cari-și cheltuesc repede viața și vor muri cu toții înainte de ce să se fi mișcat din echilibrul și aequanimitatea lui ironică un singur oriental de aceștia, cari par'că ar fi siguri de chiar eternitatea vieții lor, meschin-personale, așà de încet se mișcă, așà de la fel gândesc, așà de cumplit de obositor se repetă.

Și dimpotrivă, nu e, pentru omul Vestului, putință de oprire, de odihnă, a gândului lui continuu inovator. Lui nu-i ajunge să spună aceea ce au spus cei mai buni dintre cei mari, căci aceasta nu e decât tot lucru vechiu, bine spus. Trebue să vină ceva mai bun ca însăși cele mai bune gânduri ale celor mari și astfel să fie anunțată Umanității o nouă idee, o nouă formă, unică, în perfecția ei sublimă. Și pentrucă toată *noutatea* omenească se grănițuește prin neputința noastră de biete organisme necomplete, pentru că nu există putința originalității pe linia infinitului, omul puternic vibrător al Vestului construește în avântul lui spre creare—organic și

subconștient —acele mari linii ondulate ale ritmului secular și milenar ale spiritului lui unitar, cari ne apar nouă alcătuind o sinritmie compensatoare a diferitelor tacte original-caracteristice, diverse unele de altele și, totuși, prin sincronicitatea lor, aparţinând unei singure unde ritmice, în totalitatea, iar nu în izolarea lor. Vedem atunci sinritmate : feudalitate, monumentalitate, epopee, —urmate de muncipalitate, ornamental, lux, agitaţie, criticism, lirică, —încheiate de democraţie, utilitarism social-etic-estetic, realism, dramă. Sau, în marile linii ritmice ale gândirei sintetice a Apusului : linia artelor plastice plecând dela mișcarea greoaie, ridicol de pedant echilibrată, trecând prin mișcarea dezordonată, apoi prin cea măreț stăpânită, sinritmată cu cea jubilant individualistă, caracteristică, transformându-se în fine în fluviu grandios de mișcare potolită, tot mai unitar-asemenea, tot mai puțin inovatoare, tot mai lipsită de idei, mai inertă, până la încetarea totală a ritmului în apele stătute, imense și banale, ale neantului ritmic dela început, —și după un timp oare cum de odihnă, noua linie ritmică, d'a capo ; ori linia ritmului politic : autocrație, feudalism, plutocrație, ochlocrație și d'a capo ; ori linia ritmului social : biologic, militarist-religios, economic, filosofic și d'a capo. Dar mai mult decât atât, în *ritmuri identice* se alcătuesc, prin calitatea sufletească specifică a diferitelor grupări umane, *stiluri diverse* ale liniilor ritmice : așa e stilul elenistic al sincretismului, scepticismului și cosmopolitismului, diferit de stilul roma-

nistic al acelorași fenomene ritmic istorice. Tot astfel ochlocrația ateniană a lui Cleon își are stilul ei special față de ochlocrația rusească a lui Lenin, — deși ritmul e identic : atât ca natură cât și ca structură și idee.

Undele ritmice, curbele ondulatorii, ne clarifică însă și mai mult realitatea vibratoriu-spirituală, care e ritmul de repetiție deoparte, ritmul de compensație de alta. In adevăr, urmărind undele ritmice ale devenirilor istorice, constatăm unde închise într'un fel de ritm static, ca de pildă în artă, știință, filosofie, drept, stat, — și unde deschise asupra infinitului într'un fel de ritm dinamic : ritmul social, politic, religios, mimetic-cultural. Să analizăm dară ceva mai de aproape aspectul undelor ritmice, staticitatea, respective dinamicitatea lor.

Orice vibrație, pentru a avea loc, presupune existența unei materii vibratorii pe care energia spirituală cosmică o agită. In vidul absolut nu ar putea existà nici vibrație, nici ritm. De aceea știința e nevoită să admită azi perfecta continuitate a materiei în spațiul infinit. Tot astfel undele vibratorii spirituale au nevoe de materia umană, în cari ele ondulează pe lungimi foarte variate, după vibrarea spirituală specifică, — întocmai ca undele luminei în spectru. In vreme ce de pildă undele artistice ori filosofice sunt foarte scurte, dar cu un număr de vibrații enorm, undele sociale ori cele religioase sunt foarte lungi, dar cu un număr de vibrații redus. Care e cauza diferenței? Evident 1° calitatea energiei spirituale și 2° calitatea materiei

vibratorii: prima condiționează numărul (foarte restrâns al) capetelor omenești bine conducătoare de energie superioară; a doua condiționează intensitatea maximă (foarte rară) a vibrației spirituale. In adevăr, ideile și formele artistice ori filosofice sunt realități extrem de fine și specializate, cari nu pun în mișcare decât un cerc restrâns și închis de suflete omenești; aceste idei și forme sunt incapabile de a provocà ritmuri sufletești general omenești; ele constitue, înlăuntrul unor granițe precise de: spațiu, timp, valoare, entitate, materie aperceptivă, materie apercepută, materie vitalizată și stil (adică înțelegere subiectiv-obiectivă a raporturilor dintre apercepție și reproducție), — un cerc închis, dincolo de care ele devin neactive, inaperceptibile. Ritmul undelor intense și restrânse e ca un nucleu cosmic, un sistem în sine, în raport de atracție și gravitație, de echilibru stabil față de alte nuclee — autonome, și, față de alte forme ale energiei spirituale, ireversibile. — Dimpotrivă undele de vibrație rară, dară de lungime maximă, constitue un fel de ondulație panantropică; ritmul lor e ca ritmul eterului universal: el e generalizat și reversibil dintr'o formă în alta, influențând toată materia omenească și toate vibrațiile ei. Iată de pildă ritmul social, politic, religios ori mimetic-cultural: undele acestor ritmuri sunt deschise asupra infinitului omenesc, căci orice calitate a materiei aperceptive e influențată și pusă în mișcare de ele: dela bimanul paleolitic, la omul genial modern, — și orice vibrare specifică a materiei apercepute (vi-

brare artistică, științifică, filosofică, juridică, teoretic politică) e permeabilă iradiației energiei spirituale sociale, politice, religioase, ori mimetic culturale. Ca atare ritmul acestei din urmă energii exercită o acțiune dinamică asupra tuturor sufletelor omenești individuale și colective: undele lui sunt așa de largi, încât nici o formă a vieții omenești organizate nu scapă înrâuririi lor. Din această cauză ritmul devenirilor general-omenești este el însuși un ritm de unde lungi și puțin intense, pe când dimpotrivă devenirile solitar-omenești, individual-geniale, nu aparțin ritmului general-omenesc decât în măsura în care ele sunt pătrunse de ritmul larg, —iar acțiunea lor asupra acestui ritm larg e valorabilă ea însăși tot numai în măsura turburării —foarte încete și slabe— a acestui ritm larg, și nu, cumva, în măsura propriei lor intensități, care constitue un fenomen explosiv, nu unul evolutiv, în devenirea gândului omenesc ca un tot.

Astfel dară ritmul vieții creatoare omenești, pe care l-am caracterizat mai sus ca bifariu: de repetiție și de compensație, ni se clarifică prin analiza undelor ritmice ca un *ritm de creștere a energiei generale umane* în cele două aspecte complementare: creșterea prin conservare a energiei continuu acumulate pe cale biologică, ritmul de repetiție, —creșterea prin multiplicare și transformare a energiei continuu create pe cale spirituală, ritmul de compensație. O interferență a celor două feluri de unde e, firește, inevitabilă, căci totul se pătrunde reciproc în Cosmos. Iar rezultatele interferențelor sunt ele

însele caracteristic-inovatoare în domeniul unitar al culturii omenești.

Dacă urmărim *evoluția ritmului* istoric, constatăm tocmai această interferență universal-omenească în timp și în spațiu, între integral și diferențial, cosmic și spiritual, repetat și compensat, pe urma căreia se sistematizează deoparte ***ritmul de tradiție***, de alta ***ritmul de inovație***, în întregul domeniu al activității noastre spirituale. Iată de pildă câteva ritmuri de tradiție în ținutul prin excelență compensator, adică inovator al timpului și spațiului omenesc: organizarea bisericei catolice, viața constituțională engleză, ritmul templelor elene sau al boltelor romane, ritmul vieții de familie în burgheziile occidentale, etc. Iată dimpotrivă ritmuri de inovație în ținutul ritmului de repetiție: modificarea stilului artistic nordvestindic, continuele reforme religioase ale întregului răsărit, nenumăratele invenții technice și sisteme etic-metafisice ale lumii chineze, etc. Dar lăsând la o parte interferențele care sunt simple accidente, să vedem care e caracterul celor două feluri de ritmuri evolutive în sine—cel de tradiție și cel de inovație—în viața spirituală a omenirei.

Tradiția este în viața omenirei continuitatea în lupta și munca pentru cultură. Fiecare generație trece celei următoare și fiecare veac și mileniu trece celor mai târzii rezultatele experienței și silințelor lor. Fără tradiție nu există cultură: nici omul simplu, nici geniul, nu poate creà nimic fără tradiție. Cele mai mărețe întruchipări artistice și filosofice

ale omului genial sunt o sinteză a unor cuceriri tradiționale îmbinate organic și transformate într'o nouă viață spirituală, individualist-caracteristică,— întocmai ca pruncul născut din doi muritori, deosebit ca înfățișare și suflet de ei, deși carne din carnea lor și viață din viața lor. Platon nu ar fi existat fără Eleați, Heraclit, Anaxagoras, Socrates și chiar Democrit, cari toți i-au dat câte ceva. In Michelangelo sunt rezumați și intensificați nenumărați predecesori, printre cari în rândul întâiu Iacopo della Quercia. Ș. a. m. d., pentru a nu mai insistà zadarnic asupra vieții sociale, politice, religioase, economice, care e prin excelență tradiție.—Dar orice tradiție înseamnă—ca evoluție spirituală — de-o parte materie umană omogenă iar de alta energie vibratorie constantă : și un element și celalalt sunt absolut indispensabile continuității mișcării armonic ondulate. Ritmul de tradiție este deci ritmul larg, statornic, adânc, fie al umanității ca un tot temporal, — fie al popoarelor-națiuni ca unități precise spațiale-temporale. El nu este identic cu ritmul de repetiție (care exclude evoluția), ci presupune, dimpotrivă, o continuă creștere și transformare a energiei spirituale spre vibrație superioară a materiei aperceptive umane,—întocmai cum râurile sapă constant și depun constant aluviuni, chiar fără inundațiile catastrofale, care mai mult turbură decât completează opera ritmului obicinuit. Firesc lucru, ritmul tradițional cultural e o perpetuă stare de veghe iar nu, cumva, o ondulație mecanică, în felul ritmului tradițional, primitiv-vegetativ, al

popoarelor necivilizate. Ritmul vieții sufletești a acestora din urmă e neevolutiv, deci neistoric.

Dacă am asemănà gradele de spiritualizare omenească celor patru stări fisice ale corpurilor : solidă, lichidă, gazoasă și radiantă, este clar că creerul genial, totdeauna inovator, nu și-ar puteà găsi analogie decât exclusiv în starea radiantă : în adevăr pentru individul creator toate contactele cu lumea materială ori cu cea ideală, fie contemporană fie tradițională, sunt numai impulsul pentru puternice descărcări de energie ; omul genial *emană* continuu gânduri și fapte nouă, individuale, caracteristice — până ce viața lui se risipește în neexistență. Un om simplu se hrănește el pe el cu tot ce e strălucire, frumusețe, gând, acțiune spirituală : ca un corp care absoarbe undele luminoase și rămâne tot negru, așà omul de sută suge în sine vibrațiile spirituale rămânând inert. Dimpotrivă omul genial nu numai reflectează ondulațiile spirituale, ci în el se nasc vibrații proprii la atingerea cu energia creatoare omenească, și el, la rândul lui, emană energie și produce unde energetice. Intregul ritm istoric, de inovație, se sprijină și se lămurește pe această realitate cosmic-omenească. Să urmărim în istoria universală orice gând artistic, filosofic, științific, în așa zisele lui reluări de către marii creatori de idei ai popoarelor culturale și vom constata că la fiecare *reluare* el devine *altul*, devine o *nouă* forță energetică. Iată de pildă ideea plastică în relief și sculptură rotundă la Greci, la Romani, la Francezi, la Italieni, la Contemporani ; ideea onto-genetică

materialistă, ori cea logic-metafisic idealistă la Greci, la Francezi, la Germani; ideea atomistică ori cea evoluționistă, ori cea criticistă ori cea experimentală, în știința și filosofia europeană, etc. etc. Ritmul inovator al devenirilor spiritului omenesc s'ar putea asemănà cu un vânt puternic, care suflând din adâncul întunecat al originilor omenești în spre viitorul nostru necunoscut, cu o intensitate și iuțeală constantă, întețește fiece mică scântee întâlnită de el în drum, o crește, o preface—prin puterea lui, că suflă, dar prin natura ei, că e foc—în incendiu,—câte odată chiar, când materia înconjurătoare e pregătită să ardă prin seceta suferinței, iar nù: e umedă de rodirea materiei, o mărește în catastrofă purificatoare, pentru ca, iară veacuri, să sufle numai spre a mânà cu el, din generație în generație, praful drumurilor bătute și zădărnicia frunzelor moarte. Și în ritmul acesta de inovație, nu partea constructivă, evolutiv-compensatoare, de care vorbiam mai înainte, când caracterizam ritmul de compensație, e elementul caracteristic, ci partea explosivă, distructivă a inerției ori lenei de mișcare, linia nebună de protuberanță solară, proectată în infinit, e hotărâtoare pentru valorificarea ondulației spirituale universal-omenești, perpetuu înnoitoare.

In adevăr tendinței incomensurabil de puternice a *materiei cosmice* de a se *integrà* în cohesiune, uniformitate și inerție, îi stă în față tendința, pentru noi, tot așà de incomensurabilă ca putere, a *energiei cosmice* de a se *diferențià* în activitatea ei, dând ma-

teriei vibrații, ondulații și gravitații de tot felul, neînchipuite ca număr, ca forme, ca intensități. La fel este lupta dintre *integralul biologic* și *diferențialul spiritual* din om, cari reprezintă în materia noastră pieritoare, ca indivizi și ca tot, cele două eternități cosmice, inerția și vibrarea. Ritmul de tradiție apără materia omenească de distrugerea prin spiritualul absolut, ritmul de inovație provoacă neconțenit materia omenească la vibrarea maximă. Ambele împreună constitue divina sinritmie a culturii omenești creatoare, armonioasa ondulație ritmică a culturii omenești conștiente de sine însăși. Dar după cum fiecare grăunte de materie anorganică își cere vibrarea lui particulară, tot așà fiecare *formă* a ritmului omenesc creator își cere stilul ei propriu.

Stilul e, ca orice idee și formă antropogenetică, o rezultantă a două forțe spirituale complementare: *voința* (aceasta e — biologic și cosmic — *creștere*) și *rațiunea* (aceasta e — cosmic — echilibru universal, *ordine*, armonie). Voința de a creà dă materialul brut; rațiunea îi dă proporția, ținuta și ritmul particular. Familia, Statul, Societatea există prin voința mulțimei: ele sunt simple fenomene de creștere spirituală. Familia matriarhală ori patriarhală, monogamă ori poligamă, absolutistă ori liberală, — iată stilizările rațiunii ordonatoare. Și tot așà cu stilizările statului, societății, artei plastice, religiei, etc. Ritmul fiecărui fenomen de devenire omenească e hotărât nu de voință, ci de rațiune: ***stilurile ritmurilor*** sunt în funcțiune de forța spirituală, rațional-or-

donatoare. Dacă *patimile* uriașe populare, sociale ca și individuale, provoacă toate agitațiile, turburările, mișcările violente, furios ritmate ale istoriei, *ideile* conducătoare infuzate, pe cale de sugestie ori pe cale de sentiment, masselor, pe cale de judecată, indivizilor, sunt elementul care polarizează vibrațiile colectiv-spirituale, dându-le o direcție, o ondulație și o intensitate quasiconstantă, deci consequent ritmică. — Să luăm câteva exemple de stil ritmic. Diferitele rase omenești, ca și diferitele popoare ori indivizii izolați, își au un anume-ritm propriu, de caracter ereditar: sunt greoaie sau iuți, persistente în mișcare sau molâi, etc. Acest ritm moștenit, e stilizat, adică e conștient organizat ca vibrație constantă: germanul greoiu și persistent creează *metoda*, organizarea, sistematizarea culturală contemporană: iată un stil ritmic racial. — Omenirea vestic-europeană, în special franceză, trăește între 1000 și 1300 o epocă de idealism liric-mistic: în viața de răsboiu, de iubire, de religie, poezie și artă, e acelaș avânt nebun spre frumuseța absolută, mistică, a devotării, jertfei, luptei, credinței: poema lui Tristan și catedrala din Chartres au acelaș ritm: salturi de octavă, mai sus, mereu tot mai sus, cu triluri la fiecare octavă, în iuțire din ce în ce mai pasionată a vibrației, în ciocănire din ce în ce mai desnădăjduită a tactelor, până la tactul final, eteric, moartea și viața eternă, ori săgeata în seninul imens, înfiptă pe ultimul fleuron al turnului, asvârlit ca o lance în abisul zenitului: iată un stil ritmic spiritual, al unei societăți intens crea-

toare. — In construirea corpului omenesc ca valoare plastică, Dorianul dă atenție osaturei și energiei, Ionianul moliciunei, grației, sensualului, Donatello caracteristicului, Jacopo della Quercia massivului și spațialului, Michelangelo monumental-pateticului, ideal-architectonicului: iată stiluri ritmice plastice. — Elenul dă templelor sale o astfel de proporție reciprocă a părților (masselor și forțelor) componente, încât, în armonia lor, ele dau impresia siguranței și liniștei eterne a siluetelor de munți în asfințit, a orizontalității inebranlabile a mării în linia depărtării; Romanul dă boltelor sale îndrăsnețe curbarea însăși a cerului, așà că ritmul mișcării liniilor lor funcționale e ca un prelung acord perfect în major: iată stilul ritmic al liniilor energetice. — Și toate acestea sunt stiluri ale unor mișcări enorme, în care nenumărați oameni de geniu au fost sinritmizați cu liniile marilor ondulații, sufletul lor propriu fiind aproape desfințat ca ritm individual. — Dar dacă e să ne îndreptăm privirea la stilul calitativ, de intensitate spirituală individuală, dacă e să examinăm stilul ritmic al personalităților creatoare de toate felurile și de toate mărimile, vom găsi nenumărate ordonări conștiente ale mișcării sufletești individuale, infinit de numeroase stiluri ritmice. — Și totuși, racial ca și technic, calitativ ca și cantitativ, individual ca și social, toate stilurile ritmice sunt influențate, armonizate, valorificate etern-omenesc de un singur stil: stilul intensiv: ordonarea mișcării ca vibrație maximă (intensitatea individual creatoare), ordonarea mișcării ca

ondulație maximă (intensitatea colectiv sinritmică): prestissimo appassionato la viori, adagio grandioso la rest. Acest stil intensiv nu e însă altceva decât însăși sinritmia cu mișcarea cosmică: e unirea noastră cu sublimul Infinitului și Eternului în vibrarea noastră uniformă cu Totul; conștiința despre atingerea acestui punct final al vibrării noastre spirituale ne dă extasul dionysic, apollinic, aphrodisic.

Căci *spiritul ritmului* acèsta e: fericirea, nemurirea, dumnezeirea. Ideile transcendente hărăzite nouă de Cosmos, ca parte integrantă din el—și ele ca și noi — Infinitul și Eternitatea, își cer formă umană: iar forma e, ca și în Cosmos, vibrare. Vibrarea însă, până la sentimentul coborârei zeului în noi, e revelația spiritului ritmului.

Se îmbulzesc în noi, ne frământă, ne torturează instinctele: e haosul ritmului tumultuos din vremile când omul nu erà decât un biman. Muritor de rând ori titan al gândului, omul e deopotrivă chinuit de instinctul vieții: procreare, creștere, creare cu mâinile și mintea. Omul iubește femeea, ucide pe cel ce nu-l lasă să aibă ce dorește, se bucură de puterea mușchilor lui ori de ascuțimea gândului lui. Iar bucuria îi dă un ritm tot mai grăbit, îl preface întreg în ritm concret—ca dans și ca sunet cântat, ca tact demiurgic, ca delicată frângere a liniilor aspre și tari,—îl face să uite tot ce e slab în el, îl „enthousiasmează": sufletul desprins din cătușele materiei vibrează în sine, sfărâmând materia, creând extasul inconștient de viața reală, de

lume ori de personalitate: dă nebunia beţiei dionysice, dă uitarea de sine a inspiraţiei apollinice, dă divinul aliaj al esenţei vieţii cu esenţa morţii în îmbrăţişarea Aphroditei.

După direcţia în care şi-au căutat oamenii fericirea, a variat şi tonalitatea spiritului lor ritmic-creator. Dionysos thracic ori Odin scandinav, deopotrivă de sterilă, confuză şi numai biologic-intensă a fost agitaţia cumplită a religiei de luptă, de libertate, de nemurire, thraco-germanică.—Ci Elenul deschizând ochii mari asupra lumii, a văzut Frumosul şi în sufletul lui a crescut uriaş sentimentul plastic, dorinţa de pipăire, modelare, mângăere, ca a unui trup delicat omenesc, a întregei lumi de linii, de culori, de forme, de sunete, de ritmuri. Şi toată energia vieţii lui, toată voinţa creării, toată iubirea existenţei acesteia, palpabile, îmbrăţişabile, s'a prefăcut la Elen în ritm al muncii şi al gândului, a toate ordonatoare, şi stat, drept, religie, ştiinţă, poezie, filosofie, artă, au devenit una şi aceeaşi plastică expresie a înfocatei iubiri pentru frumuseţea umană: nimic peste puterile de iubire şi înţelegere a fiinţei noastre, aşà de mărginite şi ca trup şi ca suflet: armonie şi simetrie antropomorfă, ritm potolit, reţinut, discret. Dar în acest ritm omenesc, claritate, ordonare, valorare divin intensă: un incomparabil imn al omului devenit divin în tot ce e numai omenesc şi muritor, devenit idee pură, ideal etern omenesc, în uciderea ori cărei vibraţii accidentale şi discordante, trăind viaţa lui puternic şi resignat: fără speranţă într'o

altă viață și fără nemulțămire barbară împotriva zeilor că nu l au făcut pe dânsul, cel de țărână, nemuritor ca lumina vecinică, dar și fără renunțare nevrednică la viața aceasta a noastră, mărginită, de sigur ca timp și spațiu, dar nemărginită ca varietate și armonie a sinritmiilor creatoare. —Și pe când Elenul căutà fericirea, nemurirea și dumnezeirea în existența concret omenească,—Semitul se prăbușià sau în sensualismul nesățios și brutal al religiei lui de cruzime și desfrâu, sau în negarea exasperată, ascetică și mistică a vieții noastre de pe pământ,—Egipteanul își construià mausolee, zeilor lui muritori și oamenilor lui nemuritori,—Romanul raționalizà până la meschin ritmul potolit elenic,—Francezul unià într'o sinteză câteodată tragică, adesea numai strălucitor ornamentală, pe Dionysos cu Apollon și Aphrodite, rătăcind continuu agitat și nehotărît între cei trei zei pe cari ar vrea să-i adore deopotrivă în fapta vieții lui și, neputând, îi cântă numai în efuziunile avânturilor lui,—iar Italianul, calculator ca Romanii, genial ca Elenii, acopere subt increțirea capricioasă a măruntelor valuri de flăcări, cari pâlpăe la fața temperamentului său sudic, un foc gigantic, ondulat ca oceanul și întunecat ca noaptea, din undele căruia au ieșit la viață Incomparabilii, în zalele de aur ale Pallas Athenei, cu Dante în frunte, și pentru prețuirea ritmului apollinic al cărora, numai Elenii nemuritori le pot stà ca semeni. Ci încă neajuns de nimeni, profund-chinuitul, nebun-jubilantul, etern-tragicul, nemuritor-omenescul, ritm

dionysic al muzicei, singurul ritm în care omul își poate găsi expresie întreagă sufletului său alcătuit din nemurire și moarte, din dumnezeire și tină, singurul ritm în care putem pune și îngânatul copilului în fașă și iubirea Isoldei și moartea Prometheilor și imnul de preamărire a Cosmosului, — ritmul dionysic al Muzicei n'a trăit până acum întreg decât în asprii, osbcurii, chinuiții căutători de gând fără formă, de frumuseță fără trup, închinătorii de eri ai lui Wotan.

Și precum spiritul dionysic a creat muzica germană și imperiul lui Alexandru Macedoneanul, precum spiritul apollinic a creat arta elenă și a renașterii ori știința contemporană, așà a creat spiritul aphrodisic întreaga lirică a tuturor timpurilor. Dar cele trei suflete ale ritmului creator sunt în sine unul și acelaș: sunt spiritul supra-uman, de vibrare sinritmică, cu viața și moartea universală, cu existența cosmică. Afundarea în opera de artă, în cercetarea științific-filosofică, în vălmășagul bătăliei ucigașe, în lupta socială-politică, în visul iubirei, dematerializează, despersonalizează, rupe de contemporaneitate pe omul ce s'a dăruit pe sine creărei, iubirei, înțelegerei, luptei. El devine „om-în-sine" adică „vibrare-spiritual-omenească-în-sine."

Dar în Cosmos toate se pătrund reciproc: materia trece prin materie, undele vibratorii trec prin alte unde vibratorii; ca o celulă în sângele nostru, făcând drumul ce i-l hotărăște vibrarea vieții noastre, așa pământul în Univers, așà noi oamenii în

viața eternă suntem o singură particulă cu aceleași însușiri, supusă acelorași legi ca Totul, și făcând în circulația universală drumul ce ne e fixat de rațiunea de existență a Totului. Ritmul „inimei" Cosmosului dă pulsații identice până în cel de pe urmă „vas capilar" al Universului. Aceeași energie e activă în râmă și în om, în imbecil și în geniu: vibrațiile și ritmul materiei agitate de energie, variază doar numai ca forme evolutive ale desinertizării materiei.

Și devenirile spiritualizării din ce în ce mai profunde a omului ca individ și ca massă sunt devenirile istorice. Ritmul vibrațiilor vieții omenești intense, în devenirile ei, e ritmul istoric, Cum însă sufletul omului nu se poate tăia în felii: sentiment, voință, rațiune,—cum societatea omenească nu se poate despărți perfect limpede în individ și colectivitate, ci cele două forme de a existà se pătrund și influențează reciproc,—cum ceea ce e vechiu și ceea ce e nou în gândul omenesc genial nu se poate niciodată desăvârșit separà,—înaintea ochilor minții noastre ni se arată o măreață ființă unică, cu un trup și un suflet unic, crescând în ritm spațiat, de ondulații largi ca ale luminei solare, crescând în dimensiuni, în vibrații, în mișcare ondulatorie, pătrunzând cu simțuri uriașe tot mai adânc în taina externă a lumilor și în taina internă a propriei vieți, devenind prin sine însăși din ce în ce mai luminoasă și iradiind tot mai departe lumină,—o măreață ființă cosmică, având un tact al vieții acordat cu cel al lumilor.

Faptele și gândurile acestei ființe unice, indivizibile în sine și inseparabile de Cosmos, sunt fenomenele istoriei omenești. Ritmul vieții ei active, creatoare a unei întregi lumi după asemănarea ei, e ritmul istoric.

Departe în adâncimile cerului sunt sori cari se nasc acum. Căldura lor devine mereu tot mai mare, energia lor iradiantă tot mai puternică: tot mai multe din roiurile de meteorite, cari alcătuesc rotindu-se imensele nebuloase, se strâng spre centrul lor de gravitație, ciocnindu-se între ele, aprinzându-se, devenind din fragmente inerte ale unor lumi moarte, lumi vii, unitare, tot mai intens vibrante.—Așa în lumea noastră omenească, din fragmentele inerte de umanitate vegetativă, pe care spiritul activ uman le silește să graviteze tot mai aproape împrejurul lui, se nasc, prin ciocniri între ele, mari incendii, cari trezesc la vibrație puternică și unitară materia umană adormită în animalitate, în tradiție biologică, în sălbăticie. Tot mai mult nebuloasa umană se transformă în soare; o viață unitară umană, proectată ca devenire în însăși abisul timpului viitor terestru-solar, se plămădește în clipele cosmice, pe care noi le numim omenește „cei cinci mii de ani ai istoriei culturii omenești de până acum". Nenumărate aspecte și legi ale devenirilor omenești ne sunt azi ascunse. Căci chiar revelate de ar fi, tot neinteligibile ne-ar rămâne, cu mintea încă primitivă ce avem acum, neînstare de a suportà vibrații prea puternice ori prea fine. Dar faptele cele mari, sensul lor capital,

devenirile și *ritmul* vieții omenești luptătoare și creatoare, ne sunt încă de acum înțelese: realitatea lor o trăim: prin fiecare ceas al vieții noastre singuratece, de căutători ai bucuriei, luminei, fericirei,—prin fiecare secol de suferință comună, în vâltoarea cosmică de atracție și respingere, de iubire și ură.

IV.

ANAXANDROS

ANAXANDROS

DIALOG PLATONIC
CETIT IN ZIUA DE III NOEMVRIE MCMXX LA DESCHIDEREA CURSULUI DESPRE ORIGINEA DRAMEI ANTICE, ŢINUT IN ANUL MCMXX/XXI LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI.

MCMXX

Se lăsà seara. Eșind din teatru, Anàxandros chemă pe Theòxenos și Callicràtes la o parte: „In noaptea aceasta se împlinesc doisprezece ani, de când am compus lui Apollon, ocrotitorul cetății, Paianul biruințelor noastre împotriva Scythilor. Veniți pe turnul lui Aristagòras, îndată ce luna va prinde să stăpânească noaptea".

Pe insula abià răsărită peste fața mării, cetatea lui Apollon păreà a ieșì, cu portul, zidurile, templele ei, deadreptul din valuri, plutind pe ele ca o nouă Argo.

Părăsit de Dăruitorul luminei, pământul se învăluì în doliul umbrelor. Facle de brad începură să pâlpâe în noapte, sfâșiind liniștita boltă de întunerec cu mișcarea lor agitată, ca niște chemări în ajutor pe o imensă mare pustie.

* * *

Și Anaxandros zise: Am ascultat astăzi iară Antigone. Am plecat din teatru trist, dar ușor și senin. Imi păreà că sunt eu însu-mi o umbră, meditând în câmpiile Elysee la zădărnicia vieții mu-

ritorilor. Ași fi vrut să pot plânge, cu aceeași liniștită și caldă picurare a lacrimilor, cu care vița de vie proaspăt tăiată, spre a înfrunzì și înflorì din nou, plânge la întoarcerea ei în blânda lumină a soarelui.

Dar Theoxenos zise: Nu e vița, e Dionysos însuși, care plânge de bucuria învierii lui din nou.

Iar Callicrates urmă: Cum îngroapă în fiecare toamnă Demeter pe Persephone și Aphrodite pe Adonis, așà Zeus îngroapă în fiecare an pe Dionysos: și cum în fiecare primăvară învie iară Persephone și Adonis și Dionysos, așà vom învià și noi din moarte. Orpheus plângând pe Eurydike a cântat întâia dată în lume dumnezeirea noastră. Și mysteriile sacre ne-o spun în învățăturile lor cu semne adânci și întunecate.

Și Anaxandros zise: Ce e în tragedie, nù e în mysterii. Fericiți cei ce pot crede în învățătura lui Orpheus. Viața lor e fără grijă și simplă ca a Thracilor, cari cred în tovărășia lor după moarte cu zeii. Nici din plângerea la îngroparea lui Dionysos, nici din bucuria pentru renașterea lui, nici din imnul de laudă închinat puterii lui, bunătății lui, darurilor lui, nù s'a născut tragedia. Căci tragedia nu e credință, ci necredință, nu e laudă, ci hulă, nu e mulțime, ci singurătate.

Dar Theoxenos zise: Cum poți tu dà astfel de nume mythurilor sacre, cântate de Homer și de Tragici tocmai pentru preamărirea zeilor, pentru arătarea puterii lor infinite, a bunătății lor cu

cei pioși, a durerei cu care sunt loviți cei ce se ridică împotriva legilor fixate de Destin?

Iar Callicrates urmă: Tragedia e serviciu divin în onoarea lui Dionysos, oficiat de cetățeni cari cântă în cor lauda zeilor și eroilor și de agoniști cari închipuesc întocmai cum s'au întâmplat în viața lor de-atunci legendele eroilor epici. Tragedia înviază pe mythicii luptători și suferitori, nù în povestire de rhapsod, ci în cuvântul viu, schimbat de ființe înviate din nou înaintea noastră de geniul demiurgic al tragozilor. Chor lyric dorian alternând cu iamb elegic ionian: eroi activi: în mijlocul poporului lor.

Și Anaxandros zâmbì: „Armonie și melodie, cântec pentru Dionysos, cù Dionysos, întru unirea noastră cu zeul, desfacere a noastră de viața trecătoare prin entusiasmul lyric dionysiac, mysteriu al muzicei divine, care ne dă fericirea supremă, a morții întru divinitate, înțelegere a tainei ființei și neființei, sublimă unificare a noastră, prin muzica lui Dionysos, cu Eternul....."

Dar Theoxenos întrerupse: Dà, Anaxandros, cum zici, însă nù cu ironia ta amară de necredincios, ci grav și adânc/tragedia e, pentru sufletele noastre înghețate în aetherul ideilor platonice și mutilate de ascuțișul săbiilor criticei sofiste, singura mântuire. Gândește-te la durerea lui Euripides compunând Bacchele, la căința lui, la îndurarea pe care o cere dela Dionysos și nu mai ridicà gând semeț împotriva mysteriilor tragice, cari

ne curăță sufletele de nimicnicie și ne dau dorința de unire cu nemărginitul, fie chiar și prin moarte.

Iar Callicrates încheiè: Olympic senină ca Eposul, pătimaș umană ca elegia aspră și iambul îndrăzneț și copilăresc, divin armonioasă ca aeolicul cântec de iubire, de jale, de luptă, pus în voci și corzi tot mai multe, în grave ori grațioase coruri și melodii solitare, — tragedia e o măreață armonie a tuturor frumuseților, o titanică adunare a tuturor gândurilor, pe cari vreodată le-a trăit prin eroii și poeții săi, neamul nostru elenic.

Și Anaxandros, clătinând din cap a nemulțumire, povestì potolit: Când s'a născut tragedia poporul nostru erà obosit și trist și fără speranță. In zeii lui Homer nu mai credeà, de biruința lui împotriva barbarilor nu mai sperà, de statele lui frământate de certuri nu se mai bucurà. . . Dar ascultați-i povestea căderii. . . In două milenii de luptă el a văzut ridicate până la cer și căzute iară în neființă: cetatea cea plină de toate darurile mării, a lui Minos Cretanul și burgul cel cu mult aur al lui Agamemnon Mykenicul și asprele stăpâniri doriene și pe regii-cei-noui-fără-coroane din Corinthul bogat ca un fagure și din Sikyon cea pricepută în turnarea zeilor de aramă, și văzuse pierind ca o umbră puterea și gloria marilor întemeietoare ioniene și a bogatelor stăpâniri thessaliene. Iar în Grecia cea nouă și tare dela mările italice și gallo-hispane o lume întreagă de gânduri aspre și rare începuse să hulească pe zeii și eroii mythici. Gălăgioase și meschine turmele de oameni eleni

ridicau pe umerii lor populari, în locul vechilor stăpâni pe cei noui, tòt așà de întocmai ca oricare alții. Și erà căutare în toate, fără folos și fără răsunet : înțelepții căutau noue cosmogonii, tăetòrii de piatră și turnătòrii de aramă căutau chipuri nouă de zei, poeții rătăceau între formele moarte ale vechilor poeme și imnuri, preoții întemeiau simbole și rituri obscure ale neamului noastre. La răspântiile drumurilor vieții, pe cari alergau fără repaos, oameni și gânduri, dela viață spre moarte și înapoi, dela bucurie spre întristare și înapoi, dela speranță spre credință și înapoi, — se îngrămădiau mulțimi fără număr. Și oamenii și gândurile, care se agitau mai năvalnic, ridicàu din mulțime, cum ridică un vârtej praful drumului învolburându-l tot mai departe, pâlcuri de suflete grele. O clipă le vedeai rupându-se de pământ și lăsându-se duse tot mai sus de gândul ori de voința măiastră. Dar curând, atrase iarăș de pământul din care se înălțaseră, sufletele inerte se coborau, ca un praf părăsit de vânt, din nou, în bătătura drumurilor. — Poporul nostru trecea din maturitate în bătrânețǎ, și nù se puteà încă împăcà în gândul acesta. Cu ochii înapoi, la poveștile epice, pe care și le strângeà acum ca pe niște odoare, el visà de raiul bucuriilor acelora simple, pentru totdeauna pierdute : de lupte grozave și fără crutare, cu biruințe sângeroase și cu nimiciri totale, de ospète uriașe, la care se uitau cu jind chiar zeii, de frumoase femei furate și de războae aprinse numai de dragul gloriei. Fusese

fericirea neștiutoare de sine și de lume, de griji și de necazuri ale sufletului, încrederea copilărească în puterile sale, cu cari tăbărîse chiar asupra zeilor, alungându-i și biruindu-i. Dar frumoșii bărbaţi și divinele femei, cu părul blond și ochii albaștri, din secol în secol se potoliseră tot mai mult. Se amestecaseră cu oamenii bruni și scunzi ai mării calde de Sud, învățaseră dela aceștia iubirea trupului nostru, pe care, la moarte, nu-l mai ardeau, aruncându-i cenușa în vânt, ci-l îngropau în loc sacru și-i duceau flori și-i turnau lapte și vin pe mormânt și-l plângeau an de an cu cântece solemne și triste. — Și dacă, fiind acum maturi, nu deveniseră mult mai înțelepți ca înainte, ei începuseră totuși a se simțì pe ei: fiecare în parte, — începuseră a trăì lyric. Iubire și ură, bucurie și jale a insului singur, cântată pentru mângâerea de multele înșelări ale vieții. Incă nèștiutori de sufletul lor, ei erau totuși mai adânci prin simțirea lor mai bogată. — Dar cea mai teribilă spaimă pe care muritorii au cunoscut-o, conștiința despre singurătatea fiecăruia în mijlocul oamenilor și lumei, încă nu-i cuprinsese... Erau încă destul de puternici, erau încă destul de încrezători. Corăbiile elene stăpâniau mereu mările, cetățile elene creșteau și înfloreau pe toate țărmurile până în depărtatul Bospor cimmeric, erà încă bună prietenie cu soarta, erà încă credință în zei. Ei se simțiau bine între tovarășii lor de muncă, se uniau bucuros cu judecata celor mulți, strânsă în legile tiranice ale statelor lor, sufletul lor erà colectiv: el n'aveà nevoe de

alt gând, de altă simţire decât cea a tuturora. Biet om, mânat de dorinţe, de visuri, de lupta pentru traiu, el se uşurà de durerile, de îndoelile, de speranţele sale, în închinarea către zei, în dăruirea lor cu făptura de artă a mâinilor lui. Toţi la un loc şi fiecare în parte, păreau pentru totdeauna a fi rămas neştiutori de natura noastră, numai atunci omenească, dacă e cugetătoare. Erà pe vremea când a început a se legà lumea noastră elenică cu Egyptul cel cu mulţi preoţi şi cu barbarii Thraci închinători lui Dionysos. Să fi fost doar două-trei zeci de olympiade trecute. A venit atunci ceasul grozav, când câţiva aleşi, soli însemnaţi de Destin ai bătrâneţei şi nefericirei noastre, s'au rupt şi de credinţa în zeii cei vechi, şi de iubirea pentru viaţa cea de opotrivă a tuturora şi de neamul lor şi de trupul lor, şi, ca sămânţa furată de furtună din teaca ei de pe plantă şi purtată peste pământuri şi ape, sufletul lor s'a rupt din trupul şi din spaţiul nostru şi s'a aruncat în Absolut. Fost-a Egyptul, fost-a Thracia de vină? — Atunci au simţit întâi oamenii prăpastia în care ne aruncă naşterea conştiinţei despre noi înşine. Deoparte a fost Universul, de alta erà sufletul nostru. Şi au gândit atunci unii, că au găsit Fericirea: parte din Cosmos, noi facem, prin sufletul nostru, Universul însuşi conştient de sine: zeii trăesc în noi şi prin noi, întreaga natură e una cu noi şi, nemuritori, prin perpetua ei renaştere, suntem şi noi, ca şi dânsa. Iar alţii au crezut că găsiseră Inţelepciunea: prin raţiunea noastră noi

suntem de o natură deosebită de lumea ce-o pipăim împrejurul nostru și prin rațiunea noastră noi ne ridicăm la cauza primă, creatoare a Universului : ca înțelepciune supremă, ca lege supremă, de àltă esență ca materia pieritoare, Divinitatea unică, neapropiabilă simțurilor noastre greoae, existentă în sine și prin sine, ne emanează și pe noi, ca suflet, cum emanează ca „forme'' în sine, toate imaginele pieritoare care sunt obiectele lumii acesteia. — Dar și cei ce căutau Fericirea și cei ce căutau Ințelepciunea au văzut limpede că nu partea, care e omul, ci totul, care e Cosmosul, ori Divinitatea imanentă lui, hotărăște. Legile după cari trăește acest Tot mă duc și pe mine, partea, îmi impun fatal voia lor. Ca ființă de sine stătătoare încetez de a mai fi. Zadarnic mă voiu mai rugà ca Firea să-și schimbe, de dragul meu, pentru ușurarea mea, legile ei, căci gândul rece îmi spune că aceste legi sunt immutabile, că nu mai è minune ; și nu voiu mai puteà visà de zeii omenești, sentimentali și cu toane ; și nu mă voiu mai îmbătà de biruință și de glorie, clădind prin artă, politică, știință, o altă lume, de sine stătătoare, eternă prin monumentalitatea ei, — ci voiu puteà doar contemplà absolutul : cu privirea rece, senină, filosofică, — cu privirea mișcată, melancolică, poetică. Și filosoful rece și senin dărâmâ tot ce mângâiase până atunci pe oameni. Dar poetul mișcat și melancolic păstră și pe zei și vechile mythuri eroice. Și, tòtuși, la viața epică nu le mai putù ridicà. Biete umbre chinuite de gândul cel nou al zădărniciei tuturor

celor omenești, zeii se făcură cuminți, solemni și abstracți, sau de nu, ei fură huliți și de poeți, ca și de filosofi. Eroii, își luară asupra lor simbolul pătimirei omului subt asprele legi ale Firei : prin ei poetul strigâ blestemele sale împotriva zeilor geloși cari sfarmă tot ce e bucurie, frumuseță, mărire omenească. — Astfel se născuse gândul tragic. — Și tragedia fu, dintr'un început, strigătul de durere al singurătății, în viață ca și în moarte, a celor ce se despart de mulțime prin gândul ori jertfa lor. — Ce amar e sufletul tău, Antigone, fecioară născută pentru a iubì, așà de singură în mijlocul tuturora, cu gândul tău sublim de iubire mai presus de moarte, și care ești ucisă numai pentrucă ai ascultat de glasul inimei tale de soră. — Căci zeii au două feluri de legi, unele pe cari le cunoști tu — vecinice — și altele — trecătoare — pe cari le ascultă ceilalți și în numele cărora ei îți răpesc frageda ta viață. — Dar ce să mai întârziiu zadarnic cu vorbe : necredință, hulă, singurătate, e în sufletul aspru al Tragicului.

Și Anaxandros tăcù, privind departe pe linia de lumină a lunei, argintând apele Pontului.

Dar Theoxenos zise : Poate că ai dreptate, Anaxandros. Poporul nostru, deosebit și în aceasta, cu totul, de barbari, a iubit și iubește viața : viața aceasta trecătoare, cu micile ei bucurii, cu frumuseța ei așà de repede ofilită, cu căldura prieteniei, iubirei, tovărășiei, între alți oameni. Și cu cât mintea i s'a luminat mai mult, cu atât a văzut, că nu ne e dat a ne bucurà în viață de nimic sta-

ternic. Și poporul nostru nu s'a putut împăcà în gândul nimicniciei vieții. El a preamărit cu atât mai răsunător și puternic frumuseța vieții de aici, cu cât filosofii și mystii i-au arătat că nù aici, ci în lumea umbrelor, e realitatea vecinică. Poporul nostru n'a vrut, ori, poate, n'a putut să creadă în nemurirea de după moarte. Și zadarnic Orficii și Platon, Pythagoras și credincioșii dela Eleusis i-au predicat curățirea de cele trupești, pregătirea pentru viața vecinică. Căci el tot mai entusiast a cântat, în marmora luminoasă și în bronzul întunecat frumuseța trupului nostru, — tot mai duios a plâns pe cei trecuți la umbre. Și întreaga noastră viață s'a făcut un imens memorial al trecutului, ținut mereu în căldura celor vii, prin cultul fierbinte al amintirei, prin pomenirea, la drumuri, pe stele și reliefe, în thiasuri, în piețele publice, la sărbători, pretutindeni și totdeauna, a celor pentru vecie apuși. Iar mythurile epice, care cântau străvechile glorii divine, au fost luate ca simbole pentru continua noastră nenorocire, pentru neîmpăcarea noastră cu legile făcute de zei. Și tristele povești, în care vedeam fiecare dureri nesfârșit mai mari, decât cele ce ne chinuesc în deobște, ne înseninau prin aducerea între noi, a marilor umbre nemângâiate, cu cari împărțind întristarea nu ne mai simțiam prea singuri în plângerea speranțelor noastre pierdute.

Și Callicrates, punând mâna pe umărul lui Theoxenos, zise: Poporul nostru, deosebit și în aceasta, cu totul, de barbari, nu știe ce e „eroul"

ori „martyrul“, ci nu cunoaște decât oameni ca oricari alții. Vezi Asiați suferind chiar moartea pentru credințele lor, fără a se plânge, fără a se socotì nenorociți : ei își au chiar o bucurie în suferința lor, căci cred că prin ea vor devenì fericiți. Cum ai putea să-i jelești, cum ai puteà să scrii tragic asupra morții lor? Și iară, cine poate să se întristeze de barbarul nordic, care cade în luptă, după ce a ucis sălbatec câți mai mulți adversari? El a căutat moartea ca o răsplată a vitejiei lui nebune, pentru a fi vrednic să stea apoi la banchetul zeilor lui furtunoși și cruzi ca și dânsul. Dar Elenul nù vrea bucuros să moară, nici suferind, nici luptând. O poàte face tot așà de frumos ca și Syrianul ori Thracul. Dar e trist când o face, și tot mai de preț i-ar fi fost viața : primește Destinul, dar bleàstămă hotărîrea zeilor. Putea-vor care barbarii înțelege vre-odată pe Tragicii noștri? Căci ei nu știu ce e viața și deci nu pot ști nici ce e tragedia : Să trăești din plin viața, cu toată nesecata ei durere, dar șì cu speranța ca far consolator pe țărmul înflorit al viitorului, și să vezi deodată speranța ta sfărmându-se, iar tu să rămâi iremediabil în durere ; Ori : să trăești fericit pe aripile Nikei, viața ta fiindu-ți o continuă speranță împlinită și să vezi deodată durerea abătându-se asupra vieței tale, așà ca să sfarme pentru totdeauna speranța : iată simbolul vieții, iată tragedia mărețelor umbre epice : Agamemnon, Priamos, Achilleus, Philoctetes, Oidipus, Antigone,

Medeia, nesfârșitul spectacol al dramei dintre Om și Destin.

Iar Anaxandros zise: Prieteni, când v'am chemat, în noaptea aceasta cu lună pe turnul lui Aristagoras, am avut doar gândul că vă veți bucurà împreună cu mine de frumuseța mării în noapte, după frumuseța tragediei de astăzi în teatru. Dar văd că sufletul vostru e tot așà de setos ca al meu de a gândi asupra vieții. Iată, voi vedeți simbolul vieții în lupta dintre Om și Destin. Poate e așà, poate e altfel. Dar eu văd toată întristarea vieții în neputința noastră de a sfărmà zidul de singurătate care se ridică împrejurul fiecăruia din noi până la cer. Poate e mai bine a fi singuri, dar noi ne dorim împreună cu alții. Și totuși, de câte ori, cu unghiile noastre sângerânde, am făcut o spărtură în zidul închisorii noastre și privim la alți prizonieri, în alte turnuri, nù semne de iubire, ci priviri de ură se întâlnesc cu ale noastre. Ați spus că Tragedia e poema speranțelor cu aripele frânte. E poate încă mai mult cântecul de jale al lui Eros, torturat de Eris, al Iubirei chinuite de Discordie. Căci sensul vieții de iubire e de a căutà împreună (eternul bărbătesc, cu rațiunea gravă și rece, și eternul femeesc, cu instinctul adânc și aprins) drumul cel mai strălucitor spre moarte. Uciderea singurătății prin sentimentul sigurei călătorii împreună, e fericirea. Dar iată, omul a luat cunoștință de sufletul său deosebit de al altuia și în speaceea, rămas singur în mijlocul Cosmosului, clipa

ranța lui a fost rănită de moarte. El a plâns asupra soartei sale și din cântecul său lugubru asupra neantului vieții sale s'a născut sentimentul, atitudinea, creația tragică. — Din naivul chor lyric, al mulțimei cu suflet unic, din strigătul bucuros și obscen al dithyrambului lăudând pe Dionysos, se desfăcuse ùn glas, unul singur, àltfel. Și glasul acesta grăià: vei iubi, și iubirea ta va fi neînțeleasă, și iubirea celui iubit de tine se va îndreptà în altă parte, și cel iubit de tine te va urî, și de ura lui vei murì; vei suferì, și suferința ta va fi desprețuită și oamenii se vor obosì de vaetele tale și ei vor fugi de tine și te vor blestemà că le întuneci viața cu plângerea ta; vei murì, și moartea ta va fi bucurie și ușurare pentru alții și toți te vor uità cu grabă, pentru a nu-ți fi datori cu amintirea. Vei fi singur: în iubire, în suferință, în moarte. — Și între Okeanidele care îl càină și zeii cei vechi cari îl ceartă, titanul Prometheus, cel care a iubit pe oameni, neînțeles, părăsit, uitat, dar neînfrâfrânt în gândul său solitar, èl, chinuitul, va mângăià pe Io, cea încă mai chinuită ca dânsul, el, pedepsitul, va iertà și va mântuì pe zeii cari l'au țintuit pe stâncă. Și Eteocle Amarul, în mijlocul fecioarelor plăpânde din Theba, și Agamemnon Sacrificatul, în mijlocul bătrânilor neputincioși din Argos, și Orestes Expiatorul în mijlocul oribilei cete a Erinnyilor, sunt singuri, numai cu sufletul lor chinuit și strein de-al mulțimei. Și singură e Cassandra cea pedepsită de Apollon pentru că n'a voit să-l iubească și singură Clytaimestra cea

așà de titanic puternică, sensuală și crudă, și singură e Electra Răsbunătoarea, în mijlocul sclavelor ce i s'au dat ca tovarășe. Maestos se ridică imnul singurătății sublime a luptătorilor și suferitorilor mythici. De-abià pe numele lor asemenea în strălucire cu al zeilor, de-abià vieții lor sanctificate prin suprema jertfă, se poate alipi simbolul incomparabilului myth tragic: mythul Pătimirei perpetue, a blestematei rasse a oamenilor, în trupul și gândul unui singur jertfit.

Și Anaxandros tăcù, privind către mare.

Dar Theoxenos zise: Va fi oare omul salvat vre-o dată de durerea singurătății vieții? Sau orice gând va fi pedepsit cu neînțelegerea lui de oameni, orice creare sublimă se va pedepsì cu ura celor binecuvântați cu dânsa? Și vecinic cel însemnat de zei cu simțirea, ori gândul, ori modelarea unică, va pieri solitar și jalnic?

Mustrător întrebâ atunci Callicrates: Dar ce e, Theoxenos, Tragedia, alta, de cât alinarea noastră de durerea vieții? Și dacă Aischylos Sublimul și Sophocles Armoniosul și Euripides Chinuitul ne acordă așà de plin și senin coardele inimei noastre, e oare vindecarea adusă de dânșii rănilor vieții noastre, alta, decât salvarea din singurătatea tristă? Căci care athlet al gândului făuritor de frumusețã eternă se va simțì strein de sufletele deschise întreg de cei trei Tragici în opera lor?

Dar Anaxandros zise: Străvechile mythuri sunt artă. Ca chipuri pictate de Polygnotos, mărețul frate întru Tragic al lui Aischylos Intunecatul,

ele ne ating doar din altă lume : nu ne putem face un trup și un suflet cu pătimitorii din Tragediile noastre. Și poeții făuritori ai operelor nu au putut nici ei să se unifice deplin cu eroii cântați de dânșii. Cum pământul luminat de soare, luminează el însuși de lumina primită, așà artiștii tragici au fost luminați de milenarul simbol al durerii Oamenilor și la rându-le au luminat în armonioase choruri și în cântecul și vorba plină de adânc înțeles al lumii, chipul de suferință pus de ei în dramă. Dar cum însuși Zeus dela Olympia, întruchipat cu binecuvântare cerească de Athenianul Pheidìas, nu e un zeu, ci o statue, tot astfel Tragedia Omului e la tragici nu viață, ci artă. Căci viața nu se poate deplin împărtăși muritorilor decât prin sângele cald și lacrimile amare ale jertfei, chinuite înaintea noastră pentru a ne mântuì prin chinul ei și pe noi. Și de aceea mysteriile zeilor cruzi asiatici și sângeroasele orgìi thraco-phrygice sunt mult mai apropiate nevoilor de salvare ale oamenilor, perpetuu urmăriți de groaza vieții și a morții, decât toate tragediile poeților cu gânduri adânci și cântări minunate.

Ca atins de thyrsul lui Dionysos, Theoxenos se ridicâ violent în clara lumină a lunei și glasul lui vibrâ armonios în noapte: Eu văd mântuirea. Când tragedia va fi mysteriu divin, celebrând pe eroul tragic ca pe un zeu coborît din cer, spre a suferì și a muri între oameni, tragedia va fi viață și durerea singurătății va fi alinată prin tragedie. Eu văd pe erou : el e Eros, biruind pe Eris. El e Iubirea biruind Ura.

Și Callicrates urmă: Da, îl văd: purificând ca Heracles, vindecând ca Asklepios, profetizând ca Apollon, suferind ca Prometheus, iubind ca Demeter.

Dar Anaxandros zise: Suferitorul tragic, pe care-l așteptați voi, va trebui, prieteni, să nu fie zeu, ci om. Și ca oamenii va trebui să fie slab, să greșească și să sufere. Și durerea lui va trebui să fie o durere de om, nù de zeu. Eu îl văd ca pe un biet lucrător sărac și obscur ridicându-se între oameni să le anunțe că a venit o nouă poruncă din cer: iubirea între oameni și oameni — și oameni și zei. Și îl văd neînțeles, hulit, batjocorit, bătut, ucis. Dar înainte de a fi chinuit de moarte, îl văd părăsit de toți, fără prieteni și fără discipoli, îl văd îndoindu-se de tot ce a spus și a făcut, îl văd împietrit fără gând în simpla voință de a încheià jertfa lui prin moarte — îl văd plângând în chinuri ca un biet om ca și noi, îl văd imputând zeului care l'a trimis în lume, că și el l-a părăsit, îl văd uitat și singur și suferind de singurătatea lui în durere, — așà cum numai noi oamenii știm că se sufere, pe când zeii nù știu. Și tragedia acestui om va fi în adevăr tragedia Umanității și prin suferințele lui în adevăr ne vom ușurà de suferințele noastre, — și dela el vom putea învățà iubirea.

Dar Theoxenos, luând mâna lui Anaxandros, zise: Ce trist ești tu, Anaxandros, în noaptea aceasta. Poate de aceea tot ce gândim noi, ție ți se pare altfel. Iată, eroul tău, al Tragediei unice a Omului, e mai mult o amară imagine a unui cântec

de jale, decât un chip de mântuitor al Oamenilor. De câte ori, dureri încă mài mari, n'au fost în sufletul unui luptător obscur ca acela prevestit de tine, și totuși oamenii au trecut nepăsători înainte. Și apoi un profet ca al tău poate să se nască și să moară la barbarii cu suflete de sclavi ai Răsăritului superstițios și miserabil, dar nu în poporul nostru elenic, iubitor de libertate, de glorie, de luptă.

Iar Callicrates urmă : Și cum am putea, Anaxandros, să ne simțim contopiți în durerile noastre cu un om care ar primì destinul cum îl primește mielul pe care îl tăem pe altar? Unde nu e înălțare, cum să găsim cădere? Trebue să simțim moartea eroului ca o catastrofă a lumii. Trebue să-i vedem viața lui ca un zbor de Phaèton : cu sufletul lui arzând de tăria gândului, el rătăcește între cer și pământ, aprinzând locuințele zeilor, nimicind cetățile oamenilor : acorduri de furtună, cântări de uragan, speranțe titanice, zbor prometheic — un trăsnet — și din uriașa armonie a forțelor vibrând în Cosmos — doar ruine de acorduri, scăpărări de lumini, coarde frânte, care se zbat ca șerpii uciși în focul amiezii. Eu văd tragedia supremă în sinistra profeție a lui Prometheus Inlănțuitul pe piatra Caucasului : Căderea zeilor : Vor slăbi și zeii și slăbind se vor lăsà unul pe altul singuri și lăsându-se singuri, vor muri. Moartea zeilor, moartea supremelor gânduri, de putere, lumină, frumusețã, pe cari ni le-am plăsmuit noi oamenii așezându-le în Olympul eteric,

iată Tragedia de care ne vom cutremurà cu toţii ca de stingerea Soarelui.

Dar Anaxandros zâmbì senin și zise: Tot ce e pe pământ și în cer operă a gândului omenesc creator, a fost la început fără preț și tărie: cât Plăsmuitorul trăià între oameni, el li se păreà ca și dânșii: nu-l adorau, nu-l divinizau, ci se luptau cu el, îl urau, îl disprețuiau, îl chinuiau, ori chiar îl ucideau. Dar când trupul lui muritor a pierit, când s'au aflat ei, și apoi urmașii tot mai târzii, în fața operei singure, când puterea gândului nou ce-o crease le-a devenit tot mai clară și apropiată, muritorul hulit dinainte a crescut el însuși, viața lui a fost povestită àltfel, i s'au dăruit însușiri și întâmplări mărețe: și bietul meșteșugar sărac Daidalos a devenit sublimul zburător spre soare și sărmanul barbar despuiat din pădurile mlăștinoase ale Nordului, născocind mijlocul de a aprinde focul, a devenit titanul Prometheus, care se luptă semeț cu zeii. Desigur lucrătorul meu obscur, pornind în lume să vestescă iubirea, nu va mai fi după moartea-i cumplită acelaș om de rând. Un myth maestos îl va învăluì în luminile lui divine și Omul se va face zeu și pătimirea lui va fi cosmică. Așà e orânduit, că noi muritorii nu putem fi măreți în gândurile noastre, de cât dacă suntem copìi, dacă putem crede în povești minunate, de monștri, zei și titani, dacă lăsăm natura noastră ascunsă, de subt conștiința de noi înși-ne, să făurească în avânturile ei obscure minunea simbolurilor vieții: eterna durere,

eterna speranță, eterna credință, eterna iubire, în mythuri supraumane, cari din mileniu în mileniu își vor schimbà doar numele, dar niciodată cuprinsul. Și blestemata căutare a adevărului: neastâmpărata cercetare a Pandorei, — va ucide mereu mythul și va face pe oameni mai răi și mai singuri. Și tòtuși, mythul va renaște mereu. Căci oameni necredincioși și reci, cârtitori și mărunți, cercetători și semeți, închipuiți în bietele lor puteri de a pătrunde tainele vieții și morții, au fost și vor fi. Dar Umanitatea întreagă, în imensa ei viață unică, va avea doar în crize fugare boala care ucide visul.

Și Theoxenos zise: E tragedia myth de apotheoză, ori viață de durere, de speranță ucisă? Căci de-ar fi myth, ea ar fi mult mai senină, iar de ar fi viață, o, atunci, Anaxandros, nu i-am putea îndurà întristarea.

Și Anaxandros răspunse: Tragedia e *pathos*, întâmplare și încercare omenească, suportată cu *ethos*, cu tărie de caracter divină. Și de aceea ea nu e nici senină ca mythul, nici întunecată ca viața, — ci, ca blândele chipuri săpate în marmoră pentru amintirea la morminte a celor apuși, tragedia ne face melancolici pentru măreţele vieți pierdute, ale luptătorilor și suferitorilor mythici, dar ne ține în plină armonie sufletul prin neasemănata frumuseță de artă, cu care ea plânge ori cântă viața eroilor ei. Tragedia e ca un θρῆνος perpetuu pentru viața și moartea lui Achilleus: știindu-și crudul destin de a murì de grabnică

moarte, abià devenit bărbat, Achilleus trăește și luptă, totuși, cu neînfricarea zeilor vecinici. Ii e tristă moartea, dar îi e plină și largă și bucuroasă trăirea. Așà e și simbolul vieții noastre de oameni: sunt oamenii, cari triști și fricoși așteàptă să vină moartea, și sunt oamenii, cari hotărîți și senini mèrg înaintea morții; și cei ce așteaptă, stau pe acelaș loc, în acelaș gând, și găsesc viața goală; dar cei care merg, străbat viața, văd mereu noui și doresc puternic ca zeii. Și moartea e pentru cel ce așteaptă ultima oboseală a vieții, dar pentru cei ce merg, ultîma dorință a vieții. — Ca un cântec de luptă și glorie al biruitorilor și biruiților la Troia, Tragedia jelèște moartea, dar nù poate să nu jubileze în imnuri pentru frumuseța eroilor și a vieții.

Dar Callicrates zise: Și totuși, Anaxandros, Aischylos, care e mai aproape de lumea homerică și care, el însuși, a luptat și a biruit pe barbari, e mai întunecat ca Sophocles și mai depărtat de oameni ca Euripides.

Și Theoxenos se grăbì să răspundă, dânsul: Viața e mai tristă ca arta; Aischylos Marathoniul, care a văzut și trăit toate durerile și pustiirile luptelor de libertate ale noastre, a fost marele lyric tragic, care și în mythurile vechi a pus adâncimea și cutremurarea vieții chinuite: de zei, de oameni, de gânduri. Și pe când Sophocles Olympianul creștea la viață în gloria divină a Athenei și lumina eternelor ei biruințe inundà și opera lui de artă, — pe când Euripides se afundà ca

Socrates în căutarea demonilor, cari lăuntrici, în noi, ne sfarmă, prin patimi, viața, — Aischylos, încă agitat de freamătul furtunos al luptelor, încă nemicșorat de gânduri trecătoare, de artă ori de necazuri ale oamenilor zilnici, puse în dramă, — căutà înțelesul vieții. In imnuri imense, în cari își topià și glasul lui, cum își amestecase ca un simplu luptător obscur, viața, cu a celor jertfiți pentru patrie, el știà încă să cânte măreția vieții comune. Iar singurătatea lui aspră și mută, desprețuitoare de luptă zadarnică împotriva legilor de aramă ale zeilor, el o strigâ ca un drept al oamenilor, al tuturora ca al lui, în lume: el s'a urcat cu gândul lui solitar tot mai sus, dar nu spre a privì în adâncime, căci aceasta înseamnă a ne strâmtà și mai trist vederea, ci spre a privì departe, biruind orizontul, care ne închide ca un mormânt și pe care abia în gândul revoltat al ridicării la cer îl biruim deplin.

Şi Anaxandros zise: Sufletul omului e un izvor. Singurătatea e fântâna în care apele lui se adună, spre a se face mai mari. Lăsați izvorul să-și adune puterile și tot ce strânge va fi o bucurie cu atât mai mare pentru voi. Nu-l atingeți însă în cursul lui, căci veți pătà unda clară; nu-i astupați fântâna apelor lui, căci el va sparge închisoarea și se va risipì trist și zadarnic în câmpul uscat și netrebnic. Căci tot ce adună omul în liniștea lui solitară și tot ce, deplin izolat de mulțime, poate modelà în forme statornice ale gândului, e un dar al inimei sale iubitoare de oameni,

în tot ce aceștia pot avea sublim în ei, făcut mulțimei imense din întregul spațiu și timp viitor. Priviți pe minoicul Daidalos, lucrând la chivotul supremului zeu Labrandeus: „Și simți făurarul divin că sacra lui arcă nu va putea fi niciodată întocmai precum o văzuse în vis, adusă de dânsul în procesie solemnă là scările umede de sânge ale zeului cu securea duplă. Pe lemnul scump stăteau pietrele de preț, doar un timp prinse, în jocul de lumini și linii dat de meșter, și într'o noapte, ca prin blestem demonic, picau. Și cu dalta ascuțită Daidalos își despicâ pieptul și din inima lui frânse o așchie ca de foc din cer, s'o prindă în chivot. I se păru că moare. Dar durerea se potolì, sângele încetă de a curge. Rana se vindecă și scumpa fășie crescu la loc...... Și iàr văzu Daidalos că opera lui cade în ruine, și iàr frânse inima lui, și iàr se prinse în arca de abanos un rubin, care strălucià ca soarele, când se culcă în mare.— Și arca se încheiè deplin. — Și Daidalos crezu că Zeul și Regele cărora le-o dăruià el, sunt, cu adevărat, dăruitorii lui, — și sufletul lui fu cald de ieșirea lui din singurătate“. — Și așà a iubit și Aischylos Singuratecul rassa cea mândră și nefericită a oamenilor.

Și Theoxenos cântâ în noapte: Eros, tù ești iubirea, cea așa de uitată de oameni. Pe aripele tale, ca Hypnos, tu ne aduci visul darnic. Pe aripile tale, ca Thanatos, tu ne aduci pacea de toate. Tu ne înveți frumuseța, o, fiu al Liniei rhythmice, tu ne înveți iertarea, o, Impăciuitor

al Contrastelor. Puterea ta a orânduit haosul, dând cumpănire astrelor; tu ții stelele unite și pe oameni îi aduni în lume. Prin tine copacul rămas singur în câmp își trimite rădăcini nouă la lumină, ca să-și nască tovarăși. Prin tine cicoarea fură cerului culoarea dimineții de vară. Tu ne înveți arcuirea undei albastre a mării, tu ne înveți îndoirea trupului mlădios al femeei. Tu dai florilor fluturi, tu faci să se înfrățească grâul. Tu ne înveți mângâerea, cu glasul, cu mâna, cu ochii. Tu ne înveți pipăirea imensului cer cu gândul. Tu ne deschizi trecutul și ne prevestești viitorul. Tu ne dai îndrăsneala de a ne face fii ai Eternului. Tu ne faci simțitori la neștiutul lumilor moarte. Tu ne dai aripi să urmărim Ideea evoluând în Cosmos. Tu ne trezești fiorul înțelegerei neînțelesului vecinic. Din melodiile solitare ale vieții, din zumzetul albinelor lumii, tu crești armonia sublimă, în care ne dorim salvați. Eros începător a toate, Eros părinte al Firei, primește în valul ondulației lumilor, adierea adorării noastre.

Și Callicrates cântâ mai departe: Eros, sufletul nostru e o parte ruptă din tine. Cu mintea noastră slabă căutăm să ne apărăm viața. Dar dorul o zvârle, ca o haină netrebnică, de câte ori inima noastră bate mai tare. Se aprinde o lumină în noapte: pornim cu dor s'o atingem. Se aprinde un gând în lume: alergăm să ne încălzim la dânsul. Și războae cumplite și temple mărețe și statui frumoase ca ziua, ridicăm pentru dorul odată

trezit în noi. Tot ce lucește, tot ce răsună, tot ce cutremură, tot ce atrage, ne fură; și mâna, și gândul, și faptele noastre sunt roabe dorințelor trezite de tine, Eros, în noi. O, de-ai fi tu singur zeul speranțelor noastre, cum ar rodi iubirea semănată de tine în lume. Dar tu Eros ceri închinare curată, inchinare deplină, chiar cu prețul vieții. Și omenirea e slabă, fricoasă, nătângă. Pe nourii albi ai zenitului, în larga împărăție a Aetherului, în mijlocul lumii imense, ținute de tine în cumpănă, e un singur altar, nepătat: al Iubirei. Și departe, de jur împrejur, făcând graniți către sfera pământului nostru becisnic, mii și mii de altare, pătate de sânge: ale Urei. Mulți sunt cei ce pornesc spre altarul immaculat și singur, dar toți se opresc la graniți dăruindu-și tot sângele Urei.

Și Callicrates întinzând spre pământ palmele sale deschise, invocâ sinistru sub lună:

Eris, zeiță a iacrimilor, dormi împăcată în noapte. Inchinătorii tăi, oamenii, dorm: dar și în visuri se ceartă. Și cei ce nu dorm te cântă cu aria sumbră a Erinnyilor. Răutate, răzbunare, moarte, e gândul supușilor tăi. — Dormi, Eris, dormi. — Oamenii sunt tot așà de nebuni și de răi și azi ca și ieri. Ei urăsc pe cel ce le face bine și iubesc pe cel ce le face rău. Ei se închină celui ce ucide și ucid pe cel care are milă. — Dormi, Eris, dormi. — In numele tău oamenii își dau frâu liber dorințelor aspre. In numele tău cel tare supune pe cel slab. E asuprire, umilire, rușine, e viață de chinuri

la oameni. — Dormi, Eris, dormi. — O, soră a Erinnyilor crude, inchinătorii tăi se luptă, ca și ele, pentru dreptate și adevăr. Și pentru a găsì adevărul, pentru a restabilì dreptatea, perpetuu înșelătoarele visuri ale oamenilor, ei se despart în cete, se despart chiar singuri, spre a se luptà între ei, până ce cu sângele celor căzuți vor pecetluì noua dreptate, noul adevăr. Căci tu, Eris, le-ai dat înghețul inimei, tu le-ai dăruit înțelegerea rece a lumii. Și darul tău, Eris, rodește acum uriaș. — Dormi, Eris, dormi. — Sunt oamenii răi destul. Sunt lacrimi destule pe lume. Și tragedie cumplită, mai tristă ca toate poemele scrise, e viața noastră în ură. Se tem oamenii de tine, se închină ție, Eris, și ascultă de poruncile tale. Și de-ai mai umblà prin lume, să guștì rodul sămănăturilor tale, tu însă-ți, zână a întristării, te-ai oțeri de otrava pâinei cu care se hrănesc muritorii. — Dormi, Eris, dormi.

Și Anaxandros grăi blând spre prieteni: De n'am fi noi, solitarii, omenirea s'ar înnecà în marea murdară a patimilor. Dar noi, în apărarea noastră de urâțenia lumii, apărăm și pe oameni, arătându-le o viață mai bună. De pe stânca înaltă a singurătății noastre noi vedem toată durerea: și a celor biruiți, și a biruitorilor de-o clipă. Noi vedem zădărnicia speranțelor și desperărilor lor meschine, și, cu milă, cu iubire adesea, le arătăm din adăpostul nostru, adevărata speranță: viața, — singura desnădejde: moartea. Și trupurilor lor urâte și strâmbe noi le punem în față chipuri fru-

moase de marmoră și aramă, de să le dăm dragostea chiar pentru bietul lor trup schilod. Și urletelor lor de ură, noi le trimitem din înălțime mărețele melodii ale biruinței prin jertfă. Și plângerilor lor pline de blesteme, noi le întovărășim blândele, tristele, dulcile cântări de jale, cari îmmoae inimile și le fac calde. Și gândurilor lor de mărire crudă, de supunere, de robire, noi le arătăm zădărnicia oricărei lupte, înainte de a te fi liberat pe. tine. Și în vreme-ce ei își fac zile de sărbători, la cari să fie măcar un timp frumoși și mai buni, și încă și atunci obosesc îndată și devin iară murdari și răi, noi le arătăm că întreaga noastră viață poate fi o sărbătoare splendidă, întru unirea noastră cu gândul cel mai presus de noi înșine. Ingropați în realitățile vieții ei nu mai pot suportà idealul. In vreme ce noi descoperind simbolicul unificăm și arta cu însăși esența vieții, supunând gândului unic toate amănuntele realității vii. Ci ei coboară la dânșii chiar operile noastre, streine de ei, le cioplesc și le așează din nou, spre a li se potrivi pe măsură. Din simbolul tragediei vieții, ei fac o dramă a voinței; din râsul amar al sarcasmului comic, ei fac o farsă burlescă. Când Aischylos i-a învățat suportarea liniștită, măreață, sublimă, a Destinului nemărginit și fatal, ei au cerut ca suferitorul să lupte, — așà cum luptă ei în arenele lor de ură. Și pe scena tragică în locul cântecului lyric de nobilă suportare a vieții, de rugăciune pioasă către zeii cei drepți, luminoși și eterni, de mândră hulire a zeilor întunecați,

pătimași ca oamenii, muritori ca dânșii, — am văzut pe luptătorii mythici puși ca athleții și rhetorii să-și apere viața cu pumnul ori cu cuvântul împotriva unei hotărîri știute de toți privitorii ca inebranlabilă. Și viața tragică s'a făcut artă dramatică. Ca în stadiu urmăreau cetățenii lupta în sine, arta de a o duce la capătul fatal al morții. Sophocles fu plăsmuitorul dintâiu al acestor pancratii dramatice. Și orbiți de forma strălucitoare a luptelor vieții, oamenii uitară înțelesul ascuns al luptelor noastre cu soarta. Așà s'a născut drama. Și Euripides zadarnic a încercat prin gând filosofic să se întoarcă la fiorul gândului tragic al mythului. Afundat iremediabil în realitățile patimilor vieții, el a poleit muritorilor, cea mai credincioasă oglindă, spre a se vedea cum sunt. Și, ca de obște în lume, oamenii, fără punerea alăturea cu idealul, și-au plăcut deplin așà cum erau. Și pentru că aici ei se vedeau numai triști, ei au vrut să se vadă și veseli. Dar amara strâmbare a vieții, râsul chinuit al aeschyleanului Aristophanes, îi dureà tot așà de adânc ca însăși tragedia vieții, și ei și-au făcut atunci o comedie nouă, deadreptul ruptă din viață. — Așà a murit gândul tragic, înnecat în marea zădărniciilor vieții. — Tot ce erà sens al lumii, conștiință de existența noastră, Immanent al Spiritului, Destinul însuși al vieții umane — luptă între subconștientul lyric și conștientul critic al personalității contingente și muritoare — tot ce erà meditație supremă a gândului lyric, sentiment și reflexie

asupra vieții și morții, renunțare sublimă, idealism, melancolie, poesie a singurătății, — tot a apus odată cu Aischylos. Și în loc a venit, cu cei ce se împăcase cu viața, cu cei ce nu mai simțeau că neamul nostru elen a îmbătrânit, — voința de acțiune și fapte, dorința de noutate materială, analisa sufletului, raționalismul antropomorf: iubirea de glorie, renume, vanități, oncare, lucruri ale pământului, realism (bucuros ori amărît), poesie a vieții obicinuite, după legile omenești ale fiecărei zile. — Dădeau drame în teatrul lui Dionysos Sophocles și Euripides, fără să mai gândească gândul tragic. — Așa s'a născut vârsta de fier a noastră. — Dar *n'au* murit solitarii. Căci olympianul Sophocles însuși și Euripides chinuitul, de-au pus pe eroii lor să lupte — așà cum le cerea mulțimea — ei nu i-au scos totuși afară din myth. Apotheoza eroilor tragici a apărat pe creatorii vremurilor nouă de a cădea în comun: căci mărețelor figuri ale visului tot gândurile, tot patimile uriașe și rare, ale singuratecilor luptători și suferitori ai umanității, au trebuit să le dea. Și alături de drama cea nouă, cu cât vremile se întunecau mai tare și urâțenia lumii creșteà și puterea brută se lățeà mai tare, toți demiurgii gândului și formei, toți plăsmuitorii de vise, se refugiau în singurătatea senină, împrejurul altarului, immaculat și unic, al Iubirei pentru cele eterne.

Și Anaxandros chemă, înnălțat, în noapte:

,,Singurătate clară, ca linia mării seara, Singurătate măreață, ca munții tronând în aether,

Singurătate iubită, ca memoria fericirei moarte, fecioară neatinsă ca Artemis, coboară împrejurul sufletului norul despărțitor de lume, dar fă-mă s'o doresc ca Hero, pe Leandros călător pe ape. Și dă tăcerii imense maestatea senină a Toamnei, și dă inimii mele răsunetul largilor peșteri: să vuiască puternic ca vântul, alungând corabia spre țărmuri, glasul durerilor lumii răsunând în coardele mele. Și dă-mi suferința supremă, de să plângă și codrii cu mine și dă-mi melodia sublimă a jalei de soarta lumii: să asculte duios muritorii, despărțiți de larma deșartă, cântarea singurătății clare, iubitoare de viață și oameni.

„In liniștea ta natura ni se deschide toată: auzim iarba cum crește, înțelegem simțirea florilor. Și glasul mugurilor veseli, chiuind de regăsirea luminei, și înțelepciunea fiarelor grave care se gospodăresc în pădure, și cântecul neîntrerupt și vesel a tot ce trăește în lume, și tremurarea holdelor la apropierea grindinei sure, și fremătarea codrilor la venirea furtunii de vară, și schimbarea la față a apelor cu fiece ceas al zilei, și schimbarea la sunet a vântului cu fiece semn al cerului, — toate ni le dăruești spre pacea binecuvântată a inimei noastre. Și ușurați de toată povara grijei de sine, sufletul nostru-și deschide potirul, ca florile dimineața în rouă. Și tu lași să picure într'însul băutura de aducere-aminte. Se trezesc din adâncul uitării gânduri și forme fecioare: ca puful pe piersica moale, ca brumarea pe strugurii negri, așà acoperă ròul imaginile chemate la viață.

Și crește în bucuria zilei crearea cântării noastre, cum cresc în nisipul țărmurilor cetăți de copii ce se joacă. E nevinovăție și pace, e murmur armonics în tcate. Purificați de tot pieritorul din viață, simțim apropierea sfintelor umbre apuse. Și ca sinfonia sferelor, așà se coboară din cerul lor rece și morții. Și Infinitul se coboară în Finit, făcându-se una cu dânsul, în infinitul Singurătății. Și Finitul se dorește topit în Infinit. — Și omul nenorocit singur, și geniul singur, și umanitatea singură, și pământul singur, și tot ce e finit, singur, se dorește desfăcut, nimicit, unit, cu Infinitul, ca să înceteze chinul de a se simți pe sine cu început și sfârșit.

,,Singurătate gravă, ca clopotul rar în noapte, Singurătate bună, ca izvorul răsărit în pustie, Singurătate largă, ca zborul speranțelor noastre, tù ne trezești la viață, tu ne înveți ce e moartea, tu ne arăți iertarea, tu ne împaci cu Destinul, tu ești înțelesul vieții ca formă eternă a Lumei".

* * *

Cetatea lui Apollon odihneà învăluită în lumină. Din portul-cèl-mic plecau spre Halmyris pescarii. Marea murmurà eternul ei ritm, mângâind temeliile zidurilor. Erà pace, seninătate, armonie.

CUPRINSUL

CUPRINSUL

MCMXX

F. ADERCA

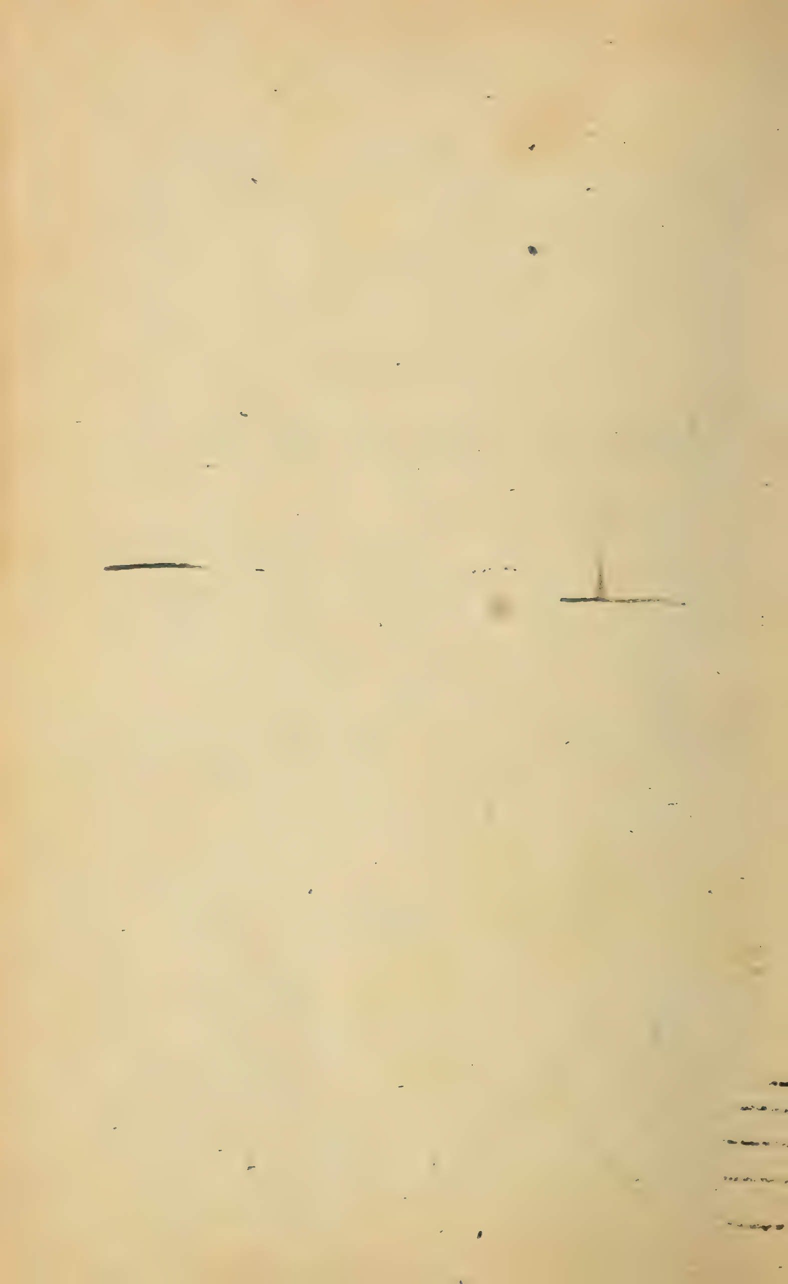
PERSONALITATEA

DREPTURILE EI IN ARTĂ ŞI VIAŢĂ

Cu o prefaţă de d. C. Rădulescu Motru

BUCUREŞTI
Editura Librăriei SOCEC & Co. Societate Anonimă
— 1922 —

Iubite domnule Aderca,

Am citit cu mult interes paginile scrise intru apărarea personalităţii în artă şi vieaţă, şi te sfătuiesc să le dai o cât mai întinsă publicitate. Procesul deschis, cu câţi-va ani în urmă, în potriva naţionalismului îngust al d-lui A. C. Cuza, trebue reluat şi terminat după toate legile adevărului. Aceasta spre cinstea culturei noastre. Adversar al drepturilor personalităţii, naţionalismul îngust cu care polemizezi, este adversarul culturei noastre de mâine, a României Mari. Pretenţiunile lui până ieri erau numai ridicule, de astăzi înainte ele pot fi periculoase.

Ce pretinde naţionalismul îngust, propagat prin scrierile antisemitului de profesie A. C. Cuza?

Două lucruri deosebite, şi pe care interesul lui ţine să le confunde. Intâi, că artistul de seamă se inspiră şi întreţine creaţiunea sa din motivele sufleteşti ale poporului, sau rassei, căreia el aparţine; şi al doilea, că publicul, în vederea căruia a lucrat artistul, poate cunoaşte valoarea sau deşertăciunea operei acestuia, după cum o găseşte conformă,

sau nu, cu sufletul național, isvorul inspirațiunei.

Un teoretician cinstit înțelege că împreunarea acestor două afirmațiuni constitue o sofismă. Un artist poate să se inspire din motivele sufletești ale poporului în mijlocul căruia el trăiește, fără ca publicul, conaționalii lui, să-l judece cum se cuvine. O judecată sigură presupune că publicul știe de mai nainte care sunt adevăratele motive sufletești ale poporului în cestiune; — o știință care nu se poate avea de cât asupra popoarelor cu o cultură formată pe deplin, dacă nu chiar cu o cultură terminată, cum este aceea a popoarelor antichității, sau a popoarelor bătrâne europene. Asemenea știință o avea, înprealabil, H. Taine, înainte de a începe judecata operelor de artă.

Această condiționare o uită prea ușor naționaliștii noștri, de felul d lui Cuza. Pentru dânșii motivele sufletești ale poporului român s'au dnsvăluit complect în bâjbâielile cântecelor populare și în retorica oficială a manualelor de istorie! Acum poporul român știe complect ce se ascunde în sufletul lui! Că sufletul acestui popor este încă o pagină pe trei sferturi acoperită, în care vor fi chemați să citească mulți alți după noi; secole în șir că geniul unui Alexandri, și a unui Eminescu, au întrevăzut abia unghere modeste din vastul orizont al originalității române, care va trebui să se arate, dacă va fi să fie cultură sănătoasă într'o Românie Mare... de

acestea nu vor să ştie naţionaliştii noştri. Ei au apucat să-şi cunoască sufletul lor, şi după acesta judecă pe toată lumea.

Sufletul adânc şi necunoscut al Românului este un isvor bogat de inspiraţiune pentru multe generaţiuni de artişti. Monopol asupra lui n'are nimeni. Deschis şi primitor stă el în faţă celui ce-l înţelege. Şi îl înţelege numai acela care are o personalitate. In tot cazul, numai în creaţiunile personalităţilor îi este dat publicului să-şi cunoască propriul său suflet naţional. A opri libera creaţiune a unui artist pe motivul că această creaţiune iese din tiparul obişnuit al sufletului cunoscut, când acest suflet abia acum începe să-şi ia avânt, este a impune o schilodire absurdă unui organ plin de vieaţă. Este chinezăria picioarelor mici.

Iubite domnule Aderca, am fost tot timpul contra monopolizatorilor de ideal, naţional fiindcă de mult am recunoscut în aceştia forma cea mai periculoasă a parasitismului social. Ţara noastră este o ţară balcanică, în cea ce priveşte mulţimea paraziţilor. Naţionaliştii pe care îi ai d-ta în vedere sunt paraziţi, — şi încă din cei mai periculoşi.

Te felicit că ai început lupta contra lor. Serveşti o cauză dreaptă şi mare. Dar te previn că vei avea de furcă cu dânşii. Sunt răi.

29 Aprilie 1921 **C. Rădulescu-Motru**

Această carte a apărut în 1910 în Craiova sub titlul: *Naţionalism?" — Libertatea de a ucide* — şi era semnată Oliver Willy.

Ai murit de mult, ştiu. Dar ce-are a face? — îţi pot scrie câteva rânduri, ţie, autorul de acum 12 ani al cărţei de faţă.

Imi aduc bine aminte de tine: erai mărunt — aveai oare 19 ani? — şi cu faţa chircită de toate nelămuririle lăuntrice. Erai foarte urât şi foarte rău, de o răutate care începea de la propriile tale slăbiciuni. Cum de ai scris această îngrozitoare carte? Mărturisesc: încă nu ştiu...

Cutezasei să iei de pept uriaşul care, cu un topor la umăr, bătea pe acea vreme uliţele tuturor oraşelor noastre şi stabilea cultura şovină. Copil infam, erai ameninţat cu excluderea din şcoli pentrucă ai voit, după o metodă cunoscută unor psihiatrii străini să stabileşti câteva cifre de aritmetică psihologică a neînţelesului Isus!. Şi în acelaş timp tu scriai în podul de scânduri (dincolo de

adversitatea familiei speriate) această cart
răzvrătită.

Dar scandalul pe care l'ai provocat c
nevinovăţie, alimentat de ambiţiile câtorv
măcelari intelectuali din urbea culturală, îş
făcea cariera. Un secretar general din Bu
cureşti a venit în persoană să vadă monstru
„anticreştin"... S'au făcut cercetări asupr
trecutului tău şi nu s'a putut afla decât c
citeai. Nu te-au aflat în clasă. Te am căuta
acasă. Nu te au găsit nici aici. Secretarul ge
neral risca să plece fără nici un resulta
când în urma unei informaţii lăturalnice a
fost însfârşit găsit — după trei zile de cer
cetare — în... bibliotecă. Da.

Când te-au dat afară din şcoală, era pre
târziu: cartea era scrisă...

O recitesc.

Cartea are multe păcate; atâtea lipsu
şi greşeli încât cel mai elementar simţ criti
m'ar sfătui să n'o republic — fie şi numa
pentru a nu dăuna altor cărţi mai puţin rele

Totuşi această carte trebuia să reapară
In paginile ei se sbate un suflet care fără a
fi cunoscut istoria gândirii, fără a fi citit u
singur cugetător în întregime, căuta într'
mină de negură filonul de aur al proprie
lui libertăţi.

Răsboaele pentru descătuşarea persoa
nelor şi a personalităţilor n'au încetat şi n
vor înceta atât de curând. In pedagogia con

temporană se dau disperate semnale de alarmă pentru salvarea temperamentelor deosebite prin defecte sau însuşiri. In artă şi literatură se aduce mereu înainte principiul omului nou care are dreptul să nu fie iubit dintr'odată, sau înţeles, şi arena încă răsună de strigătele ultimilor esteţi.

Facă alţii legătura acestei cărţi, cu ale înaintaşilor care au scris asupra aceloraşi probleme. Sperie se alţii de existenţa câtorva concluzii; pentru toţi aceia însă care se zbat amar şi nu se înţeleg şi simt totuşi o inimă virtuoasă în ei, să reînviem această carte.

1921.

INTRODUCERE

Se dovedeşte că adevărul e în noi; că fără de simţurile şi elaborarea lor de către creer, toate manifestările externe ar fi moarte: Universul ar fi o noapte neagră, în care sunetele vor fi amuţit, iar culorile se vor fi stins. Credinţa desăvârşirei individuale nu este aşa dar, o iluziune **nihilisto-anarhistă**, *ci tocmai afirmarea existenţei celei mai bogate, lucru care e împotriva* **nihilismului,** *afirmarea unei legi cuprinzătoare a întregei desvoltări omeneşti, lucru care e împotriva* **anarhismului.**

Indivizii însă nu pot **creà.** *Creaţiunea de orice natură şi sub orice formă, nu este şi nu poate fi niciodată opera personalităţii, chiar în stadiul ei cel mai desvoltat. Căci neputinţa creării îşi are origina în însăşi structura creerului, care, spre a produce, are nevoe de viaţa externă iar viaţa externă e sau natură* **cosmică** *creaţiunea unui ?, sau natura* **socială** *care e creaţiunea istoriei.*

Cu toate acestea, ce mare e rolul individului! Personalitatea este tipul actual al desvoltării speciei, în forma **cea mai înaintată.** *Fără această personalitate, specia şi-a perdut trăsătura născută din tainica forţă ce i-a dat—din materie brută—viaţă organică. Ener-*

gia **în plus** *pe care o posedă, în afară de aceia pentru întreținerea vieții, este caracteristica personalității în acțiune. Personalitatea în acțiune am numit'o* **supraenergie** *și această acțiune se resimte sub formă de* **germen progresiv.**

Țelul oricărei vietăți sănătoase este deci să devie o **personalitate** *iar personalitatea este o* **supraenergie,** *un ferment al progresului.*

Dar societățile omenești nu se bazează ele tocmai pe norme **generale** *și nu individuale, de conducere, norme isvorâte din cugetare înrudită?*

Exclud însă toate acestea, **personalitatea, supraenergia?.**

Dinpotrivă.

Căci numai prin desăvârșirea **indivizilor** *se produce desăvârșirea* **societății. Supraenergia,** *germen progresiv, crează indivizi superiori din cari va trebui să emane societatea cea nouă.*

Dar naționalitățile par să fie mediul cel mai priincios desvoltării individualităților superioare. Iubirea neamului este prin urmare un semn de bărbăție. **Naționalismul** *însă—și nu trebue confundat cu iubirea de neam—este glasul speciei sub fărma sa* **primitivă.** *El nu poate îngădui supraenergiile cari, prin firea lor sunt contrare un moment, acțiunei conservatoare a speciei. De aceia* **Naționalismul** *își manifestă pornirea sa reacționară prin ura extremă a tot ce este străin și prin iubirea feroce a tot ce e național, adică* **comun** *și nu* **specific.** *Dar însăși supraenergiile aceleiași specii—și vom vedea că supraenergiile sunt în afară de orice naționalitate și rasă—însăși aceste supraenergii sunt* **străine,** *prin acțiunea lor renovatoare*

rassei, națiunei. Ele nu întăresc nota comună, ele caută s'o amplifice, s'o diferențieze—s'o îmbogățească! De aceia oamenii mari, cari au avut totdeauna o privire mai limpede și mai cuprinzătoare, au fost sau «trădători» sau—în țara noastră—«jidoviți». Lucrul nu trebue să ne mire. Neamurile și-au ucis totdeauna pe fii lor cei mai de valoare, fie că s'au numit **profeți** *și* **eroi**, *fie că se numesc* **personalități** *și* **supraenergii.**

Naționalismul *căutând să distrugă personalitatea și mai ales supraenergia, în folosul — crede el — al neamului, înăbușă însă prin aceasta tocmai dorința de progres a neamului, adică însuși neamul, ceia ce revine la uciderea obiectului său, la uciderea sa.* **Naționalismul** *e ucigaș și sinucigaș.*

Că sunt și păcate ce izvorăsc din supraenergii? E ceva fatal. Nota distinctivă a supraenergiei ar vroi — în virtutea generalizării propriei legi — să reducă diversitatea indivizilor neamului, la unitate. Insă întocmai ca albina care piere în văzduh odată cu deliciul amorului ei, în vederea progresului speciei—individul superior e zdrobit de însăși materia pe care a ridicat'o la o nouă viață. Prin peirea lui, progresul nu e oprit, personalitatea cea nouă se transformă într'o nouă supraenergie mai desvoltată, mai puternică, iar societatea, neamul—bazate de data aceasta pe individualități și nu pe anonimi identici. urmează astfel legile progresului.

PARTEA I.

I.

Concepția Supraenergiei

INDIVIDUL.

Individul e ultimul cuvânt al desvoltării speciei. El e în acelaş timp scopul ca şi mijlocul. Dacă e vre-un progres—în lumea animală sau vegetală—fie în desăvârşirea mijloacelor de acumulare a hranei, de mai uşoară şi mai sigură reproducere; fie în desăvârşirea aptitudinilor *specifice*—singurele care au o valoare absolută;—toate acestea s'au înfăptuit la început de indivizi răsleţi. Ce sunt deosibirile de specii dacă nu deosebirile unui individ care s'a reprodus la infinit? Din acest punct de vedere, moartea este o necesitate superioară pe care oamenii, în neştiinţa lor, au socotit-o ca suprema pedeapsă.

Deci moartea în esenţa ei, e *o fericire.* Ea lucrează asupra singuraticei celule microscopice ca şi asupra uriaşelor organizaţii de sisteme celulare. Fiecare din ele e o moarte, adică o viaţă mai intensă, mai luminoasă. Puterea superioară şi inconştientă, o clipă numai dacă ar fi înfrântă de suferinţa efemeră a unei descompuneri, apoi cele mai frumoase manifestări ale vieţii—cele cari deosibesc pe oameni de animale, animalele de plante, plan-

tele de pietre—ar pieri, s'ar stinge şi 'n locul lor n'am mai avea decât un gol disperat în care mintea ar înebuni. Ce imaginaţie şi-ar putea închipui numai două secunde, dezastrul dispariţiei morţii?

Dar individul omenesc mai a legat de societate; cum se face trecerea dela unul la complex?

Orice fiinţă omenească este în întregime stăpânită de un singur instinct pe care e clădit întreg sistemul său de idei, sentimente, acţiuni: instinctul *conservării personale.* Dar acest instinct mai dă naştere unui altuia, mai slab în aparenţă, căci nu vine în atingere imediată cu realitatea, de fapt însă mai general: instinctul *conservării speciei.* Te iubeşti pe *tine,* îţi iubeşti *părinţii,* îţi iubeşti *specia* de oameni, iubeşti *întreaga vietate,* iubeşti tot ce *există.* Mulţi nu se pot sui decât până la *părinţi,* alţii până la *specie,* puţini până la *vietate* şi câţi-va spinozişti până la *Univers.* Fundamental e însă instinctul *conservării personale.* Nevoia de fi *eu* naşte pe toate celelalte. Desvoltarea *individuală* implică desvoltarea sentimentelor mai generale—iar unul din acestea este şi *sociabilitatea.* Numai în vederea unui bine superior, sacrifici o parte sau—dacă eşti *erou*—toate atribuţiile şi libertăţile proprii. Cel care-şi dă viaţa pentru o ideie, o credinţă, ştie că prin moartea sa, personalitatea-i se va fi desvoltat, ajuns la apogeu, isbucnit! Eroul plin de abnegaţie se are în vedere pe sine, copiii săi. Nemurirea sufletească, cea mai frumoasă iluzie a existenţei ce se desăvârşeşte, este suprema răsplată cerută de sufletul mare: Germenul său renovator să fermenteze şi după moarte!

Cine n'a văzut o roată-motor învârtind prin dinţişori alte două rotiţe de ambele părţi?

Instinctul *conservării personale*, mişcă *individul* şi *societatea* în aceiaşi unitate de timp.

II.

PERSONALITATEA.

Dacă cele de mai sus au fost dovedite de mult de oamenii de ştinţe naturale şi sunt azi admise de toată lumea—în privinţa rolului social însă pe care-l joacă individul, câmpul nu-i încă îndeajuns desţelenit. Am statornicit gândul nostru dela început: *supraenergia independentă de mediu, naţionalitate sau rassă este germenul fără de care progresul e cu neputinţă.* Lupta o dăm în jurul acestei idei care este punctul central al lucrării de faţă.

Adversarii noştrii aduc un număr considerabil de argumenţe cari, fără a preciza un punct hotărât de vedere, se pun însă deacurmezişul ideii noastre precise. Toate se pot condensa în aceste trei consideraţiuni:

1. In afară de societate individul e *nul;* ea e *ultima ratio.* Să fi avut un individ un creer de două ori mai robust de cât cel normal şi dacă ar fi trăit in Sahara acest geniu ar fi fost van. Şi-ar putea cine-va închipui un *Schiller* în Australia sau un *Berthelot* printre tribulile superstiţioase ale Pieilor-Roşii? In timp şi spaţiu individul *prin societate* îşi capătă o valoare.

2. Materialul ori cărei producţiuni e *societatea.* Pretutindeni şi întotdeauna, în orice artă, găseşti evident manifestate elementele ei. Insăşi arta fantezistă nu acoperă cu vălul străveziu al imaginaţiei de cât societatea în care poetul a trăit. Scriitorii clasici, — dacă privim literatura — scriitorii moderni, ultramoderni şi

scriitorii cari vor veni după noi, nu vor putea elimina societatea din operile lor cum nu se vor putea desface de trupul lor: societatea e însuşi corpul operei.

3. Scriitorul e fiul unei rasse şi al unui neam distinct din cari nu poate eşi—iar prin ramurile arborelui genealogic el este al unei societăţi întregi.

Răspundem:

1. Dacă în afară de societate individul e nul ca *semnificaţie socială*, exclude acest lucru putinţa unei forţe fizice sau intelectuale infinit mai mare decât a celorlalţi indivizi? In individualitatea aceia distinctă se află o trăsătură din germenul care a transformat maimuţa în om [1].

---

1) Dacă personalitatea îşi datoreşte forţa-i extraordinară pe deoparte faptului că strămoşii săi au trăit viaţa mai din plin iar pe dealtă parte pentrucă îndeletnicirile sociale şi progresul mediului le-au ascuţit mintea — apoi „geniul şi talentul ceva mai răsărit n'au strămoşi. Ei sunt proprii întemeetori ai caselor lor; de asemenea şi oamenii de mare talent n'au deobicei urmaşi şi dacă au copii, apoi sunt slabi, pipernicіţi şi mai puţin înzestraţi cu putere de viaţă decât mijlocia oamenilor. Se simte acţiunea unei legi misterioase care pare a voi să împiedice de a se produce într'un singur neam, nişte prea mari deosebiri de nivel în ceace priveşte darurile spirituale".

„Gândiţi-vă se s'ar întâmpla dacă geniul s'ar transmite prin moştenire ca o talie înaltă, ori ca forţa musculară şi frumuseţea fisică! Ar exista atunci în popoare o mică clasă de Shackespeare, de Schilleri, de Goethe, de Heine, de Humboldi etc".

.....Geniul este un trandafir cu o sută de frunze, minunat dar sterp: este tipul cel mai perfect al speciei ajuns la o desvoltare exagerată, dar *neapt pentru a se reproduce direct.* Se pot da titluri de nobleţă lui Goethe, lui Walter Scott, lui Macaulay, *urmaşii lor—*dacă au!—*nu vor înfăţişa de sigur, niciodată, în aristrocraţia erediiară cea mai înaltă elită intelectuală a poporului lor.....* [1])". Că sunt excepţii la regulă? Fireşte; şi ele, ca orice excepţii

---

1) *Max Nordau:* Minciunile conventionale ale civilizaţiei noastre. Vezi *Minciuna Aristocrată* pp. 152—153 (Socec 1909) trad. de *M. Caniana*

2. Dacă materialul operei de artă e însăşi societatea dacă societatea e corpul operei—apoi sufletul trebue abea dat. *Personalitatea* dă operei de artă nota specifica a geniului său, diferită cu totul de ale altor personalităţi care trăesc în aceiaşi societate.

3. Al treilea argument al adversarilor are mai multă forţă decât celelalte două. El nu atinge, cum au făcut cele de mai sus, numai «mediul» chestiunii ci oare cum şi sâmburele ei. De aceia să fie îngăduit a ne opri mai mult asupra ei.

Există o afinitate de rassă şi de neam. Scriitorii aceleiaşi patrii şi aceleiaşi rasse au profunde trăsături comune. E o înrudire între scriitorii *slavi*—bunăoară—şi îi vei distinge îndată de cei *latini* sau *germani*. Şi de asemenea e o deosebire între cultura *germană* şi cea *engleză*, deşi fac parte din aceiaşi familie.

Dar ce critic, judecând o operă, a avut în vedere neamul sau încă rassa? Caracterul neamurilor şi al rasselor nu se cunoaşte decât prea incomplect şi chiar dacă l-am cunoaşte, o judecată din acest punct de vedere ar reduce minunata varietate a individualităţei superioare, la o sărăcăcioasă monotonie. In judecarea lui *Dostoiewski* se va avea, fără îndoială, în vedere ca şi la *Turghenieff* sau *Tolstoi*, că sunt slavi şi ruşi—dar

---

vor întări regula. Aşa bunăoară, e cunoscută familia de muzicanţi *Bach* din care cel mai renumit e *J. Sebastian.* De ce însă nu se cunoaşte o proporţie constată în creşterea forţelor? Tot aşa în Italia se găsesc numeroase familii ai căror membrii, câteva generaţiuni au fost mai toţi pictori. Dar fiul lucra mai mult ca un meşteşug arta tatălui său şi de altfel numai spre a continua firul tradiţiei. Ei au în istoria artei o însemnătate cronologică şi nimic mai mult.

se va avea mai ales în vedere temperamentele specifice ale acestor trei scriitori atât de diferiţi. Căci altfel varietatea, care este semnul bogăţiei, ar însemna să fie sacrificată celei mai plictisitoare unităţi—unitatea neamului sau a rasei.

Pilde cari să ne dovedească independenţa personalităţii le găsim tocmai acolo unde ar fi trebuit să ne aşteptăm mai puţin: în anticitatea imbuibată cu cel mai feroce instinct al *conservărei speciei.* Se ştie că Hicksoşii au dat Egiptenilor pe cei mai mari cuceritori: *Seti I, Ramses II,* iar *Ptolomeii* sunt considerați ca o dinastie *naţională.*

Dacă într'adevăr Moise ar fi egiptean—şi vom vedea mai târziu că nu e—am avea aci o scânteetoare dovadă de independenţa personalităţii. Rassa *Galbenă* în fine, reprezentată prin chinezi şi japonezi, profesează *budismul,* credinţă izvorâtă din cel mai pur suflet de alb—dintr'un suflet de *arian.*

Oare o judecată, în ştiinţă sau artă,din punctul de vedere al speciei, nu a rămas, aşa dar, în urmă cu cel puţin 5000 de ani? Și cum să-ţi exprimi uimirea când citeşti, bunăoară, că criticile judicioase ale domnului Gherea sunt «parascovenii», iar cea mai superioară dramă a literaturii noastre, «Manase» de Ronetti Roman, «văicăreli babilonice» şi «bazaconii palestinice»[1])—toate acestea pe motivul, nici mai mult, nici mai puţin! că evreii sunt o rasă străină şi pe de-asupra corcită căci «una din femeile lui Abraham—*Hagar*—era egipteancă (Facerea XVI. 3); că «Isaac iea pe Rebeca, fiica lui Bethuel Sirianul (Facerea XXIX 23-2.8)...

1) *A. C. Cuza. Naţionalitatea în artă* (Minerva 1908) p 149—179.

O dramă superioară scrisă în româneşte de un evreu? Doamne fereşte! Ea e osândită mai înainte de a se naşte; va perverti caracterul speciei! Aşa că menirea criticei române, nu este:

„să se extazieze în fața unor poezişoare jidoveşti de dragostea de a scrie foiletoane lungi — ci să apuce *mătura cea mare a dramaturgiei sănătoase* şi să curețe scena teatrului național de *gunoae internaționale*".

„Nu să se oprească cu aere de filosofi hamletici —*to be or not to be*—în fața ipotezei caraghioase că jidănaşii noştri în literatură, vor ajunge să ne întunece când-va ci *ca luptători hotărâți ai....* **cauzei naționale amenințate** (!) să le dea.... *un picior estetic undeva ca să părăsească sanctuarul literilor române batjocorite.* [1])

Am vrea să vedem un lucru: există în toată publicistica un singur condei critic (bun înțeles afară de al d-lui *Cuza* transformat în «mătura cea mare») care condei să-şi fi înțeles astfel menirea sa estetică? Nu mai ținem socoteală de activitățile, fie chiar «estetice», ale picioarelor scriitorilor noştrii—pe care activități Academia nu le premiază.....

In politică aceiaşi ideie a speciei a ținut în neputință de desvoltare o massă întreagă de inşi dând oamenilor noştrii de guvern—ca să nu zicem: *gubernatorilor*—un aer de tirani lacomi şi sălbatici. Măcar de ar fi consecvent pusă ideia speciei. Căci ce se întâmplă?

Să-i primim pe evrei în sânul nostru? Specia noastră care nu s'a revoltat la asimilarea gunoaelor fanarului—s'ar revolta!... Să nu-i primim? Atunci să le dăm mijloace să plece... Și tot acei cari se revoltă la gândul

1) Op. cit. p. 155.

asimilării, tună şi fulgeră împotriva sioniştitor, când logic ar fi ca ei să susţină ziare şi reviste sioniste, să deştepte odată din toropeala de veacuri, un popor pe care nu-l primesc. Căci spre a-i face să plece trebue să-le dăm o patrie — când de fapt toţi patrioţii noştrii sunt *antisemiţi*—protivnici a tot ce e evreesc. Aceasta-i dilema din care nu vor putea eşi—aceasta-i contrazicerea care formează însuşi sâmburele antisemitismului.

A găsi soluţiunea în a nu căuta nici una — e ceva prea simplist pentru creerul superior al omului veacului XX-lea. Evreii români, cărora li s'a dat această cu totul remarcabilă soluţiune — trăesc fără aer, fără pământ. Sunt atât de sluţiţi de cele câteva decenii de când sunt legaţi de România, încât, din pieptul lor aproape uscat, nu poate izbucni acel roşu «Noi vrem pământ» ca al ţăranilor în 1907—care, deasemenea, dacă nu le va da viaţă, să le dea măcar pământ pentru vecie. Ei aşteaptă libertatea de la *noi*. Şi noi îi silim a vegeta până ce, desigur, sângele lor va deveni alb. Căci din evreii deaci, *noi* am făcut nişte paraziţi. Ei nu pot sgăria pământul, ei n'au voe să-l muncească. Lor nu le este îngăduit a înţelege farmecul aceluiaş cer şi iubirea aceluiaşi pământ. Cu câte-va borfe în spinare, evreul bate târgurile şi târguşoarele Moldovei fără a şti ce vrea? pe cine caută?.

El *om* nu este. Căci ori ce om este fiul unei *patrii*. Poţi să-i găseşti originea pe malul Iordanului sau Eufratului, poţi aţâţa, în ai tăi ca şi în el, ura religioasă —cea mai tăioasă armă a speciei—locul unde s'a născut rămâne de fapt pământul şi patria lui — cărora în străini, le va duce dorul [1]).

1) De la răsboi încoace evreii în ţara noastră sunt recunoscuţi ca ne mai fiind „afară din lege".

De mult globul ar fi fost pustiu de viaţă omenească dacă istoria ar fi fost condusă de specie.

Ce să mai gândeşti dar de progresul Europei, tu om al minunatei noastre vremi de plină civilizaţie, când scriitori atât de cetiţi ca *Chamberlain* (Houston Steward) nu se sfiesc a declara cu cea mai inocentă naivitate, că tot progresul şi desăvârşirea omenirei pentru cel puţin 20 de secole deacum înainte, rezidă într'o singură ramură a rasei albe: în ramura germanică—un fel de pericol germanic precum unii vorbesc de pericolul galben.... Constaţi numai cu o strângere de inimă, că fanatismul primitiv şi orb al răspândirei speciei răsbate până 'n vremea noastră, că instinctele sălbatice cari dau o specială culoare triburilor africane şi canadiane, işi acoperă nudidatea cu haina atât de elastică a «ştiinţei» moderne. Bogăţia omenirei constă în *varietatea* culturilor şi aptitudinilor şi niciodată, vre-o rasă oarecare n'ar putea înlocui o specie măcar, necum pe toate celelalte. A urâ pe negrii sau pe galbeni, nu înseamnă alta de cât îngâmfare proastă şi copilăroasă! Profunzimea filozofiei germane nu va putea face mai rezistenţi pe albi în Africa şi mai puţin va putea înlocui arta atât de originală a japonezilor.

Spre a dovedi inferioritatea culturii arabe faţă de cea germană Chamberlain scrie: «Cultura arabă a fost de scurtă durată» ca şi cum lungimea unei culturi ar dovedi intensitatea şi valoarea ei. Dar faptul că a strălucit înaintea culturii germanice, n'ar dovedi—dacă am proceda la fel—tocmai contrariul?

Cetitorul va vedea mai departe că nu numai istoriceşte, dar chiar strict logic — teoria «superiorităţii» rasselor e ceva mărginit şi naiv.

Arta în special şi-a pus în lumină faptul pe care-l susţinem, prin noile sale veleităţi. In poezie de câteva decenii înfloreşte şcoala nouă care, dacă în primul avânt spre libertatea simţirii, a căzut în neertate greşeli, şi-a recules mai apoi forţele şi scriitori de seamă ilustrează cu numele lor tendinţa ei. *Verlaine* are câteva strofe al căror lirism e unic în literatură franceză. *Moréas* a fost, la moartea sa, obiectul unei fervente adoraţiuni—cari s'au resimţit şi în câteva reviste româneşti. Trebue să pomenim pe *Henry de Regner* ale cărui merite l'au aşezat printre «nemuritori». In pictură cine mai poate vorbì de vre-o şcoală în înţelesul clasic al cuvântului? Singura lege e însăşi nota specifică a artistului. Cât despre arta sunetelor, dăm mai jos câteva rânduri din *La Musique*[1]) de *Combarieu* (Jules) conferenţiar de istoria muzicei la *Collège de France*.

„Ceia ce caracterizează în momentul de faţă organizaţia noastră socială, este o stare de profundă şi complectă reînoire, în care avântul democratic şi individualist răstoarnă sau zgudue vechile convenţiuni ale ori cărei ordine. *Acelaş fapt se produce în muzică.* El poate fi cuprins într'un cuvânt: anarhie.

„In politică „anarhie" înseamnă; *lipsă de suveran* în materie de artă înseamnă: **lipsa ori cărei legi sub orice formă impusă compositorului.**

Această carte «anarhistă» a fost premiată de Academia Francesă.

Dar filosofia nu ajunge ea la aceiaşi ţintă? Sociologia poartă lupte crâncene pentru aflarea drumului firesc care duce la desăvârşirea societăţii, la libertatea indivizilor ei. Pedadogia strigă mereu prin gura tuturor oa-

1) La Musique, son évolution ses lois (Biblioteque de Philosophie scientifique) 1908—p. 210.

menilor de şcoală: vrem caractere! vrem personalităţi! Pentru Naţionalism se cere întâi să fi român ca să poţi fi avocat, profesor — personalitatea căzând desigur, pe al doilea plan! Totuşi, în lupta vieţei nu specia va veni să dea piept—ci *tu;* şi dacă nu vei fi decât un suflet de imitaţie—cum cere Naţionalismul—vei fi aruncat în lături fără milă, ca ori şi care ciob netrebnic.

Dar să nu se ivească o eroare. Atragem atenţiunea că concepţia supraenergiei nu exclude schimbul de forţe dintre individ şi societate. Vom vedea mai departe că supraenergia nu poate creia în nici un chip şi sub nici o formă — ea find doar punctul central al unei mişcări noi, ea find *gemenul progresiv.* De sigur naşterea istorică a unui popor e totdeauna legată de numele unor energii superioare. Dar dacă ei dădeau masselor inerte o implusiune: braţului o sabie, sufletului un ideal (religie, fără de societatea in cari au vibrat cine i-ar fi cunoscut, ce rol ar fi avut ei în istorie? Deci din Mexic până la gurile fluviului Galben, de-a curmezişul Europei! din pustiurile îngheţate ale Nordului până în ţările de Foc — personalitatea este *culmea munţilor umani.*

III

SUPRAENERGIE.

Am numit astfel personalitatea *în acţiune.* Prima formă a supraenergiei a fost *eroul*: forţa brută. Cele mai multe legende ale lui Hercule şi Tezeu; însuşi Apollo, zeul inspiraţiei şi conductorul muzelor era asemenea unui tânăr înalt, cu capul mare, cu un gest maestos şi avântat în atitudinea trupului, o frumuseţe corporală; *o forţă.* Eroul e puterea vizibilă manifestată brusc, rudimentar şi direct.

Azi «eroul» nu mai poate avea fiinţă; o scurgere îndelungată de vreme, în valurile căreia s'au petrecut atâtea, ne-a învăţat a cunoaşte că puterea directă e josnică, şi comună; că o are şi valul şi aburul ca şi schinteia electrică; că o are, mai asemănătoare cu a braţului nostru, toată lumea zoologică sfârşind cu trompa elefantului. Forţa directă e oarbă. De asupra ei e însă altă forţă, unică, senină în suveranitatea ei: *conştiinţa.*

Dacă veacurile trecute aveau pe «erou», pe *Omul Forţă;* vremea noastră are «geniul», pe *Omul-Energie.* Şi cu toate că aceste două individualităţi se deosebesc atât de mult, încât una e, dintr'un punct de vedere aproape negarea cele lalte, au însă amândouă o trăsătură comună, o profundă trăsătură ce se va continua şi în geniul viitor, sub ori ce formă ar apare

E neputinţa de a *creia.*

Din acest cerc dureros nu va putea eşi niciodată. Şi nu trebue să ne plângem că sfera cunoştinţei noastre e atât de strâmtă încât nnmai în succesiune reprezentările pot deveni vizibile şi că în această privinţă am rămas pe aceiaşi treaptă pe care am fost acum cinci mii de ani. Pe baza actuală a creerului nostru se mai pot clădi dedalice palate cu ajutorul materialelor pe care vremea ni le va aduce. Dar chiar în acel viitor de nescrutat, când cercul luminos va putea cuprinde un număr mai mare de idei sau reprezentări, în aceiaşi unitate de timp, şi când le vom putea mânui cu aceiaşi uşurinţă cu care mănuim azi singuraticele poastre fantome—droaşte târâte de un singur cal—neputinţa da a crea va persista, tragedia va rămâne aceiaşi.

Ce am făcut noi până acum? Ce am adus *nou?*

Şi dacă n'am adus, ce am clădit măcar să stăruiască de veci, să facă parte din elementele Universului — în afară de artă care e nota specifică a fiinţei noastre şi deci care e un nou element? Ce formă, ce culoare, ce sunet? Căci nici nu am adus, după cum din acele ce erau, nu am clădit.

Intreaga evoluţie culturală, toate priveliştele mărete ale străduinţei creerului uman nu sunt altceva de cât asimilări şi sinteze. Priviţi matematicile şi muzica, aceste două discipline atât de originale.

Dacă *Matematicile* sunt o minunată constructie, au izvorât dintr'o neputinţă a creerul uman. Deducerea şi stabilirea unor raporturi sau proprietăţi—nu de *noi* sunt create; de fapt *existau* iar legile stăpâneau desigur, înainte de a fi în mintea noastră, după cum corpurile şi reacţiunile dintre ele existau mai înainte de a se naşte chimia.

Originile *Matematicilor* se găseşte în imperfecţia creerului uman, în neputinţa de a prinde şi înţelege dintr'odată, adevărurile de relaţie. Căci dacă *Matematicile* ar fi într'adevăr o «creaţie», schimbând—deoarece e cu putinţă când creezi—un moment numai relaţiunile dintre unghiurile unui triunghiu sau proprietăţile cercului cu ale patratului, am ajunge la o construcţie venă, pe care o va desminţi primul pas în afară de turnul abstractiei.

Muzica, soră bună a *Matematicelor*, are aceiaşi aparenţă. E deajuns însă, a aminti că sunetele, nu de *noi* sunt create, ci sunt fenomene naturale şi să mai adăogăm că raporturile dintre tonică şi linia ondulală a notelor, sunt relaţiuni matematice, ca să înţelegem că *Muzica*, această putere aproape motrice, topită într'un val de aer,

e o construcţie asemănătoare geometriei. Dar priviţi chiar arta!

In afară de nota subiectivă, care suntem *noi înşine*, operile dn artă rămân reflexul lumei exterioare a cărei faţă de răsfrângere a fost orig nalitatea artistului. Aceastä neputinţă de a crea, a făcut pe atâţia să nesocotească pe individul superior, punând în locul lui, *mulţimea* («mediul», «naţionalitatea» sau «rasa»), în care se manifestau evenimentele istorice. Supraenergia însă rămâne cea ce este: Intruparea unei legi de progres într'o formă istorică.

Ce rezultă din toate acestea? Supraenergia fiind numai un instrument—dar un instrument *indispensabil* —va trebui, în vederea progresului, să se stabilească o concordanţă între acest instrument şi materialul de clădit. Altfel supraenergia rămâne vană.

L. Sergius Catilina a voit să înainteze istoria cu două veacuri. Dar această superioară forţă a fost zdrobită. Tocmai târziu, după atâtea certuri şi vărsări de sânge după Actium, copilul *Octavian August*, a îndeplinit visul bărbatului Catilina.

Supraenergiile însă care au fost aduse de fatalitate la potrivită vreme, devin rodnice şi capătă o mai intensă lumină. Aşa se explică faptul că, scriitori nu numai dintr'o ţară, dar dintr'un continent întreg, au aceiaş culoare exterioară. Pilda cea mai apropiată ne-o dau romanticii Byron, Musset, Lermontow, Eminescu, cari sunt înrudiţi prin aceiaşi *amărăciune sarcastică* deşi originalitatea lor diferă atât de mult una de alta.

Şi parcă a fost fatal ca cele mai frumoase roade ale sufletului omenesc să nu fie mai niciodată în spiritul vremii. Se poate pomeni aci de câte va piese ale lui *Schiller* şi de exilul taciturnului *Ibsen*.

* * *

Şi acum după ce am stabilit rolul supraenergiei ca germen de progres, să ne dăm puţin seama şi de esenţa ei.

In primul rând am despărţit pe acei inşi cari, chiar înpotriva progresului natural, caută să dea mersului evoluţiunii fireşti—căci supraenergia nu poate crea—o cale oare-cum mai potrivită firii *lor*. Ei au forţa să oprească o clipă Istoria, dar când sunt răsbiţi, de acumularea rece şi exactă a timpului—aceşti cioclopi capricioşi cad deodată, ei cu întreagă opera lor.

Ce a rămas din vastele imperii egiptene, marcate cu acele uriaşe şi spăimântătoare peceţi piramidale? Ce a rămas din opera lui *Alexandru cel Mare*—acum atât de mic? Ce a rămas din opera lui *August*, acea minunată clădire politică, în care era cuprinsă întreaga lume antică...? Ce a rămas pe urma acelor supraenergii cari se chemau: *Carol XII* şi *Napoleon I....? Keops, Seti, Ramses, Alexandru, August, Carol, Napoleon*—supraenergii vane care n'au folosit Omenirii, dacă lăsăm la oparte faptele economice artistice şi culturale, nici cât cel din urmă călugăr care transcria psalmii regelui David.

Dar în afară de aceste supraenergii *vane*, cercetătorul mai găseşte categoria supraenergiilor *vecinice* care au fost totdeauna *negative*:

E tragedia fatală ce reese din fiecare filă, din fie care rând al istoriei supraenergiilor. Oamenii superiori ai tuturor timpurilor, au trebuit să stăvilească, să *nege* impetuozitatea procreaţiei sufleteşti pozitive a speciilor. Recitiţi decalogul; rezultatul va fi sugestiv.

Din zece, numai *trei* porunci pozitive şi *şapte* negative!

Istoria filosofiei e plină de învăţăminte—aci unde vedem fiecare sistem de nouă cugetare, ridicându-se din ruinele sistemului anterior. *Descartes* spre a-şi conduce raţiunea pe un drum neted şi sigur, socoteşte să dărâme până la pământ clădirea cea veche de credinţe şi idei. *Spinoza* îşi clădeşte o morală «provizorie» spre a zdrobi pe cea a vremii sale—şi tot astfel la infinit.

Priviţi o clipă una din cele mai frumoase forţe negative: *Ibsen*. Cetind opera lui, simţi în toată desnădejdea şi goliciunea ei, neputinţa de *a crea*. Eroii lui nu sunt mişcaţi de sentimente, de pasiuni care cârmuesc ideile, ci dinpotrivă, de idei care cârmuesc sentimente şi pasiuni! Totuşi acest teatru de idei pune atâta stăpânire pe tine, incât, după ce ai scăpat de sub dominaţiunea fascinatoare a ideilor, te simţi îngrozit, disperat ne mai găsind nimic palpabil în întreaga ta lume sufletească. Năruirea e aşa de bruscă şi de violentă, încât nu ai măcar vremea să vezi clădindu-se lumea cea nouă. Acest scriitor scandinav şi-a trăit cea mai bărbătească parte a vieţii sale departe de patrie. Eroului său din «Un duşman al poporului», i se sparg geamurile, deşi e cel mai de preţ copil al acestui popor. *Ibsen* n'a fost popular — până aproape de moarte. Şi nici nu ni-l putem inchipui popular! Căci sentimentul de distrugere izvorât din vederea mai limpede şi mai adevărată a ţelului de atins—acest sentiment propriu supraenergiilor negative—nu-l pot pricepe neamurile; forţa primitivă a masselor nu poate găsi nici odată rostul unei atât de sălbatice năruiri a clădirilor ei, pe care, un moment, a avut naivitatea să le creadă vecinice.

*

Acesta-i rolul şi esenţa supraenergiilor pe care le punem la baza progresului.

«Mediul», «naționalitatea» «rassa»,—nu sunt un bloc, sunt o pădure: văzută de departe te izbesc totdeauna *uriașii*, chiar cei uscați și găunoși. O creștere in înălțime nu este a *intregei* păduri, ci a *unui* individ — și apoi ceilalți, în virtutea acelei legi misterioase care-i mână afară din pânzele întunericului—se vor strădui să ajungă, să soarbă și ei, din azurul infinit de de-asupra Nu massa greoae, brută, ci cum ne-o arată *Istoria Naturală* și *Istoria Universală*:

INDIVIDUL MERGE IN FRUNTEA VIEȚEI!

Ca ederile sălbatice de stejar, așa s'a agățat mulțimea de individualitățile uriașe, de acele naturi de elită care n'au comun cu «mediul», «naționalitatea» și «rassa» de câte câte va instincte; și tot lor le-au cerut, din firea lor puternică, o picătură limpede de *ideal*—de care sufletele lor, spre vecinică înfrigurare și neliniștire, au fost pururea însetate.

II

„Teoria Mediului"

In ce priveşte arta în special, o teorie care a făcut multă vâlvă, stă în drumul nostru: Ea socoteşte elementul progresiv având-şi originea în massă. Vom restrânge cercul până se va confunda cu centrul, vom dovedi că ceia ce dă valoare şi viaţă operei de artă, e, din potrivă, nota specifică, e viaţa intensă *subiectivă* a supraenergiei artistice.

1.

ARTISTUL ŞI „TEORIA MEDIULUI"

Dar încercarea noastră nu-i tocmai uşoară. Unul din cele mai distinse spirite a formulat această teorie. Mărturisim că singuri n'am fi găsit atât de repede şi de complect insuficienţa acestei teorii. *Taine* e prea măestru în arta de a scrie, spre a-l judeca repede în mod critic —mai ales că citindu-l, nu poţi fi decât fermecat. Concluziunile «teoriei mediului» însă, trase cu atâta eroism şi abnegaţie de d. *Cuza*, ne-au făcut să cercetăm mai deaproape originile acelor concluziuni ca să ajungem apoi la scriitorul francez.

Mai înainte de a începe cercetarea picturii italiene din timpul Renaşterii—voind să explice natura operei de artă, *Taine* constată că:

> „diferitele opere ale unui artist sunt înrudite între ele ca fiicele aceluiaş tată“ [1])

E evident că *Taine*, nu numai că nu elimină natura specifică a artistului, dar o enumără în primul rând. De aci, de la acest prim punct care izbeşte mintea celui ce studiază natura operei de artă—purcede firul roş. Dar criticul francez, fără a se opri la această trăsătură generică, ce *singură* e în măsură să dea o *diferenţiere între artiştii aceluiaş mediu, aceleiaşi naţionalităţi sau rasse*, deci: o valoare sigură şi statornică—dă din ce în ce înapoi, bănuind că progresează:

> „Artistul însuşi, socotit cu opera totală pe care a produs'o, nu e stingher. Mai este un alt cerc în care e cuprins, un cerc mai mare decât el însuşi—şi care este şcoala sau familia de artişti din aceiaşi ţară şi din aceiaşi vreme, căreia îi aparţine“ [2]).

In judecarea operei dn artă, cine ar ţine socoteală de această largă diferenţiere, ar comite absurdităţi de neiertat. E deajuns o singură pildă. Având în vedere împărţirea în *şcoli*, ce ar zice, bunăoară, de tragediile lui *Racine*, adepţii realităţii stricte şi adevărului în artă..? *Mitridath*, un sălbatec luptător asiatic, se poartă după cele mai înalte cerinţi ale curţii Regelui-Soare. El vorbeşte în modul cel mai cuviincios cu putinţă, chiar mânia lui are întrânsa ceva nobil! Perioadele-i sunt demne de cel mai încercat retor şi niciodată—fireşte, din politeţă — nu a prins să vorbească, mai înainte ca interlocutorul său să fi sfârşit tot ce avusese de spus. Se

1) *H. Taine: La philosophie de l'art.* Paris. Vol. I p. 2.

2) Op. cit. p. 3.

poate ceva mai fals? In acest chip e absurdă întreaga literatură clasică franceză — exceptând pe vecinic modernul *Lafontaine* — şi care literatură e socotită de francezi ca una din cele mai distinse ale vieţei lor sufleteşti.

Alt punct de vedere.

Un artist făcând parte dintr'o anumită şcoală, poate cu toate acestea, să fie enorm de diferanţiat de ceilalţi artişti «din aceiaşi ţară şi din aceiaşi vreme». Şi ca să rămânem la aceiaşi pildă, câtă deosebire e între teatrul lui *Racine* şi cel al lui *Corneille....?* Căci deşi contemporani aproape, mai mult—scriind în *acelaşi gen* —cine ar cuteza să apropie sufletul senin, cumpătat şi eroic al lui *Corneille,* de sufletul cald, nebun şi plin de pasiune al lui *Racine....?*

Aşa dar criteriul bazat pe «familii de artişti», e ceva prea larg pentru bogăţia de suflete artistice. Valorificarea operei de artă nu se poate face decât prin nota *specifică* a artistului şi nu prin nota *comună* care formeză «familia de artişti». Ce-i alta căldura, lumina, electricitatea, de cât aceiaşi vibraţiune în forme atât de variate? Viaţa artistică e bogată: acelaş suflet omenesc poate îmbrăca, chiar în acelaş gen de manifestare, atâtea forme minunate.

Concepţia supraenergiei, deci, *specifică,*—cum cere ori ce critică de artă—spre deosebire de teoria mediului care le apropie prin ceia ce au *comun.*

In fine criticul lărgind cercul «familiilor de artişti» — enunţă astfel sâmburele credinţei sale artistice:

> „Ajungem deci a stabili această regulă că, pentru a înţelege o operă de artă, un artist, un grup de artişti, trebue să-ţi reprezinţi cu exactitate starea generală a spiritului şi a moravurilor timpului căruia

aparţin. *Aci se află ultima explicaţie: aci rezidă cauza primă care determină restul.*

Am întâlnit această afirmare şi în capitolul precedent şi am văzut care îi e partea de adevăr. In ce priveşte arta, clarificăm aci lucrul pe deantregul.

Fiinţa noastră nu este, desigur, decât rezultatul actual al luptei dintre mediu şi germenele vieţii. Este acest germen înainte mergător forţelor cosmice? sunt forţele cosmice creatoare ale germenului vieţii? sau una nu este decât continuarea celeilalte? Sigur este însă că evoluţia unei forme decurge din necesitatea unei acomodări.

Sufletul nostru este, aşa dar, şi el un resultat. Şi dacă admitem chiar ca primă cauză influenţa mediului, deîndată ce acomodarea formei s'a îndeplinit, influenţa ulterioară a mediului («starea generală a spiritului şi a moravurilor» pentru viaţa sufletească) nu va mai putea lucra asupra totului — fie schimbându-i esenţa, fie dându-i, dintr'o dată, o formă nouă. Schimbarea se va face mult mai încet—dacă presupunem influenţa continuă—şi de-alungul câtorva generaţiuni. Sufletul nostru, aşa cum este astăzi, influenţa mediului cosmic şi social asupra generaţiilor precedente ni l'a format, cu preţul unei vremi îndelungate — dar cine poate nega acel sâmbure al originalităţei, ce va da valoare artistului *ca artist* şi va face ca «geniul şi talentul ceva mai superior» să n'aibe strămoşi, să fie «proprii întemeietori ai casei lor»...?

Putêa-va oare să schimbe fundamental, mediul cosmic şi social, influenţa împregnată dealungul atâtor vremuri — şi mai ales sâmburele de originalitate pe care natura l'a creat ca o ciudată excepţie la legea ereditătii...? Asemuesc sufletul cu *un cristal.* Mediul

nu va putea decât sgâria ici şi colo uriaşul cristal. Dar e peste putinţă închipuirea unei schimbări totale a formei sau încă a esenţei cristalului.

Să nu ne înşelăm însă şi să nu ni se ia în nume de rău această asemuire care presupune felul vechi de a concepe sufletul: o unitate rigidă. Dacă am nesocotit că sufletul estre rezultatul unor relaţiuni dintre centrii nervoşi şi că acest rezultat, prin urmare, poate varia după cum variază rezultanta când schimbăm una din puterile componente—n'am făcut acest lucru decât spre lămurirea cât mai deplină a tezei noastre Desigur rezultatul funcţionării centrilor nervoşi, se schimbă necontenit ca acul sensibil al busolei. O rază de lumină roşie incruntă ochiul, accelerează inima, respiraţia—un aflux de sânge năvăleşte spre creer: starea sutletească se metamorfozează. Un cer întunecat, câte-va sunete combinate armonic, schimbă pe nesimţite starea sufletească a celui influenţat. Şi dacă lumea fizică lucrează astfel asupra noastră, ce să mai zicem de lumea morală? Ideile curente, opinia publică, credinţele, superstiţiile, au, asupra celor mai mulţi influenţa unor forţe supranaturale.

Dar nu aceste varaţiuni care au drept fundament tot originalitatea de care vorbirăm mai sus, se iau ca norme de judecare.

In timpul conceptiunei şi creării operii de artă, sufletul artistului suferă mii de variaţiuni contradictorii. Originalitatea operii, va reeşi însă din fundamentul statornic al simţirii din ceia ce are el mai adânc şi mai puternic în firea sa—ceia ce nu poate fi alterat de fluctuaţiile împrejurărilor vremelnice.

Deci, ca să reluăm comparaţia de mai sus, în ju-

decarea operii de artă, importă forma şi calitatea cristalului originalităţii. Căci un mediu prielnic e numai un pământ ingrăşat; bogăţia şi puterea plantei sălăşueşte în cotiledoane şi nu în «mediu». Ce folos că ai «temperatura morală» când sămânţa, în loc să fie grâu, e numai laur? De unde să izbucnească sunetul când deşi «mediul» e în vibrare, această vibrare nu a rezultat din atingerea unei coarde? Un mediu neprielnic întârzie, ce e drept, dezvoltarea supraenergiei artistice. Dacă *există* talentul, va eşi la lumină ca ierburile printre stâncile aride, iar geniul— asemenea picăturii de apă ascunsă în inima pietrii— va izbucni sub impulsul inspiraţiei!

«Cauza primă care determină restul» e *nota specifică a artistului*, aceia care-l împiedecă de a se confunda cu contimporanii şi compatrioţii săi şi care singură îi poate da valoarea sa distinctivă. Am văzut în capitolul precedent rolul mediul şi concordanţa necesară dintre el şi artist; vom mai vedea în capitolul următor (Consecinţele «teoriei mediului»), că dacă am avea în vedere «starea generală a moravurilor şi spiritului», varietatea operilor de artă ale aceleiaşi vremi, ar trebui să fie redusă la unitate. Punctul central în jurul căruia gravitează toate «influenţele» nu e în afară, ci în lăuntrul vieţii artistului; în felul cum resfrânge temperamentul lui original «starea generală a moravurilor şi a spiritului».

Din această deplasare a punctului central isvorăşte şi greşita interpretare a *esteticei*:

„Presupuneţi acuma că am reuşi în această cercetare şi că am ajunge a despărţi, cu o complectă limpezime, diferite stări de spirit care au dat naştere picturii italiene, desfăşurării, inflorii, sale, va-

rietățile și decăderea sa. Presupuneți că am reuși în această cercetare pentru alte secole, pentru celelalte țări pentru diferite epoci de artă, arhitectură, pictură, sculptură, poezie și muzică. Presupuneți că cu ajutorul tuturor acestor descoperiri, am ajunge a defini natura, am arăta condițiunile de existență ale fiecărei arte: vom avea atunci o explicare complectă a artelor frumoase; aceasta-i tocmai ceia ce se numește o *estetică*[1])

Această estetică e falșă. Vom vedea mai departe, cu d. *Cuza*, până la ce enormități ne poate duce aplicarea ei, mai ales atât de logic cum a facut-o scriitorul român. Falșitatea «esteticei» lui *Taine* provine din faptul că estetica nu este—cum reese din citația de mai sus—o disciplină *istorică* sau *sociologică*, ci o disciplină *psihologică*. Căci—*știință a frumosului*—estetica va căuta să pună într'o cât mai complectă lumină, nu împrejurările istorice care dau materia brută supraenergiei progresive, («condițiile de existență ale fiecărei arte»), ci ea se va îngriji a ne face cunoscut procedeele originale întrebuințate de artist spre a se exterioriza, cât și, în al doilea rând sentimentalitatea sa specifică aceia care dă operilor sale viața originală fără de care s'ar confunda. Căci altfel care ar fi înțelesul istoriei și sociologiei și care al *esteticei?*

„Metoda modernă pe care încerc s'o urmez și care începe a se introduce în toate științele morale, consistă în a considera operile omenești și în special operile de artă, ca fapte și produse cărora trebue să le arăți caracterele și... a căuta cauzele; nimic mai mult“[2]).

1) Op. cit. p. 11
2) Op. cit. p. 12.

N'o fi oare prea mult?

Da, operile de artă sunt «produse cărora *trebue să le arăţi caracterele»*; e bine zis. Mă rog, care să fie cauzele «sensibilităţii intelectuale» a poeziilor delicatului *Prudhomme?* care, a maiestăţii din cele ale lui *Hugo?* Care să fie «cauzele» feminităţii specifice a madonelor lui *Raffael de Sansio?* care a dramatismului din picturile lui *Michel-Angelo?* — Şi cu toate că pildele sunt atât de înrudite («din aceiaşi ţară, din aceiaşi vreme») răspunsurile sunt cu neputinţă—în cel mai simplu înţeles al acestui cuvânt!

Estetica e mai modestă. Ea se mulţumeşte—şi dacă ar pute-o face desăvârşit! — numai cu o *specificare a frumosului.*

Dar... *Taine* însuşi descoperă, în punctul ei cel mai critic, insuficienţa «teoriei mediului».

„Inţeleasă in acest chip, ştiinţa nici nu condamnă nici nu iartă. Ea nu zice nimănui: „Dispreţueşte arta olandeză, e prea grosolană şi nu gusta decât arta italiană". Ea deasemenea, nu zice nimănui: „Dispreţueşte arta gotică, e bolnăvicioasă, şi nu gusta decât arta greacă". *Ea lasă fiecăruia libertatea de a urma predilecţiile sale particulare, de a prefera ceia ce este conform temperamentului său şi de a studia cu mai multă îngrijire ceeace corespunde mai degrabă propriului său spirit* [1])

Şi influenţa mediului?! El, care e «cauza primă ce determină restul»?! Nu mai e oare nevoe de «mediu» spre a înţelege:

„gustul şi talentul (!!) motivele care l'au îndemnat pe artist să aleagă anumit gen de pictură, să prefere cutare tip şi cutare colorit, să reprezinte cutare sentiment"?

1) Op. cit. p. 12—13.

Și-a perdut forța magică oare?!

Căci una din două: Sau urmărești aplecările artistice ale firii tale, pe care nici o influență, fie chiar... a lui *Taine*, nu ți-o poate schimba fundamental; sau firea ta de artist e numai un pian pe ale cărui clape fiecare influență își cântă cântecul ei...

2.

OPERA DE ARTĂ ȘI „TEORIA MEDIULUI".

Ca și în chestiunea legăturii dintre artist și mediu, deasemenea în chestiunea legăturii dintre opera de artă și acelaș fatal mediu — insuficiența teoriei iese la iveală sub privirea cea mai puțin scrutătoare. Vom arăta această insuficiență prin cercetarea ce o vom face mai întâi asupra scopului artei și apoi asupra însemnătăți ei, așa cum le concepe criticul francez.

După studierea naturei operei de artă, *H. Taine* închee:

> Opera de artă are ca scop să scoată în evidență vre-un caracter de seamă sau izbitor—prin urmare vre-o idee importantă — mai limpede și mai desăvârșit de cât o pot face lucrurile reale. Și ea ajunge aci întrebuințând o seamă de părți legate, a căror raporturi le modifică sistematic" [1]).

Și așa se face că un artist într'un mediu nefericit, bunăoară:

> „...vede numai tristețe în lucrurile inconjurătoare. Mai mult: prin acest exces de imaginație și acest instinct de exagerare care îi sunt proprii, el îl amplifică, îl duce la imposibil, e îmbuibat și își îmbuibează la rândul său operile așa că, de obicei el vede și pictează lucrurile, în cu colori mult mai negre decât contemporanii săi [2]).

1) Op. cit. pp. 41—42.
2) Op. cit. p, 59.

In primul rând pilda e plină de imperfecţiuni: O operă de artă tristă? Cine cunoaşte vreuna? E absurdă o clasificare de opere... triste şi vesele. Şi la urmă, chiar dacă am admite un moment, putinţa unei tristeţi uniforme şi putinţa naşterei unei opere—fie şi triste, nu vedem de loc imposibilitatea unor gândiri şi sentimente cu totul opuse. Căci, desigur, sub tristeţe se poate ascunde cel mai puternic optimism, cea mai perfectă nădejde în fericire şi viaţă şi pe de altă parte, umorul cel mai exuberant, poate fi izvorul celei mai amare desnădejdi şi răutăţi. Istoriceşte — pildă nici nu există. La curţile europene, în trista şi barbară epocă medievală, cântau *truverii* şi *trubadarii* iar *minnesingerii* erau părtaşi la chefurile rămase istorice ale marcgrafilor şi baronilor germani.

Deci — să ne mulţumim numai cu regula.

Intr'adevăr, ce tristă urmare pentru artă, dacă toţi artiştii conform influenţei mediului, ar scoate în evidenţă «caracterul de seamă isbitor» care e neschimbat. Ce ar mai rămâne din acea bogăţie de note distinctive, a operilor născute în acelaş mediu? Banalitatea cea mai senină şi mai plată, i-ar lua locul şi toată arta s'ar reduce la patru-cinci caractere, diferenţiate brutal şi grotesc. «Logica lucrurilor», obiectiv, e aceiaşi pentru orice individ. Insă de îndată ce în faţa unui model vine artistul, această «logică» sub dalta, penelul sau condeiul lui, se va schimba într'o alta poate *diametral opusă* celei obiective. Subiectivitatea deci, care diferă de la artist la artist este creatoarea «logicei lucrurilor», iar nu «logica lucrurilor» se impune artistului, cum socoate teoria pe care o combatem.

Luăm pilda criticului francez. Un artist sculptează un

leu. Din ansamblul părţilor, reese caracterul ferocităţei acestui animal: nările umflate, coada groasa tărâtă de pământ, ochii fixi şi nervii încordaţi. Dacă un alt artist ar sculpta tot un leu, l'ar face diametral opus: simbolul maestăţei şi al eleganţei—o coamă artistic aşezată, nişte forme pline, încordate armonic şi o senină maestate în ţinuta trupului; capul lui ridicat ar face efectul unei calme dinstincţiuni! Şi cu toate acestea, leul nu este unul şi acelaş animal? «Caracterul izbitor» prin urmare, nu e statornic, el variază cu originalitea supraenergiei. Opera de artă va trebui necesar să oglindească o «logică» diferită de cea obiectivă, o «logică» deci cu atât mai valoroasă, cu cât va fi mai *personală*.

Ocupată cu «mediul», teoria formulată de criticul francez, a uitat tocmai ceia ce dă o valoare «mediului»: *personalitatea artistică* de care într'adevăr, în ce priveşte arta, «depinde restul».

Tot de aci izvorăşte şi felul ciudat în care e socotită însemnătatea şi esenţa operei de artă.

Individului

> „o viaţă superioară i se deschide (în faţa artei): aceia a contemplaţiei, prin care el se interesează de cauzele permanente şi creatoare de care fiinţa sa şi a semenilor săi depind".

Şi se deosibeşte de ştiinţă, prin aceia că arta:

> „scoate la iveală aceste cauze şi aceste legi fundamentale, nu prin definiţiuni aride, inaccesibile mulţimei şi inteligibile numai pentru câţi-va oameni speciali, ci într'un mod sensibil şi adresându-se, nu numai judecăţii, dar şi simţurilor şi inimii omului celui mai de rând" [1])

Trebue să mărturisim că nu pricepem destul de clar, cum admirând o poezie, o sculptură, o picutră, o

1) Op. cit. pp. 47—48.

simfonie, cineva «se interesează de cauzele permanente şi creatoare, de care fiinţa sa şi a semenilor săi depind». Căci dacă este frumos zîs—cum totdeauna zice criticul francez — aceasta frază e, în schimb, lipsită de cel din urmă fir de limpede înţelegere...

In al doilea rând, admiţând aceste «cauze şi legi fundamentale» — de care artistul habar n'are! — cum se împacă acestea cu faptul că se adresează „omului celui mai de rând» ? Căci nu spre *a înţelege* — care e un lucru cu totul înaintat — dar spre *a simţi* măcar nişte cauze de care depinde, omul are nevoe de cea mai înaltă cultură posibilă a timpului său. După rândurile citate mai sus ar fi deajuns spre a atinge acest grad de superioritate, o vizită—München, Berlin, Londra, Paris, Roma, fără să mai ai nevoe a-ţi bate capul cu formule, cifre şi observaţiuni plicticoase; iar din ignoranţa fără fund până la culmea cunoştinţelor, n'ar mai fi, pentru ţăranul român, distanţa Pământ—Cer, ci Bucureşti—Paris...

Diferenţa dintre artă şi ştiinţă e aiurea. Arta n'are de scop, descoperirea unor «trăsături izbitoare» obiective ci *subiective* — aceasta fiind şi prăpastia imensă care o desparte de ştiinţă. Singură concepţia supraenergiei arată opera de artă în adevărata ei lumină:

Prin *nota specifică* artistul se dărueşte pe sine şi astfel arta intră ca un element nou — elementul omenesc—printre celelalte elemente ale naturii. Aci e punctul de unire între nestabilitatea vieţii şi armonia interioară a tot ceia ce numim *artă:* artistul dându-se pe sine însuşi, arta are drept la maestatea elementelor naturale iar viaţa tremurând între cele două veşnicii, câştigă printr'însa armonia şi «voinţa» a tot ce e etern şi universal.

Tot din această *notă specifică* a celui ce gustă opera de artă reese şi interpretarea personală, emoţiunea artistică individuală. Nu numai că aci intervine felul de viaţă: grijile, luptele, gloriile şi amorurile lui, dar fiind vorba de punerea în vibrare a ceia ce e mai profund în gândire şi simţire — se atinge necesar şi sâmburele de originalitate al fiecăruia.

Emoţiunea artistică este dar, atât prin sine cât şi prin obiectul ei, *individuală*. După repetate încercări de a surprinde intelectualiceşte ceia ce simţi în faţa unei opere de artă, independent de ceia ce e trecător, am închegat următoarele două idei care sunt neadevărate în raport direct cu limpezimea lor.

In primul rând, m'am apropiat cu inimă de toate lucrurile, le-am pulsat viaţa lor specifică în aceiaşi unitate de timp cu vieaţa mea. In al doilea rând opera de artă mi-a procurat féricirea de a fi de faţă la o metamorfozare cu totul intimă a vieţei reale, ceia ce mi-a dat totdeauna iluziunea unei stăpâniri a acestei vieţei. Toate învăluite în fine în acea ciudată durere care ne vesteşte că emoţia artstică a început...

Durerea aceasta, abea palpabilă, e seva cea nouă şi sănătoasă care va da forţe noi sufletului sleit; căci în aparenţă fără nici un scop am socotit arta — prin cele două atribute: *înţelegerea* şi *simpatizerea* lucrurilor, care sunt semnele superioarei conştiinţe —ca cea mai înaltă tendinţă a vieţii noastre sufleteşti.

Prin toate câte s'au zis până aci, reese că arta nu poate fi «totdeodată *superioară* şi *populară*», că ea presupune o viaţă şi o morală relativ înaltă. Un «om de rând» în faţa celui mai frumos tablou din capela sixtină, îşi va învârti căciula în mâni, va mai da cu

cealaltă pe la mustăţi — şi nu va pricepe, nu va simţi nimic. Priviţi o *personalitate* în faţa unei opere de artă! Da, arta e, prin firea ei, *aristocratică;* ea nu poate fi «creată» de mulţime, după cum nici nu poate fi gustată decât de personalităţi.

Arta populară? E un amestec de ironie, mai degrabă, de batjocură trivială şi senzualism amoral. Jocurile, cântecele, îmbrăcămintea împodobită şi celelalte lucruri de artă, dovedesc un stadiu sufletesc cu totul înaintat dar desvoltarea şi valoarea lor sunt strict limitate[1]. Ele îşi au originea sau în împrumuturi, sau în talentul excepţional al unei firi mai sensibile, pe care lucruri de artă, alte firi sensibile în lipsă de personalitate definitivă, le-au modificat după acelaş calapod.

A zice că arta, prin firea ei, e *populară*, înseamnă să ştergi fără nici un scrupul, diferenţierele existente la personalităţi, care diferenţieri n'ar mai avea nici un rost; iar ridicarea gloatei la valoarea unei individualităţi distincte ar însemna, nici mai mult nici mai puţin decât o încercare fără nici un rost — sau, mai rău, menţinerea unei vieţi preistorice — ca la ţăranul nostru!

Dar ni se va spune: concepţia supraenergiei dând artei întreaga sa independenţă şi strălucire — de ce nu defineşte arta?

A defini îmi pare ceva foarte naiv. Cine poate de-

---

1)... „Cei ce propagă ideia că produsele artei populare pot servi ca bază pentru arta naţională sau pot fi mai mult decât sunt—o manifestare firească a poporului dela ţară pentru nevoile sale proprii—arată necunoştinţă în chestie sau cel puţin exagerează din patriotism rău înţeles". (*George Murnu*: Vase pictate greceşti p. 18—20 Bucureşti 1910; în baza cărei lucrări a ocupat catedra de arheologie a lui Odobescu vacantă de 15 ani.

fini *electricitatea?* cine *lumina?* Ele îşi au definiţia în însăşi fiinţarea lor iar prin cea mai apropiată analisă — pier: *electricitatea lumina* şi *căldura* devin nişte vibraţiuni; *arta*, trăind în conştiinţa noastră aceiaşi viaţă universală ca orice *element*, devine un cuvânt, o culoare, un sunet, o bucată de marmoră...

III.

Consecinţele „teoriei mediului“

Dar acolo unde insuficienţa «teoriei mediului» ese mai izbitor la iveală—e în consecinţele ei. D. *Cuza* are meritul de a o fi adoptat în întregimea ei şi de a fi dus investigaţiile până la epuisare. Incă un merit e şi acela de a fi lucrat strict sistematic, uşurând cu totul sarcina noastră.

1.

ARTISTUL E ŞUBRED.

Pornind de la faptul că «înstrăinarea» unei naţiuni e distrugerea ei, d. Cuza deduce că şi «înstrăinarea» artistului, care este «reprezentantul cel mai distins al naţionalităţii» [1]) înseamnă pieirea sa ca artist.

Cel care pune însă pe individul cu o personalitate specifică—cum e orice artist—cu totul deasupra mediului, sau (introducând şi nota eredităţii şi rassei) a naţionalităţii, acela nu poate admite fiinţarea unei «instrăinări» pe care de altfel, nici nu o poate pricepe lămurit.

1) *A. C. Cuza:* Naţionalitatea în artă (Minerva 1908) p. 21.

Dar d. *Cuza* motivează astfel înstrăinarea artiştilor. In primul rând:

„Intrânşii trebue să se potenţeze caracterele neamurilor, să se exprime mai lămurit sentimentalitatea lor specifică"

«Caracterele neamurilor»?...

Care să fie caracterele românilor? *Alexandri*, bardul de la Mirceşti, e cel mai naţional poet şi totuşi «sentimentalitatea» sa nu se poate apropria un moment, de cea a lui *Eminescu*—cel mai valoros poet român... Care să fie «sentimentalitatea specifică» a francezilor? Căci destrăbălatul *Musset* nu se poate împăca sub nici nu motiv cu clasicul *J. M. de Hérédia*.

In judecarea, ca şi înţelegerea artistului, e ceva prea complex «caracterele neamurilor». «sentimentalitatea lor specifică», atunci când e vorba tocmai de *personalitatea cea mai absolută*.

Afirmaţia că Goethe

„poartă semnele poporului şi patriei germane"[1])

în vreme ce Schiller este

„intruparea cea mai aleasă a geniului german"

te face cu tot dinadinsul să zâmbeşti, mai ales când vezi aci o atât de frumoasă spumă retorică ce-ţi scapă printre degete la cea mai mică atingere... Căci nu e oare lăsată deoparte fără cel mai mic scrupul *imensitatea* deosibirii «sentimentalităţii specifice» şi «caracterelor» acelor două supraenergii care au fost *Goethe* şi *Schiller?*

Dar am mai întâlnit această problemă, sub o altă formă: «Caracterul izbitor» al lucrurilor, evocat de ***H. Taine.***

Totuşi d. *Cuza* ne aduce un nou argument, mult mai solid decât cel de sus şi întrucâtva mai original:

1) Op. cit. p. 40.

„A eşi din sfera naţionalităţii nu înseamnă pentru artişti decât a renunţa la mijloacele cele mai puternice ale creaţiunii: la instinct, la comoara impresiunilor acumulate din copilărie şi la cultură" [1]).

Dacă «instinct» are aci vre-un înţeles, acesta nu poate fi altul decât că, eşind din «sfera naţionalităţii», artistul îşi pierde instinctul de «a creà». Cam şubred artist... Aproape nu l'am socoti artist! Oare sensibilitatea sa specifică, de îndată ce a trecut hotarul ţărei, nu mai este izbită de natura înconjurătoare? Fenomenele vieţei sociale dintr'o cetate străină, nu vor mai atinge coardele dramatice ale lirei sale? In schimbul unui paşaport, trebue oare artistul să-şi lase întregul său dar de a prinde repede, personal şi adânc şi de a sintetiza armonic? De sigur nu e nevoe de nici o pildă. Faptul e pur şi simplu *absurd!*

Cât despre «impresiunile acumulate din copilărie» — amintim că materialul acesta are odată un sfârşit şi că nu amintirile din copilărie sunt izvorul sentimentelor întregi, adânci şi bărbăteşti, care zgudue inima omenească.

Dar d. *Cuza* pomeneşte de *cultură*.

Spre a nu dizerta asupra faptului că cultura e universală, cosmopolită, dacă vreţi, legile eterne ale naturei fiind aceleaşi pentru toate neamurile—voi da mai degrabă o pildă scumpă d-lui Cuza şi mie, căci pilda e scoasă din literatura românească.

Ca şi formele vieţei politice, formele *vieţii culturale* ne-au fost de aiurea aduse. Fireşte, toată valoarea acestui culturi constă în a fi făcut rodnice supraenergiile româneşti. Dar nu trebue uitat că temperamentele superioare ale neamului nostru au fost puse în vibrare tocmai de aceste *culturi străine*. Concepţia supraenergiei singură, arată cum, deşi

1) Op. cit p. 22—23

adăpat la cultura franceză, *Alexandri* e totuşi poetul nostru *național*, iar *Eminescu*, deşi crescut în cultura germană atât de seducătoare, e totuşi *cel mai profund* talent al nostru. Cum de nu i-a «înstrăinat» cultura de decenii şi atât de fascinatoare a celor două popoare care stau în fruntea civilizației? Nota specifică a supraenergiei e suverană, iar o «înstrăinare» nu poate avea nici un înțeles!..

Dar să ne oprim o clipă şi la «faptele» pe care le constată d. *Cuza*.

> „Dar *Shakespeare*: Nu a pătruns el oare în tainele cele mai ascunse ale sufletului omenesc? Şi nu a creat el tipuri neperitoare, umane, tocmai pentru că a fost unul din poeții cei mai *naționali* ai tuturor timpurilor?,."

E o problemă întrucât a fost *Shakespeare* național. Dar să ducem un moment ceva mai departe consecințele teoriei şi să vedem unde ajungem. Dacă *Shakespeare* a fost cu atât mai de preț, cu cât a fost mai național, urmează în mod necesar că un poet va fi cu atât mai național, cu cât va fi mai superior. Dar acest lucru e dezmințit îndată de cele mai elementare fapte! De ce oare nu-i, ceiace e *Shakespeare* pentru puterea de înțelegere a sufletului omenesc, *Dumas-fils*, bunăoară, care-i mai mult decât național, e *parizian*. De ce nu *Musset?* De ce nu cântărețul cârciumăreselor din pustă, *Petöfi?* Aceşti poeți sunt infinit mai apropiați de realitatea imediată, «națională», decât *Shakespeare* care, dacă nu-şi plimbă fantezia prin țările Orientului, sălăşlueşte prin Danemarca sau cetățile italiene.

Explicația acestui lucru ne-o dă în mod complect teoria ce susținem: că germenul progresiv se află nu în «mediu», nu în «naționalitate»—ci în nota specifică a supraenergiei.

Un ultim argument mai aduce d. *Cuza*; că poeţii:

> nici nu sânt capabili să producă decât în limba patriei lor“ [1])

şi zdrobeşte următoarele excepţii aparente:

> „*Adelbert von Chamisso,* deşi francez de origină aparţine literaturei germane. Noi ştim însă că a trăit în Germania *încă de pe la vârsta de nouă ani* (citeşte 14 ani; e născut la 1781, s'a stabilit la Berlin în 1797, când împlinise deci 16 ani) *identificându-se cu geniul limbei şi al culturei germane din... frageda (?) copilărie.* Şi cu toate acestea, coloritul, uneori sumbru al operilor lui a fost atribuit, cu drept cuvânt, *zdruncinării unităţii lui sufleteşti* (?) datorită nepotrivirii dintre naşterea poetului şi mijlocul în care a fost chemat a trăi“ [2]).

Cetiţi bine: «*a fost* atribuit» — şi «coloritul *uneori* sumbru»... Ei da, nu-l atribuim nici noi şi coloritul nu-i totdeauna sumbru! Că sufletul poetului o fi fost rănit de lupta dintre cele două patrii, e posibil; dar ea să fie pricina «zdruncinării» unităţii lui sufleteşti»? (care «zdruncinare» de altfel nici nu există căci l'ar fi dus pe nobilul *Boncourt* cu totul altundeva de cât în cercul familiilor culte). Există un caracter «sumbru» în povestirile sale, dar acest caracter se datoreşte unui lucru mult mai precis: *şcoalei romantice germane* a cărei manieră o adoptase.

A doua excepţie aparentă e — aţi fi bânuit'o? — *Heine*....

> „Şi acesta e un poet al literaturei germane, dar este el un *poet german* precum e Schiller, de pildă sau Uhland sau Rückert?...“ [3]).

1) Op. cit. p. 41.
2) Op. cit. p. 43.
3) Op. cit. p. 44.

Mărturisim cu toată simplitatea că uimirea noastră e fără margini... D-lui *Cuza* îi revine meritul de a fi spus **cel dintâi** *în toată critica europeană* că *Heinerich Heine* nu-i «poet german» precum sunt ceilalţi «Schiller, de pildă, Uhland sau Rückert.» Dar uimirea noastră nu importă aci, — şi continuăm:

„Căci ceia ce ne izbeşte în opera lui Heine, e tocmai lipsa ei de unitate. E un amestec de note disparate, de accente quasi-patriotice şi de declamaţiuni (?) umanitariste, de melodii ebraice, de imnuri păgâne şi de cântece creştineşti. Şi la sfârşitul aceleiaşi poezii care pare (numai *pare* ?) a fi expresiunea celei mai sincere înduioşeri—apare deodată „grimasa" reflexiunii batjocuritoare..." [1])

Afară de acestea,

„El şi-a îmbrăcat inspiraţiunea în *forma* limbii germane, care era limba lui, să zicem (?) maternă, dar *fondul* însuşi a rămas străin, schimbând pururea de conţinut..." [2]).

Şi la această acuzare de «lipsă de unitate» şi de hibriditate a fondului se mai alătură şi una de ordin moral: aceia de a fi fost «stipendiatul poliţiei franceze» şi de a fi a ironizat amar pe germani.

Concepţia noastră de artă şi cultură, nu poate îngădui nici una din aceste două acuzaţiuni.

E falşă «lipsa de unitate» din operile lui Heine. Căci dacă, desigur, nu subiectele brute formează esenţa operilor ci din potrivă, originalitatea *specifică* ce reese din ele — şi care originalitate *specifică* formează figura estetică a supraenergiei — atunci ori cine va recunoaşte imediat firul roş dealungul activităţei artistice a lui Heine: o profundă delicateţă în

1) Op. cit. p. 44—45.
2) Op. cit. p. 24.

simţiri şi în armonizarea lor, o fină ironie care intră totuşi adânc ca un ac de aur — iată pe Heine! Va scrie el ale sale „Traumbilder», «Lieder», «Intermezzo» — poemele sale satirice sau ebraice, aceste caractere vor fi atât de evidente în cât oricine cetind patru versuri numai, va recunoaşte imediat pe *Heine*...

O nearmonie între fond şi formă?

Dinpotrivă. I se recunoaşte tocmai profunda intuiţie artistică, de a petrifica în *două strofe*, cea mai inpalpabilă simţire. La el legătura dintre fond şi formă e atât de puternică, în cât din minunatele traduceri pe care le posedăm, cu indulgenţă le putem apropia de original. De „*O du bist so schön und rein*“ nu a îndrăznit la noi nimeni să se apropie.

Nearmonie între fond şi formă? «Lipsă de caracter estetic?». Insemnă pur şi simplu a nu vroi să pricepi o boabă din personalitatea artistică a lui Heine.

Şi aceiaşi greşală enormă se face prin condamnarea unei firi care nu lucra decât după legile ei naturale. *Heinrich Heine* nu a fost un temperament practic, el nu şi-a dat niciodată osteneală să-şi asigure un trai tihnit de burghez cuminte. Dacă a primit—să le zicem —«onorariile» secrete ale poliţiei franceze, a facut'o cu aceiaşi adorabilă inconştienţă, cu care părăsise mai înainte banca unchiului său, ce i-ar fi putut produce milioane. El a fost ceia ce ni-l arată operile lui: un suflet sensibil şi un spirit de o scânteetoare vioiciune. El a rămas toată viaţa sa atât de sbuciumată, acelaş şi îndrăgostit distins şi ciudat, care dacă-şi bate joc de toată lumea e gata, cel dintâi, a-şi bate joc de sine însuşi.

Dar să lăsăm literatura şi să ne apropiem un mo-

ment de alte arte. Ori care ar fi. Suveranitatea individualităţii va eşi pretutindeni la iveală ca argintul de-asupra zgurei de plumb. Vom lua *muzica*, aci unde creaţia speciei e atât de pură. D. *Cuza* a simţit acest lucru şi pomeneşte de «graţia spiritului francez» şi de «adâncimea sentimentalităţiii germane».

„Şi oare creaţiunile lui *Wagner* şi ale lui *Verdi*, ale lui *Gounod* şi ale lui *Glinka*, ale lui *Smetana*, *Dvorak* şi *Liszt*—resfrâng numai însuşiri individuale deosebite sau şi caractere naţionale care nu se confundă ?....“ [1])

Aceste caractere ar da mult de lucru d-lui *Cuza*. Căci dacă e vorba de «graţia spiritului», apoi atât de graţiosul şi exoticul *Weber* cade pe ultima treaptă a scării muzicale, când bine ştiut e că «adâncimea sentimentalităţii» [2]) e caracteristica muzicei germane; iar «adâncimea» lui *Berlioz* ar fi trebuit de mult să-l izgonească din stima francezilor, când «graţia spiritului» e caracterul naţional al muzicei lor.

Dar nu numai atât. Cine cunoaşte istorica artei muzicale, vede imediat ce ciudată e această judecată «naţională», când *însăşi elementele constitutive, brute, au în muzică originile cele mai variate*. Ce distanţă enormă: *elinii* ne-au dat quinta iar triburile *nordice* terţa. Iată ce găseşte *Jules Combarieu*, desigur o autoritate în materie, analizând o sonată de Bach:

„Religiune, viaţă profană, melodie muzică de orgă muzică de vioară, *dansuri împrumutate din Italia* („courante“), *din Spania* (sarabande) *din Germania*, *tipuri de compoziţiune venite din Nord şi din Sud* şi construite ele înşile sub influenţa multiplelor fapte sociale: acestea sunt elementele pe care o ana-

1) Ob. cit. p. 65.
2) Op. cit. p. 205.

liză brută, mărginită la distincția formelor mai evidente, le constată într'o sonată de Bach [1])

Și imediat mai departe:

„*se vede, deasemenea, cât de inexactă este judecata de o sută de ori reprodusă după care Bach este „un pur german“—echt deutsch*, după cum zic vecinii noștrii“

Iar acest lucru se datorește,—parcă ne-ar cunoaște! —„*unei critici șoviniste (chauvine)*“.

Și lucrul nu poate fi altfel; căci deși *(A. C. Cuza).*

Aceiași putere creatoare a naționaiității se învederează în muzică“.

iar

„Compozițille lui *Schubert* și ale geniului *Chopin* nu sunt decât muzică populară în forme artistice“ [1])

dintr'o mie de lieduri *germane* vei deosebi pe *Schubert*, și dintr'o sută de mii de mazurci *poloneze* — pe cea a autorului *Nocturnelor.*

Și acum să încheiăm.

Din cele de mai sus reese clar că concepția supraenergiei înlătură orice îngrădire. Ea caută în artă a prinde cât mai lămurit trăsătura distinctivă a artistului și a-i preciza locul în desfășurarea forțelor sufletului uman. Singura sa lege e: **personalitatea artistică**; «teoria mediului» și în noua sa ipostasă, a «naționalității», dacă nu exagerează, scoboară valoarea individului, creând în amândouă cazurile niște *monștrii.* Le-am văzut esența: Naționalitatea e un bloc mort fără de germenul progresiv care e independent de mediu și rassă; influența mediului se duce ca ori și ce influență

1) Op, cit. p. 64

şi odată cu ea, firile slabe pe cari le-a tărât apele ei [1]).

---

1) D. Titu Maiorescu are, în articolele sale referitoare la aceste chestiuni o mică neconsecvenţă. S'a văzut în paginele anterioare şi e, de altfel, foarte simplu şi logic, că artistul nu percepe *obiectiv* şi apoi redă *subiectiv*. Artistul „crează" *organic*, căci altmintrelea originalitatea sa ar fi numai o chestiune de *formă* nu şi de *esenţă*. Lucrul s'ar putea dovedi şi fiziologiceşte. Dar revenim la d. Maiorescu.

„Poetul adevărat este impersonal in percepe'ea lumii întrucât în actul perceperii obiectului trebue să se uite pe sine şi să-şi concentreze toată privirea în obiect, prin aceasta numai obiectul încetează acum de a fi individul mărginit şi devine tip, se înfăţişează *sub specie aeternitatis* cumzice Spinoza etc. (Critice II Socec 1892 p. 376).

D. Gherea dovedeşte imposibilitatea acestui lucru fără însă a putea răspunde definitiv d-lui Maiorescu' S'ar putea totuşi ameliora înţelesul „impersonalităţii": artistul „în actul perceperii" uitându-se pe sine — agită deci tocmai ca supraenergia cea mai independentă, independentă nu numai de influenţele externe dar de însăşi conştiinţa sa. D. Maiorescu însă nu primeşte această interpretare şi de aci contrazicerea amintită.

„Se înţelege că sunt şi *teorii contrare*. Zola de ex. defineşte: opera de artă e un colţ al naturei văzut printr'un temperament. *Noi credem din contră că opera de artă e un colţ al naturei văzut cât se poate de impersonal şi exprimat printr'un temperament cât se poate de individual*" (Critice II Socec 1892 p. 378) — „Contraziceri ?"

„Poetul este mai înainte de toate o individualitate. Dela aceleaşi obiecte chiar despre care noi toţi avem o simţire obicinuită, *el primeşte o simţire aşa de deosebit de puternică şi aşa de personală în gradul şi în felul ei*, încât în el nu numai că se acumulează simţirea până a sparge limitele unei simple impresii şi a se revărsa în forma estetică a manifestării, dar

2.

OPERA DE ARTĂ E ŞUBREDĂ.

De îndată ce s'a invederat că artistul nu este atacat în esenţa sa de nici o «influenţă», opera de artă care e direct legată de firea artistului, va conţine acelaş germen *inalterabil*. Vom dovedi că arta nu e ceară, ci marmură, că «înstrăinarea» ei e o ficţiune.

D. *Cuza* motivează astfel putinţa «înstrâinării»:

> Realitatea imediată e punctul de plecare al operii de artă, tipurile, pasiunile, întâmplările, societatea, natura în mijlocul căreia artistul trăeşte" [1])

Dar noi am văzut că ceia ce «creiază» artistul, nu este realitatea *obiectivă*, ci realitatea *absolut subiectivă*, iar valoarea operei de artă, nu numai că emană din această subiectivitate, dar este direct proporţională cu adâncimea ei. Nu realitatea cosmică sau socială, formează viaţă operei de artă, ci realitatea psihologică în care natura şi societatea se oglindesc specific. Căci, desigur «tipurile, pasiunile, întâmplârile» au rămas în

---

însăşi această manifestare reproduce caracterul personal fără de care nu poate exista un adevărat poet (Critice II Socec 1892 p. 209)—„Poeţi şi Critici".

Diferenţele de percepere le precizează chiar d-nul Maiorescu: nu e vorba numai de o simţire diferită, în cantitate („deosebit de puternică") dar şi în nota specifică („personală în gradul şi în felul ei")!....

Colţul de natură nu mai e văzut aci „cât se poate de impersonal"... D. Gherea, dacă ar fi cunoscut'o *ad litteram*, ar fi putut utiliza această contrazicere.

1) Op. cit. p. 24.

fond aceleaşi şi aceleaşi vor rămâne; societatea sub orice formă a sa, a rămas în fond acelaş lucru iar natura nu este decât ceea ce a fost totdeauna. Diferenţierea o formează noutatea sintetizării şi această noutate e esenţa specifică a individualităţii artistice.

Dacă «natura e întreagă în părţile ei» şi

„numai acela o va reprezenta mai lămurit care o va simţi mai aproape" [1])

nu implică toate acestea, în definitiv, o sensibilitate aparte individuală, care nu-i proprie nici neamului, nici mediului? Credinţa că opera de artă e mai simţită de connaţionali căci o simt

„cu fibrele sentimentalităţii înrudite"

revine la ceia ce am mai spus odată, că valoarea operei de artă stă în nota ei *specifică* personală, nu *comună*, obiectivă. Firea neamurilor e un mai mare complex de fenomene sufleteşti decât o simplă «sentimentalitate înrudită», pe care dacă fiecare artist ar căuta s'o redea, închipuindu-ne că s'ar putea formula limpede, arta ar trebui să fie redusă la cea mai înspăimântătoare banalitate.

Dar acolo unde crede d. *Cuza* că e mai evidentă legătura dintre naţionalitate şi artă, e «în ce priveşte literatura».

Cităm întreaga argumentaţie.

„Aicea fondul artistic se prezintă şi în formă specific naţională — *limba* care e materialul operei de artă, a poeziei. Ca product al geniului naţional, fiecare limbă îşi are particularităţile ei ireductibile.

Orice fond poetic va fi dar, in mod indisolubil legat de forma în care s'a produs. Incercarea de a se despărţi fondul de formă — prin *traducere* — va trebui să aibă ca consecinţă atingerea vitalităţii o-

1) Op. cit, p. 25.

perii de artă. De aceia ne putem aştepta ca opera tradusă să nu poată da niciodată impresia *vieţii* originalului. Ea va fi numai o copie neînsufleţită, un chip de ceară mecanizat" [1])

E adevărat că, în cea mai mare parte, traducerile sunt numai niste măşti luate după figura vie a operei originale. Dar pricina o socotim cu totul alta decât *limba* E un stăvilar mai mare, mai greu de răzbit, pentru că nu stă în afară de operă —ca limba—ci însăşi în spiritul care s'a manifestat intr'o anumită limbă: E *geniul specific* al individualităţii şi prin care opera de artă trăeşte viaţa sa aparte, neconfundându-se cu alte opere de artă ale aceleiaşi limbi. Traducătorul va putea el desprinde acest geniu specific? Aci e problema. Noi vom vedea îndată că acest lucru e posibil în anumite condiţiuni şi că acest sâmburele al personalităţii artistice, rămâne acelaş sub orice înveliş.

Prima obiecţie pe care o facem deci argumentaţiei citate e că, prin traducere, nu se desparte câtuşi de puţin *fondul* de *formă*. Nu transpui, bunăoară, o poezie într'un tablou şi un tablou într'o simfonie. *Acest* lucru ar însemna despărţirea fondului de *forma sa organică*. Prin traducere nu se schimbă decât *modalitatea* aceleiaşi forme care este *limba*.

Bun înţeles, ca pură creaţiune a speciei, limba conţine în fiece cuvânt o viaţă specifică, precum odinioară fiecare lucru sau fenomen se credea că închide în sine un zeu. Nici o limbă nu va putea reda drăgălăşenia curat românească din

„Mioriţă lae
„Lae bucălae..."

1) Op. cit. p. 27.

plină de farmecul plaiurilor noastre şi de armonia fluerului de munte. Intre arta populară şi arta propriu zisă e însă prăpastia dintre specie şi individ. Arta populară se bazează pe o *apropiere* a notelor, arta superioară din potrivă: pe o *specificare* a valorilor sufleteşti. D. *Cuza* arată minunat individualitatea fiecărei arte populare: «Câtă deosebire ca colorit, ca desemn, ca technică între covoarele persiane şi acele din India, între chilimurile turceşti, scoarţele dela Rucăr, între fustanela Schipetarilor şi costumul high-landerilor Scoţiei, între îmbrăcămintea poporului din Olanda şi aceia din Andaluzia sau România»[1]).

Ar fi locul aci să vedem întrucât contribuim noi la menţinerea acestor comori naţionale. Nu voim însă a trece peste limita care ne-am impus'o: cercetarea germenului progresiv în artă şi civilizaţie. — Dar — ca să revenim — ni s'ar putea spune: deşi prin traducere nu se desparte fondul de formă, limbile nu diferă una de alta? Cu toate acestea ce greşită e credinţa că o limbă «e mai bogată» sau «mai săracă». O limbă conţine, dacă nu desvoltate, în germene totuşi, elementele necesare exprimării tuturor gândirilor şi simţirilor cu putinţă. Căci dacă, în mod excepţional, organele pot crea funcţiuni, apoi necesitatea unor funcţiuni va trebui să nască organe.

Dar d. *Cuza* se miră că

„Nu există până azi o traducere perfectă a *Bibliei* a lui *Homer*, a lui *Virgil*, a lui *Dante*, a lui *Shakespeare*"[2]).

1) Op. cit. p, 31.
2) Op. cit. p. 76.

iar toate acestea sunt

> „dovada cea mai bună a *imposibilităţii* de a dezbrăca fondul literar de forma lui naţională"[1].

Pricina imperfecţiunii traducerilor din autorii clasici e cu totul în altă parte. Această imperfecţiune se datoreşte faptului că traducătorul *nu poate trăi sentimentele scriitorului clasic.*

Aşa se explică cum *însăşi connaţionalilor* le este cu neputinţă complecta înţelegere şi simţire a limbii din autorii lor clasici. Grecilor moderni nu le este mai cunoscut decât nouă *Homer* iar *Shakespeare* are nenumărate ediţii care caută să împlinească această lacună; cât despre *Dante*, se ştie că e clasicul subiect de comentarii. Unde este dar infailibilitatea formei «naţionale»? Suverană rămâne nota specifică a supraenergiei, pe care o recunoaşte şi d-nul *Cuza*... într'o notiţă însă.

> „Tratând aicea despre *valoarea artistică* a traducerilor, e bine înţeles că nu voim să micşorăm *valoarea practiçă* mare, pe care o au, ca singur mijloc de cunoaştere a operilor literaturii universale, pentru imensa majoritate a acelora, care nu cunosc limbile străine. De aceia ar fi de dorit ca traducerile în limba noastră a scrierilor mai însemnate să fie pe cât mai numeroase, Şi e o gravă lacună că nu sunt, Cele ce urmează având menirea să invedereze *principiul naţionalităţii* în artă, nu sunt dar protivnice activităţii foarte utile a traducătorilor şi nu ating nici meritele artistice ce le pot avea"[2].

Dar care sunt «meritele artistice» ale traducerilor? Care «valoarea practică»? dacă nu tocmai *viaţa originală a operilor*; căci altfel, ce rost, ce «valoare practică» ar avea «cunoaşterea operilor universale»? ş

1) Op. cit. p. 77.
2) Op. cit. p. 75—76.

iarăşi de ce ar mai fi atunci «o gravă lacună» că n'avem traduceri — când ele nu sunt decât «copii neînsufleţite» sau încă, «chipuri de ceară mecanizate»...!

Dar fără a bănui inconsequenţa, D. *Cuza* susţine „*principiul naţionalităţii*", cu «insuficienţa traducerilor» şi aduce câteva pilde într'adevăr «insuficiente». Primul traducător citat — *A. Naum* — şi-a publicat volumul acum douăzeci de ani *(A. Naum: Traduceri Iaşi, 1890)* iar cel de al doilea — *N. Scheletti* — şi-a pubiicat traducerea, nu mai puţin decât acum *cinci decenii!* Convorbiri Literare An. II), Rămân de luat în bună consideraţie numai ceilalţi doi: *St. O. Iosif* şi — d. *Cuza* însuşi, ale căror traduceri le vom vedea îndată.

Să ne fie însă îngăduit a aduce şi noi o pildă care ne va dovedi, nu numai putinţa redării, dar chiar a intăririi semnificaţiei bucăţii originale. Avem subt ochi «Booz endormi» de *Hugo* tradus de d. *Corneliu Moldovanu.* Dăm numai finalul care e caracteristic:

...Pendant qu'il sommeillait, Ruth, une moabite
S'était couchée aux pieds de Booz, le sein nu.
Espérant on ne sait quel rayon inconnu
Quand viendrait du réveil la lumière subite

Booz ne savait point qu'une femme était là.
Et Ruth ne savait point ce que Dieu voulait d'elle
Un frais parfum sortait des touffes d'asphodèle
Les souffles de la nuit flottaient sur Galgala.

L'ombre était nuptiale, auguste et solennelle,
Les anges y volaient sans doute obscurément
Car on voyait passer dans la nuit par moment
Quelque chose de bleu qui parassait une aile

La respiration de Booz qui dormait
Se mêlait au bruit sourd des ruisseaux sur la mousse

On était dans le mois ou la nature est douce
Les collines ayant les lys sur leur sommet.

Ruth songeait et Booz dormait; l'herbe était noire;
Les grelots des troupeaux palpitaient vaguement;
Une immense bonté tombait du firmament,
C'était l'heure tranquille ou les lions vont boire.

Tout reposait dans Ur et dans Jérimadeth;
Les astre émaillaient le ciel profond et sombre;
Le croissant fin et clair parmis ces fleurs de l'ombre
Brillait à l'occident et Ruth se demandait

Immobile ouvrant l'oeil à moitié sous ses voiles
Quel dieu, quel moissoneur de l'éternel été
Avait, en s'en allant, négligemment jeté
Cette faucile d'or dans le champ des étoiles.

Iată acum şi versurile româneşti:

Pe când dormea — aproage de el o moabită
Culcată la picioare-i veghea — cu pieptul gol
In aşteptarea razei deapururi fericită
Ce-ar pogorâ trimeasă de Domnul, ca un sol....

Booz nu bănuise femeia ce-l privea
Ruth nu ghicise încă ce vrea cu dânsa cerul
Din lunci de asfodele, miresmele, misterul
Se resfirau în noapte, plutind pe Galgala...

Creştea pe câmpuri umbra în alungări de clipe
Erau se vede îngeri prin aer fluturând
Căci se zăreau prin noapte sclipiri din când in când
Gonind misterioase cu freamăt de aripe..„

Isvoarele pe pajişti în curget scânteiază;
Dorm, aromind, migdalii în pacea nopţii sfântă,
Căci doar era în luna când apele visează
Când florile suspină şi sufletele cântă...

...Şi, Ruth sta visătoare, zâmbind, cu gândul dus...
Plângeau tălăngi în clinghet la stânile de-aproape...
Un rîu de bunătate se revărsa de sus.—
Venise ceasu 'n care merg leii să s'adape...

Dormeau adânc pe vale Ur şi Erimadeth:
Doar numai luna nouă crescând din taina zării
Urca pe-oglinda clară de zmalţul. înstelării —
Şi Ruth privind înaltul se întreba încet:

— Ce zeu?.. au ce paternic secerător, ce faur?
Zvârli cu nepăsare în lanul de lumină
O secere eternă să lunece senină
Şi fără să atingă atâtea flori de aur..?

Cine îndrăzneşte să numească «trădare» această traducere? Descrierea nopţii:

Un frais parfum sortait des touffes d'asphodèle
Le souffes de la nuit flotaient sur Galgalá.

în versurile româneşti:

Din lunci de asfodele miresmele, misterul
Se resfirau în noapte plutind pe Galgala.

nu păstrează oare aceiaşi taină a nopţilor frumoase, aceiaşi aromitoare frăgezime?

Maestatea versului francez

L'ombre était nuptiale, auguste et solennele

în româneşte

Creştea pe câmpuri umbra în alungări de clipe

nu îşi păstrează aceiaşi însemnătate şi seninătate, deşi însuşi înţelesul e altul? Căci desigur nu *ideile* ci această *nuanţare* dă viaţă ori cărei poezii; şi gradarea nuanţei e păstrată aci în întregime.

Și oare fericirea tăinuită şi totuşi profundă din această descriere a anotimpului de aur

On était dans le mois ou la nature est douce
Les collins ayant les lys sur leur sommet;

nu este aceiaşi, dacă nu mai vie, în versurile

Căci doar era în luna când apele visează
Când florile suspină şi sufletele cântă..,

afară numai, dacă în loc de *sentiment,* nu vom cere exactitatea matematică a *ideii* care e lipsită prin firea ei de poezie.

Dar ultima strofă cu întrebarea naivă şi totuşi atât de caldă a feceoarei care se simte legată de acelaş destin necunoscut ca şi în mersul ei, întreaga fire...?

Quel dieu quel moissonneur de l'éternel été
Avait, en s'en allant, négligement jété
Cette faucile d'or dans le champ des étoiles..

Strofa românească:

— Ce zeu? — au ce puternic secerător, ce faur? —
Zvârli cu nepăsare 'n lanul de lumină
O seceră eternă să lunece senină
Şi fără să atingă atâtea flori de aur...,

pe lîngă faptul că deține *toate elementele emoționale* din original («en s'en allant» prin «zvârli cu nepăsare» imensitatea şi măreția din «éternel été», prin «lanul de lumină») — această strofă şi cu ea întreaga bucată, căştigă, prin ultimul vers, o semnificație cu atât mai proprie cu cât versul şi ideia fiind ale traducătorului par a reeşi din însăşi armonia originalului.

O fi oare această traducere numai «fond fără formă» sau încă: «chip de ceară mecanizat»...?

Căci a judeca o traducere, comparând'o cu originalul

aproape cuvânt cu cuvânt şi imagine cu imagine, e un procedeu prea simplist. Imaginea, ca şi cuvântul, nu sunt absolute; ele sunt numai nişte modalităţi, mai mult sau mai puţin proprii, să îmbrace un sentiment de o specifică nuanţă. Căci însuşi poetul reface la infinit poezia sa care în fond a rămas aceiaşi simţire sau gândire poetică. Şi pe *aceasta* trebue s'o aibe în vedere traducătorul dacă vrea ca transpunerea sa să fie înviorată de acelaş suflu de poezie propriu originalului.

In această nouă lumină, traducerea *lui St. O. Iosif*

In Mai când mugurii 'nfloresc
Şi râde toată firea
A răsărit şi-a înflorit
In inima-mi iubirea...

In Mai când tot văzduhu-i plin
De viers de păsărele
Mi-am pus în versuri jalea mea
Şi dorurile mele.

care deşi nu este una din cele mai bune ale sale şi cu toate lipsurile de amănunt pe care gustul d-lui *Cuza* le-a remarcat atât de bine — păstrează însă, în întregimea ei, suflul de poezie al originalului:

In Wunderschönen Monat Mai
Als alle Knospen sprangen
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen

In Wunderschönen Monat Mai
Als alle Vogel sangen
Da hab' ich ihr gestanden
Mein Sehnen und Verlangen...

E aceiaşi fineţe a gândirii şi aceiaşi notă de naivitate a unei simţiri, cu toate acestea profunde. Desigur

«când mugurii 'ncolțesc» e strâmbător de fălci», iar «plinul de înțelesuri, încărcatul de podoabe, de flori, de cântece, de veselie, «*in wunderschönen Monat Mai*» nu e egal cu «acel telegrafic: *in Mai*» — se poate spune însă că traducerea e lipsită de viață? Intreaga abundență a simțirii, isbucnește în versul

Și râde toată firea

mai mult chiar decât în

Als alle Knospen sprangen

iar iubirea, nu numai că «a răsărit» (aufgegangen), dar a și «înflorit» ca un trandafir. Comparației soarelui, pe care d. *Cuza* nu o găsește, se alătură și imaginea unei flori înbobocite.

Pe când sub pana d-lui *Cuza* ce a devenit poezia?

In prea frumoasa lună Mai
Cu mugurii în floare
Atunci în mine-a răsărit
Iubirea ce mă doare... [1])

«Luna Mai» e prea puțin încântată de complimentul că-i «prea frumoasă», mai ales că «mugurii în floare», n'au nici pulsul vieții din: *Als alle Knospen sprangen*, nici măcar voioșia din *râde toată firea.* Și nu e groaznică «iubirea ce mă doare» pe lângă

Das ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen

sau pe lângă

A răsărit și-a înflorit
In inima-mi iubirea...?

Traducerea d-lui *Cuza* e mult mai *exactă* decât a lui

1) Op. cit. p. 95.

Iosif. Poetul a tradus, iar d. *Cuza* a trădat «exact» pe Heine; *Iosif* a redat, aproape întreagă, viaţa originalului, d. *Cuza* a redat tot «exact» numai «umbra palidă a unei simţiri înstrăinate» cum singur zice atât de palid şi de înstrăinat.

Recunoaştem greutăţile pe cari le întâmpină traducătorul. Stavila pe care i-o pune limba e, desigur, una din cele mai puternice. Şi spre a nu fi trădător nu-i de ajuns să nu fii mai poet, ci şi *înrudit sufleteşte cu autorul pe care-l traduci.* Redarea cât mai obiectiv posibil, a unei simţiri străine, ar fi întunecată de subiectivitatea poetului traducător, dacă între cele două individualităţi n'ar exista o afinitate.

Poezia, scăldată într'o vie şi înrudită simţire, înfrânge cele trei uriaşe stăvilare: limba, nota specifică şi... teoria d-lui *Cuza*, iar opera de artă străluceşte în noua sa îmbrăcăminte, cu aceiaşi plinătate de viaţă şi frumuseţe. Cum s'ar putea explica altfel influenţele reciproce, fără de care nu există desăvârşire? Teoria «mediului» şi în noua sa ipostasă, a «naţionalităţii», îmbracă şubreda şi «instrăinata» lor operă de artă, într'o haină de fier pe care o străbate însă cea dintâi săgeată critică. Lamartine, Hugo, îşi au partea lor organică la alcătuirea poeziei româneşti şi nu puţin datoresc literile române mult urgisitului Heine. Legea exclusivă a teoriei ce combatem dacă ar fi fost mai mult de cât o himeră a minţii—ar fi îngăduit oare acest firesc schimb de forţe?

Dar dacă la literatură «înstrăinarea» a putut fi dezbătută, teoria devine absolut fără înţeles când substituim poeziei, un tablou, un bust, o simfonie....

IV.

Elemente sociale în opera de artă

Dar critica noastră ar fi incompletă dacă n'am arăta şi partea de adevăr a teoriei mediului — adevăr subordonat însă concepţiei supraenergiei care dă artei întreaga libertate.

1. Am văzut că emoţiunea estetică e provocată de contemplarea realităţii subiective cuprinse în opera de artă. Acest lucru e de ajuns spre a ne dovedi, că toate elementele sociale pe care le vom găsi în opera de artă, nu au valoarea artistică decât prin faptul că sunt marcate de personalitatea supraenergiei.

Totuşi, la prima vedere, aceste materialuri de îndată ce au acumulat în ele puterea artei, covârşesc într'atâta faptul primordial—*sintetizaréa artistică*—în cât îţi dau iluzia contrarie, că ele l'au creat pe acesta. Desigur că artistul, luându-şi materialul gândirii şi simţirii din lumea externă se găseşte sub influenţa directă a acestui mediu, fără de care influenţa gândirea şi simţi-

rea-i ar funcţiona în vid. Prefacerile lumii sociale, transformările ideilor asupra lumei cosmice, au umplut acest vid.

Artistul a fost pasionat cu *Vega* şi *Calderon*, mistic cu *Dante*, elegant şi măsurat cu clasicii regelui *Soare*; el a fost religios sau extatic; fiul patriei sau liber-cugetător, după vremea şi ţara sa. Dar deasupra acestor «moravuri» străluceşte, ca un soare dela care porneşte viaţa artistică, originalitatea specifică a fiecărui artist. Căci dacă «starea generală a spiritului şi moravurilor» le dă o notă comună—nota aceleiaşi vremi şi a aceleiaşi patrii — *personalitatea* lor le dă viaţa diferenţiată care-i opreşte de a se confunda. Ce enormă distanţă între *Rembrandt* şi *Van Dyk*...! Intre *Ada Negri* şi *Carducci*...? Şi sunt doar oamenii aceloraşi vremuri, aceleiaşi ţări. Mai poate fi luat ca criteriu de valorificare artistică, materialul brut al unei opere sau faptul că artistul e dintr'un anumit neam? Concepţia supra-energiei zdrobeşte această judecată.

Şi totuşi, scriitorii noştrii, ca o sfidare a oricărui simţ de artă, într'o «Societate a scriitorilor români» cer, ca un fel de garanţie a talentului... biletul de naştere![1] Oare dovada legală că se trage din coapsa lui Traian îi va da viaţa sa ca artist? când dinpotrivă, valoarea artistului stă in *independenţa*, în *originalitatea* sa.

Dar mai e un fapt care arată cât de lipsită de înţelegere artistică este opinia noastră publică. Va rămâne ca un moment ciudat şi îngrozitor în istoria literilor române, primirea ce s'a făcut piesei *Manasse* a evreului *Ronetti Roman*. Aceiaşi opinie publică ce o aplaudase frenetic împreună cu Carmen Sylva, o flueră la Iaşi

1. Acum nu mai cer.

şi Bucureşti. Ce judecată anti-artistică! Dar opera de artă fiind o creaţie pur *personală*, e *diametral* opusă oricărui tendenţionism social—presupunând tocmai *norme generale* de conducere. Şi chiar dacă am privi-o ca o operă cu pretenţiuni politice—apoi acei cari ar trebui să oprească representarea dramei lui Ronetti Roman, ar fi tocmai evreii! Cel care moare e tocmai Manasse iar prin căsătoria Leliei cu Frunză şi a celor doi cumnaţi, desigur nu neamul românesc este osândit... Şi lucrul se întâmplă tocmai dimpotrivă, spre a ilustra probabil o absolută stupiditate. Sau poate se revoltă opinia publică pentrucă subiectul dramei e luat din viaţa evreiască? Nimeni nu respinge pentru acest motiv «Făclia de Paşte» a lui *Carageale* sau «Haia Sanis» a lui *Mihai Sadoveanu*...

Pe când scrim aceste rânduri,[1] ziarele ne aduc vestea că o evreică a fost oprită de studenţii din Iaşi să debuteze pe scena Teatrului Naţional de acolo, după ce poliţia a sfătuit pe Sadoveanu—printr'un comandant de vardişti — să oprească reprezentaţia! Faptul a produs impresia *de groază* în sufletele celor conştienţi la auzul punerii în practică a principiului naţionalităţii în artă.

2) Ca o complectare a teoriei mediului mai adăogăm că artistul e legat de vremea sa, nu numai prin fabularea care-i ajută la exteriorizarea personalităţii sale, el mai este legat de *întreaga dezvoltare a înaintaşilor săi.* Clasicismul francezilor are în urmă sa o «pleiadă»; Haendel, Bach, Beethoven, pe obscurii muzicanţi medievali a căror stea e Palestrina. Căci dacă desfăşurarea mijloacelor artistice nu ar fi fost îndeajuns înfăptuită,

1. In 1912.

supraenergia ar fi rămas, sau un geniu vremelnic, sau în cel mai bun caz, o notă discordantă.

3) O pură creaţiune a speciei, care a încercat, un moment, să-şi aduce să-şi îmbrace vesmântul suveranităţii, este *limba*. Cine nu scrie o limbă hotărâtă riscă să nu fie priceput. Simţul limbii presupune o desăvârşită cunoaştere a ei, desăvârşire la care nu poţi ajunge decât printr'o lungă vieţuire în sânul ei, afară numai dacă nu s'a împletit cu cele dintâi umbre care vor trecui să se cheme gândire şi simţire. Dar care limbă nu evidenţiază acelaş fapt: suveranitatea supraenergiei în ce priveşte progresul? Căci dacă nu artistul crează limba, superioarele mijloace de exprimare rămân opera sa. Amintească-şi cetitorul ce înseamnă pentru limba românească, Grigore Alexandrescu, Alexandri, Eminescu, Coşbuc... [1])

Am restrâns în aceste trei puncte, fenomenele sociale ce iau parte la sinteza pe care o numim operă de artă.

Izbucnirea puternică a individualităţii, în loc de a sfărâma legăturile ei cu societatea—cum pare de multe ori—cimentează, dimpotrivă, firele tainice care leagă indivizii ce trăesc pe acelaş sol şi vorbesc aceiaşi limbă. O mai pură afinitate se zămisleşte între ei, o afinitate bazată pe individualităţi specifice—formând naţiuni conştiente şi superioare. Afinităţile de rassă cresc de asemenea, fără a deveni acele forţe tiranice din primele vremuri ale închegării lor. Sentimentul speciei se desvoltă conştient şi nu barbar, iar individualitatea puternică simte că desvoltându-se în direcţia firei sale, desăvârşeşte Societatea în mijlocul căreia trăeşte, desăvârşindu-se *pe sine*.

*

1) Azi, Tudor Arghezi.

Dar după acest lung excurs teoretic, în care s'a precizat ideia fundamentală şi s'au înlăturat teoriile protivnice, ne rămâne încă un domeniu de explorat, pentruca teza noastră să fie complect desbătută: *Cum creăm noi personalităţi?*

Cu această a doua parte ne ocupăm îndată.

PARTEA II.

I.

Şcoala

Şcoala e poarta cea mare a vieţei. Dar în forma care a îmbrăcat'o la noi, ea rămâne o minciună stearpă dacă nu un dezastru. Pleiada pletoşilor pe cari şcoala îi asvârle în fiecare an pe capul societăţii, sunt mai toţi nişte dicţionare multe şi pline de greşeli. Mai mult: cei cari au învăţat cred că au prin acest fapt un drept la răsplătire, fără a bănui că răsplata se găseşte în însăşi învăţătura ce li s'a dat. Şi atunci se văd grozavele lupte pentru posturi şi mai ales ciudatul fapt, ca la vârsta de 20 ani, să te apuci a învăţa să-ţi câştigi viaţa. *Vina e în lipsa totală de personalităţi*—inpersonalităţi menţinute într'o atât de largă măsură de şcoală.

Şi lucrul nu e de mirare.

Invăţăturile se predau *în massă*. Mai ales în clasele inferioare (unde e nevoie deci de o mai adâncă studiere a firilor) mulţimea elevilor cari trec peste numărul de *una sută*, face, nu greoae, dar imposibilă

orice educatie. Cu toate acestea, în programe e trecut pompos şi maestos: «creare de individualităţi, de *caractere....»* Programul prevede pentru toţi *aceiaşi măsură:* doar se cere egalitate, «ordine».... Şi ca această egalitate să fie complectă şi ca să împiedice pe vre-un «anarhist» de a preda cursurile după individualităţile ce alcătuesc clasa, regulamentele—creare de caractere, mă rog!—prevăd ocuparea orelor după *minute!* 15 minute d. profesor să citească; 12 minute să asculte şi 13 minute să scrie... iar profesorul se învârteşte ca p'aca de gramafon, a cărei maşină e regulamentul iar elevii strigă răguşit în unison, ceia ce le transmite o diafragmă, de multe ori uzată. Clasa devine un loc de tortură şi pentru profesor şi pentru elev, ale căror forţe nu se desfăşoară decât după un calapod de cancelarie, fără a le putea da o picătură măcar, din deliciul propriei munci şi înţelegeri.

Şcoala nu e şi ea o mică patrie? Ce ai fi şi aceia dacă toate popoarele ar fi conduse de la Paris sau Berlin? Democraţia şi descentralizarea sunt idealul progresiv în politică; tirania cea mai intransigentă vedem că e exercitată asupra şcoalei. Şi cei cari au centralizat, într'un mod atât de despotic, întreg învăţământul, se miră de unde o atât de insipidă droae de bacalaureaţi, incapabili de a se menţine prin propriile forţe. Şi ca şi când răul ar veni din neaplicarea regulamentelor—fără a bănui că efectele dezastruoase sunt tocmai *rezultatul aplicării lor* ministerele se întrec în circulări, ordine, transformări de regulamente şi în creări de directorate, de inspectori, de sub-inspectori şi de sub-sub-inspectori, pe cari îi schimbă şi îi mută neîncetat, ca pe controlorii de tramvae.

Consecinţele acestui fel de şcoală, ea care are menirea de a îngriji şi purifica în personalităţi, massa insipidă ce o parcurge—consecinţele şcoalei nu sunt decât: *funcţionarismul* sau, mai rău, *militarismul*.

Căci de ce să se apuce fostul elev? Dacă n'a prins să intre în armată, va înmulţi numărul aspiranţilor la posturi publice—va forma grosul plebei politice a oraşelor noastre. El n'are spiritul activ şi intreprinzător al omului conştient de individualitatea sa; fostul elev e o marfă de bâlci, un product venal pentru care funcţionarismul este o continuare firească a monotonului său trai petrecut prin şcoală; el caută aceiaşi viaţă negativă care i-a devenit necesară; el nu va putea cunoaşte niciodată deliciile marei vieţi proprii şi active, a unei întreprinderi, a unei victorii; el e un şurub eşit din superbele noastre fabrici de şuruburi.

Dar am pomenit de militarism.

Nu suntem antimilitarişti. Intreaga istorie nu este decât o desfăşnrare de forţe militare. Conservarea societăţilor s'a manifestat până acum aproape numai prin militarism. Iubirea de neam şi de ţară e semnul celei mai desăvârşite bărbăţii.

In vremea noastă însă militarismul şi-a schimbat ţinta firească: războaele iau naştere din conflicte băneşti, pentru colonii depărtate. Şi militarismul a început a fi privit chiorâş; în mintea fiecăruia a început să apară ca o zădărnicie şi o vechitură, sau cel mult o unealtă de asuprire şi autoritate. Zădărnicia militarismului pluteşte în aer; masca îi e văzută de toţi. E de ajuns să arăţi că există, ca militarismul să se cutremure din temelii. Nu e simptomatică însă, fuga tinerilor spre acel mal al mântuirii? Să fie oare sufletul lor atât de mic încât

să-şi găsească mulţumirea într'o activitate vană? Să fie atât de lipsit de ideal acest tânăr, în aparenţă plin de vlagă, încât să-şi treacă cei mai frumoşi ani în cea mai searbădă ocupaţie? Aceşti oameni, produsul unor şcoli dezastroase, n'au cel mai mic rost în viaţă. Ei n'au măcar putinţa de a vroi să facă ceva. Au sufletul cel mai pustiu şi mai lipsit de aspiraţii, afară de dorinţi egoiste şi senzaţii foarte uşor de mulţumit.

Faptul că au sub ordinul lor o mulţime de indivizi, uniformaţi ca nişte paiaţe ridicole, le umple sufletul cu iluziunea de a fi *cineva* şi de a face *ceva*. Pe când de fapt, ei sunt un nimic şi agită ca atare. Figura sufletească, a tânărului ofiţer te izbeşte numai decât: e *un tip*; face colecţii de mărci sau fotografii şi ilustrate ştie să fredoneze opere pe care le uita numaidecât; el e arogant şi feroce.

In fiece an şcolile noastre aruncă, asemenea unei funeste fatalităţi, câte o droae de copilandri încinşi cu sabie, copilandri svelţi şi frumoşi cari vor duce viaţa stearpă şi lustruită ce li s'a pregătit.

Dar însuşi binele ce ar izvorî din militarism, e întunecat de lipsa lor de personalitate. Puterea ce o are ofiţeraşul de a face «ordine şi disciplină» devine pentru el un mijioc de a umili şi silui, iar respectul ce i se datoreşte... după regulament, un motiv de copilăroasă fanfaronadă şi îngâmfare.

Excepţie, desigur, personalităţile; cei schiţaţi mai sus nu vor avea, probabil vreme sau răbdare să citească până aci...

II.

Biserica.

Acolo însă unde nu poate ucide *Şcoala*, în ceiace priveşte personalitatea, ucide *Biserica*—cu singura deosebire că spectrul ei îşi urmăreşte victima dela naştere până la moarte. Opt milioane de indivizi intră în aceasta categorie. Se poate vorbi de *personalitate* la muncitorii industriali, meseriaşi sau ţărani? Singura notă distinctivă ce te izbeşte e: misticismul şi ferocitatea la sate, beţia şi amoralitatea la oraş — sau viceversa. Dacă viciul Şcoalei e numai în forma ei şi viitorul o va preface în izvorul celei mai superioare vieţi, Biserica pentru vremea noastră e un viciu în sine. D. Rădulescu-Motru scrie următoarele despre religiunea creştină ortodoxă:

«Condiţiunile de existenţă a popoarelor se împacă foarte rar cu posibilitatea ei. Din experienţa istorică de până acum a omenirei am putea chiar restrânge această posibilitate numai la două cazuri. Intâi când asperităţile luptei economice şi sociale sunt cu totul reduse şi membrii societăţi, liberaţi de grijile mate-

riale, trăesc într'un perfect comunism, aşa cum pare a fi fost cazul în mănăstirile evului mediu; şi al doilea când sufletele credincioşilor sunt aşa de suggestionate de ideia judecăţei supreme «a menirii Impărăţiei Domnului» în cât orice alte gânduri şi perfecţiuni sunt înlăturate dintr'însele ca vremelnice aşa cum a fos cazul cu primii creştini *(H. Höffding Religionsphilosophie* 1910 p. 324). Dar nici unul din aceste două cazuri, nu pare a mai fi probabil astăzi. *Biserica ortodoxă a împrumutat creştinismului primitiv o concepţie greu de realizat; o concepţie care e potrivită unor alte timpuri care din nenorocire nu se pot repeta*"[1]).

Că creştinismul nealterat în esenţa sa — adică în ceia ce i a dat tăria şi nota specifică — este, pentru vremurile noastre, un anachronism şi încă unul din cele mai absurde, ne-o arată istoria lui. Isus a fost un bolnav a cărui voinţă era complectă tocită; toate manifestările vieţii sale scot la iveală acest caracter iar filosofia sa se reduce, în ultima analiză, la o iubire în care voinţa şi energia vieţii sunt, sau înlăturate, sau anihilate. Creştinismul este filosofia pasivilor, a celor fără voinţă. Acesta era sâmburele putred menit a infecta creştinismul pe de-a întregul.

Şi faptul este mai izbitor, dacă am aminti că, în afară de *umilinţă* şi *resemnare*. stigmate negative, chiar iubirea creştinismului, atât de glorificată de necunoscători, nu este *un scop* ci un *mijloc* pentru mai grabnică şi mai sigura câştigare a *vieţii de apoi*—această sublimă iluzie a unui suflet bolnav şi fără voinţă.

---

1) C. Rădulescu-Motru: Cultura română şi politicianismul Cap. IV, 7.

O «renaştere» a creştinismului? Vânturătorii de pe tot globul, ai acestei idei, arată o necunoaştere absolută a condiţiunilor de înflorire a gândirii lui Isus, condiţiuni imposibile. Omenirea nu va mai trece nici odată prin acea vreme; istoria nu e o repetare, ci o transformare. Sufletul nostru nu se mai împacă cu blânda credinţă a evreului învăţat; aspiraţiunile şi forţele noastre sunt îndreptate cu totul în altă parte. Lumea antică era proprice creştinismului, aspiraţiunile şi forţele ei se concentrau în mod firesc în el.

Căci acea *pax romana*, exista numai în mintea poeţilor cari făceau dragoste cu nepoatele isterice ale Cezarilor. O desăvârşită anihilare a celor mai elementare cerinţi de viaţă, o aprinsă dorinţă de *a stăpâni,* care se confunda, ca şi azi, cu *libertatea*, aceasta era starea generală a omenirii după lupta de la Actium. Invăţătura ce se înălţa spre cer, dintr'o obscură şi neînsemnată provincie, cu o flacără atât de ademenitoare, putea înfierbânta minţile slăbite de mizerie morală, şi setoase de misticism! Creştinismul le aducea «viaţa de apoi», «iubirea aproapelui», «umilinţa». Primul dar, făgăduia ceia ce nu găsiseră în viaţă; cel de-al doilea era nevoia sufletească pe care nu o stâmpăraseră dela nici un izvor şi care nevoe o vedeau deodată ridicată la rangul unui principiu divin; cel din urmă dar, o poruncă cerească pe care fără vrere o îndeplineau, ei, cari o socotiseră drept semnul celei mai pătate josnicii. Dar vremurile s'au schimbat. Viaţa cea plină de activitate şi voinţă a învins în această titanică luptă cu cea mai puternică supraenergie negativă pe care a creat'o genul omenesc.

Omul modern a revenit la sentimentele omului pă-

gân. Toate sforțările, toate luptele trebuiau să ne aducă la firea noastră adevărată, amețită o clipă de hipnotismul unui creer prea sensibil. Omul antic avea adorația formelor fizice, adorația vieței îmbelșugate. Omul modern, slutit în strămoșii săi prin autodafeurile, biciuirile, abstinențele și aberațiile unei întregi epoce morbide, luptă azi pe toate căile pentru perfecționarea în puteri și desăvârșirea în forme estetice a tutulor facultăților sale. E acesta idealul creștin? «O turmă și un păstor...» Gândiți-vă un moment la această comparație.....

Nu suntem unilaterali. Ințelegem rolul istoric al religiunilor. Ele își au izvorul într'o înclinare specifică a noastră. E nevoia fără de care sufletul și-ar pierde echilibrul și ar cădea în neant—*nevoia originilor*, deci a firului care leagă elementele cele mai disparate ale naturei. Și această nevoe a avut în ea o forță atât de imperioasă în cât afirmându-se, s'a identificat cu însăși viața popoarelor ce au zămislit-o.

Războaele, cuceririle, aventurile hrăpitoare au avut, precum se constată în toate inscripțiunile, un caracter profund religios. Dar oamenii, cercetând mai de aproape și cu mai multă artă, faptele firii, au găsit între ele niște raporturi atât de neașteptate și de noi încât toate credințele trebuiau—dacă într'adevăr oamenii simțeau și cugetau—să fie aruncate ca niște cioburi.

Inseamnă că misterul a dispărut? A luat numai o nouă formă.

Umbra care învăluie obârșiile pentru antic, le învăluie desigur și pentru modern. Misterul originilor a existat și va exista totdeauna și numai niște nesocotiți pot crede că, dacă au pus mâna pe el, l'au clasificat,

catalogat, împărțit—l'au și dezlegat. Dar pentru că n'am putut pătrunde esența Universului și legea primei închiegări a vieții — să nesocotim oare ceia ce organele noastre fundamentale de cunoaștere a realității exterioare, ne arată ?

Și atunci se mai poate îngădui ca într'o universitate unde urmează a se dovedi studenților formarea speciilor, să se aghiazmeze, în numele tatălui, fiului și sfântului duh, frunțile acelora care trebue să învețe *a simți* și *a gândi* cu adevărat? Un profesor a avut tăria să se împotrivească acestei batjocoritoare parodii și a renunțat de-așî ține discursul de deschidere. D. *Cuza* îl dă în cartea sa ca *„tip* **de decădere** *a intelectualității române“* și îi strigă: — **„Nu ți-e rușine?“....** Admirați vă rog !

Dar pretutindeni unde pare că adevărul și-a împlântat de mult steagul de biruință, vezi de-odată ridicându-se scheletul hidos al acestei minciuni moarte. Mergeți la curte...? O veți întâlni... Vă duceți la școală? Rânjetul ei vă va primi gentil și ironic.... La palatul justiției tronează o minciună răstignită de acum 1921 ani. Și pe lângă acestea, câtă ipocrizie!... Cine dintre oamenii noștri publici are tăria să-și cerceteze, un moment, faptele alături de ideile pe care și le însușește cu o dragoste de părinte? Să arăți unuia conflictul dintre păgânismul firesc al faptelor lui și ideile ascetice pe care le mărturisește — s'ar revolta, s'ar indigna, te-ar provoca! Constați numai că o atât de complectă lipsă de personalitate nici nu putea cuprinde mai multă lașitate !

Dar cei cari cu tot dinadinsul țin să fie religioși — aduc argumente; iată pe cel mai tare:

„Când *lipsa de credință* în forma ei cea mai elementară și mai sublimă, a religiunii, oprește în genere orice ideal luându-i vieții înțelesul ei, ce mai rămâne decât o turmă de bestii urlând după pradă— într'o viață pustie ce se sfârșește aci" [1])

D. *Cuza* mai râvnește la *„viața de apoi..*"

«O turmă de bestii»? Apoi o turmă de bestii au fost popoarele, tocmai dinpotrivă, în epoca adevăratei religiuni, când se identificau cu religiunea.

Inlăturând religiunea de orice fel, negăm oare imensitatea vieții? Dinpotrivă. Descoperim în toată măreția și splendoarea ei, taina universului și a creațiunii pe care religiunile o acoperiseră cu barba unui Dumnezeu arbitrar, crud, animalic; arătăm în toată goliciunea lor splendidă, minunatele forme pe care viața, în infinita ei evoluție, le crează. Și dacă în mintea noastră nu poate încăpea marea lege care înfrățește toate, avem mângâerea că pricepem numai o parte din adevăruri, dar *adevăruri* — cărora apoi inima noastră le dă unitatea.

Inlăturând religiunea de orice să răpim sufletului nostru putința unui ideal? Dinpotrivă. Larga priveliște a naturii, înțelegerea faptelor ei, desvălue sufletului lumi cu totul nouă.

Ce nețărmurită întindere de gândire și simțire nu desfășură sufletului, numai elementara înțelegere a formei rotunde a globului, a imensității acestui haos în care se învârtesc atâția sori, atâtea sisteme universale, cu o regularitate și preciziune măiastră. Ce forță morală rezidă în simplul fapt al înțelegerii micimii tale trupești, față de imensitatea nebună, imposibilă de cuprins, a

1) Op. cit. p. 203.

materiilor închegate; a micimii tale sufleteşti faţă de haotică energie ce mişcă lumile! a lentei tale învârtiri, într'un spaţiu atât de mic, faţă de incomensurabila *putinţa* a iuţelei de mişcare în univers.

*

Dar elementele ucigătoare de person lităţi nu se sfârşesc aci.

III

Războiul Social

1.

LUPTA PENTRU JUSTIŢIE.

Spre a se smulge o lege dela care va căştiga o ţară întreagă, e ucis un reacţionar. Făptuitorul, deşi a avut în vedere *o societate întreagă*, e un criminal şi un nebun. Justiţia superioară îl socoteşte un caracter dotat cu cea mai înaltă abnegaţie şi cel mai pur altruism. Un căpitan ucide cu o scântee electrică, zeci de mii de oameni spre a se cuceri un teritoriu din care vor câştiga zece inşi. Ofiţerul e decorat; el e un erou! Justiţia superioară îl înfierează ca asasin! Dar aceste contraziceri sunt atât de subtile pentru minţile celor mai mulţi, încât nu produc nici o turburare în organismul nostru social.

Uriaşa flacără ce va izbucni, nu-i încă înfierbântată îndeajuns spre a atrage groaznicul ciclon! Şcoala şi Biserica au aruncat mulţimii cu cenuşe în ochi şi fiecare

simte că e strivit şi înăbuşit, fără a pricepe că însăşi «justiţia» e sclavia lui. In legea ordinei, pe care toţi burtoşii improvizaţi în filosofi şi moralişti, o cântă pe toate strunele lăutei lor ruginite, societatea a găsit cel mai puternic stăvilar al apelor vijelioase, mânate de ştiinţa vremurilor noi.

Ordinea e cel mai puternic stăvilar dar repetăm aceasta: Numai nişte minţi rătăcite pot ridica *anarhismul* (lipsa de ordine) la rangul unui principiu de guvernământ.

Dacă individul e scopul, să nu uităm că societatea e mijlocul. Prin pieirea unui individ, societatea poate de multe ori câştiga enorm; dacă piere ordinea—legătură morală – supraenergiile cele mai intense, nu sunt decât fulgi la capriciul celei dintâi adieri.

Dar ordine înseamnă siluire? Precum în natura fizică ordinea, în natura morală, trebue să fie *o armonie*, o echilibrare de forţe. In depărtări aerul fierbe sub aţâţările soarelui; în cealaltă depărtare aerul e ghemuit şi condensant sub apăsarea gerului. In jurul nostru e însă pace.

Da, pace răscumpărată de uriaşele forţe care se echilibrează. Dar aerul clocotind se ridică în sus iar cel îngheţat, în virtutea expansiunii, dă năvală spre locul rămas vid; de-aci dezordinea. Da, dezordine, necesară însă pentru restabilirea armoniei. Dar câte crime nu se comit în numele ordinei! «Ordinea» (citeşte: siluirea) e invocată în parlamente, în universităţi şi în întruniri publice, pentru menţinerea atâtor nedreptăţi; şi fiecare, nebănuind că avem mintea beteagă şi sufletul slut, ne credem personalităţi, «oameni *de ordine*»....

2.

LUPTA PENTRU FERICIRE.

Dar în afară de lupta pentru Justiție dusă de o minoritate, mai e o luptă tot atât de uriașă: lupta pentru fericire! Dânsa atrage în vârtejul ei—o masă mult mai impunătoare.

Viața, e *amorul*. In el se concentrează toate manifestările existenței, de la blocul de granit, până la complexa și minunata împerechiere de organe numită om. Asemenea unui resort care a strâns arcul vieții, amorul, destinzându-se încet-încet, e astfel energia inițială a revoluțiunii. Toată truda protoplasmei și a unui nucleu, de a se desăvârși într'o altă ființă, dacă nu mai nouă, cel puțin mai pură — nu-i decât amor. Alcătuirea de spori pe finele membrane ale unei *agaricus campestris* —ciupercă născută din câte-va straturi de impurități în descompunere — e amor. Șiretenia plantelor parazitare; nervozitatea grațioasă și elegantă a vre-unei mimoze; firele zburătoare ale păpădiei ce se leagănă atât de mlădios în aer echilibrate doar de un pămătuf subțirel — sunt operile amorului.

Lupta noastră pentru fericire e însă stingherită întru totul.

Simptomele izbesc chiar pe cei neobișnuiți să gândească cu propria lor minte. Cu toții cunoaște'n «micile scandaluri» casnice care izbucnesc însă periodic. Cine n'a auzit de atâtea «rufe» care «se spală în familie» și mai ales de atatea întâmplări care se petrec și «în casele cele mai bune»...?

O față tragică a luptei pentru fericire e căsătoria. Căci femeii i s'a creat întrânsa o situație intole-

rabilă alături de importanța ce i se atribue și îndatoririle ce i se cer. Dacă femeia veacurilor trecute a avut o soartă mai aspră, ea nu suferea, tocmai din inconștiența dreptului de a lupta pentru fericire. Femeia de azi e conștientă de drepturile ei și nu poate îngădui fără o firească răsvrătire, atâta încălcare.

E adevărat că primitivii nu știu de amor.

Pare că în aceasta privință multe păsări le sunt superioare. Se cunoaște gingașa dragoste a turturturicăi; cucul în vremea reproducerii e atât de plin de amor, încât își strigă numele peste coline și văi; cocoșul sălbatic indeplinește mișcări și jocuri cu aripile, gâtul și coada, acompaniindu-se de un gărăit grav; privighetorile umplu nopțile lor amoroase cu sclipitoarea rezonanță a trilurilor capricioase și a scurtelor curbe melodice.

Primitivul, cel mult se văpsăște și se gătește cu pene.

Deci dacă împotriva acestor siluiri în lupta pentru fericire nu s'a ridicat mulțimea imensă a oamenilor, aceasta se dotorește faptului că, la cea mai mare parte dintre ei, sufletul nu e prea deosebit de al primitivilor. Individul modern s'a adaptat în modul cel mai minunat — ca maimuța cea mai desăvârșită ce este!—civilizației la care s'au ridicat cele câteva supraenergii dealungul a cinci--șease mii de ani de viață istorică.

Dacă lumea exterioară care îl înconjoară e minunată, înlăuntrul său e încă peștera omului preistoric. El, omul modern, muncește ca o brută atât cât îi îngădue forțele să nu cadă din picioare; el se hrănește

cu cartofi şi carne de bou, o viaţă întreagă; ar vrea să «iubească» şi atunci rânjind dobitoceşte el prinde în braţe orice femeie....

Unde este fericirea morală a personalităţilor?

3.

LUPTA PENTRU LIBERTATE.

Ceia ce întâmpină însă pe fiecare individ de la primul pas în viaţa socială, e lupta pentru libertate. Totuşi încătuşarea nu-i în sine cel mai mare rău. Omenirea n'a fost liberă niciodată încă până acum. Pericolul stă aiurea: în stârpirea oricărei nuanţe de individualitate, a ori cărei desvoltări a caracterelor specifice. Figurile mari pe care ni le zugrăveşte istoria, au avut supremul noroc de a fi putut fi, de a fi putut scăpa de năbuşire, strecurându-se printre blocurile imense şi greoae ale evenimentelor protivnice. Iar când gândim câte supraenergii au fost sugrumate în germene, câte forţe necunoscute şi noui—se stinge în sufletul nostru o bună parte din adorarea pe care ne-o cere Carlyle pentru unii din ei...

Progresul ştiinţelor a redus munca omului la simplul rol al unei rotiţe — dacă avem în vedere pe meseriaşi sau muncitori industriali.

Căci dacă munca manuală a veacurilor medievale nu aducea prea mult belşug, avea însă meritul enorm de a fi pus în lucrare întreaga fiinţă a muncitorului care se străduia singur să-şi cioplească şi să-şi croiască forme cât mai bune, cât mai desăvârşite. Aşa că valoarea acestei munci reşedea nu numai în a fi fost sănătoasă, exercitând toate facultăţile, de unde izvora o îmbelşugare de viaţă, necunoscută de muncitorul modern; dar

mai avea o superioară valoare morală, prin aceia de a nu fi socotit numai o unealtă accesorie şi de a nu fi năbuşit nimic din aplicările sale fireşti. Muncitorul modern poartă pe fruntea sa stigmatul celor pe care el îi condamnă pentru crime: stigmatul *siluirei*. Funcţionarea creerului său e cu desăvârşire înlăturată, adică *stârpită*. El, în afară de acestea, nu-şi poate aparţine măcar câteva ore pe zi; o libertate iluzorie! El nu poate să vină măcar în atingere cu civilizaţia noastră; nu are putinţă — nu s'o aprofundeze! — dar să se îmbete măcar cu spuma ei, să se furlandisească cu spoiala ei. Figură dureroasă!..

Dar mai dezestroasă e figura intelectualului în lupta pentru libertate. Căci el, nu în generaţia sa următoare, ca la muncitorii manuali, dar în însăşi viaţa sa, devine o stârpitură fizică şi morală.

Munca sa e mintală fără a fi inteligentă.

Nu trebue să ne mirăm deci de groaza aproape nebună ce o simt biucrocraţii, medicii, avocaţii, profesorii, când sunt siliţi, în cabinetele lor închise, monotone, să înceapă o muncă pe care au îndeplinit-o de atâţea amar de ani, pe care o îndeplinesc azi şi pe care vor trebui s'o mai îndeplinească cine ştie câţi amar de ani de acum înainte. Cea mai superioară funcţiune a organismului e strivită, anihilată de plictiseala şi monotonia isvorâte dintr'o activitate maşinală. Pe circumvoluţiunile acelei masse de cenuşă brută, s'au întipărit câte-va reguli pe care le-ar înregistra şi creerul unui câine inteligent, câte-va numere, pe care le-ar ţine minte şi un corb.

Mai poţi cere, cum ar fi firesc, o mai delicată simţire, o mai adâncă pricepere, tocmai de la acela care, după ce a scăpat din celula mobilată, nu mai are măcar

forța de a pune mâna pe o gazetă...? El e enervat. El e zdrobit. Sufletește, el e ucis. Privește în gol...; cărțile pe care în școală le citea cu atâta admirație și evlavie îi par nu mai puțin decât *monstruoase;* autorii pe cari i-a *iubit* îi par dacă nu niște nebuni, în tot cazul niște proști cari încurcă lumea cu fleacuri. Intre el și un ciobotar nu e prea mare deosebire întru priceperea vieții.

Căci și el caută «distracție» pentru vidul creerului. El îngroașă în serile de vară rândurile celor ce vin pe la berării infecte să soarbă cu deliciu o spumă amară și să audă armonizate—«înălțat sufletește!»—o flașnetă un contrabas și o mezo-soprană răgușită. Sufletul lui a devenit amoral. Are un râs prostesc și crede că-i inteligent când se uită cu privirile idioate și nările dilatate, după un zvelt trup de femeie.

Iată efectele muncii siluite!

Și totuși fiecare ființă sănătoasă caută să-și cheltuiască forțele după îndemnul propriei firi! Munca să nu fie o poruncă, ci să emane din însăși funcționarea vietii și în direcția dată de facultățile precumpănitoare!

Am văzut dar că felul însăși al vieții noastre ne răpește, sub forma cea mai crudă și mai barbară, această libertate. Incă o formă — care e vai, mult mai atrăgătoare — e iubirea feroce de neam, cu... excluderea «străinilor».

Iată argumentele *pro*:

„.... nu e numai firesc, dar și necesar ca fiecare popor să păstreze pentru sine—în prezent și în viitor—mijloacele de trai ce se produc pe pământul său cu *excluderea străinilor* [1]) Căci mijloacele de

---

1) Sublinierile sunt ale d-lui *Cuza.*

trai sunt însăşi *viața* sa. Aceasta este explicațiunea economică a noțiunei de *patrie* şi învederarea legitimității *patriotismului*—care nu este o ideie deşartă cum şi-o închipue scepticii şi găgăuții—ci expresia firească a voinței de a trăi.

„Pe când însă mijloacele de existență ce se produc în marginile unei țări sunt o cantitate mărginită — *înmulțirea oamenilor e nemărginită*, având tendința constantă de a trece de limita desvoltării ei posibile. Stăpânită de principiul orb al înmulțirii ori ce poporație—ca ori şi ce *clasă* în sânul ei, înțelegându-se prin clasă o categorie de oameni având un *venit* comun—e împinsă pururea *dincolo* de limita desvoltării posibile pe teritoriul stăpânit de dânsa şi tinde a încălca *teritoriile celorlalte* [1])

Bietul Malthus!.. Iată-l din nou înviat!...

Cărui popor, în ce loc şi în ce vreme i s'a întâmplat acest lucru? Desigur, mai puțin în vremurile noastre când lupta se dă pentru plasarea *supraproducției*. Fără a mai pomeni de imensele ținuturi necultivate ale celorlalte continente, România singură ar mai putea hrăni încă de trei ori atâțea locuitori câți are azi. Un conflict între poporație şi producție?... Nici un diplomat—afară de d. *Cuza*—nu a mers atât de departe cu calculele sale politice.... Cetitorul a priceput desigur, numaidecât, că lucrurile stau altfel, că lupta pentru libertate îşi are origina cu totul aiurea de cât în numărul locuitorilor, că citația d-lui *Cuza* din *Eléments de la Philosophie rurale* 1767 Cap. V:

„Comme tout est astraint à la necessité de la subsistence, l'étendu d'une espèce est une invasion sur le territoire, prétendu par une autre espèce. De là vient que tout s'entre-dévore ici-bas" [2])

---

1) Op. cit. pp. 125—125.
2) Op. cit. p. 127.

a «iluştrilor intemeetori ai *Fiziocratismului,* bătrânul Mirabeau—*l'ami des hommes*—şi *Francois Quesnay*» nu se poate aplica decât la plante sau la animalele care trăesc din mila naturei *fără a produce.*

Cam riscat să te mai duci în chestiuni de economie politică tocmai la 1767 când se ştie că *după* această dată s'au scris acele valoroase opere economice pe care, desigur, d. *Cuza* trebue să le cunoască atât de bine....

Războaiele dintre naţiuni nu din *lipsă de hrană* izbucnesc—cum crede d. *Cuza*—ci din potrivă din *abundenţă,* fără ca această afirmare să fie un paradox D. *Cuza* pomeneşte de încălcare de teritorii! Când o bună parte a averii, scoasă din pământul nostru, muncit de braţele noastre, intră pe degeaga în buzunarele atâtor inşi cari n'au călcat măcar hotarul acestei ţări, se mai poate vorbi de «străinii» de aci, care se nasc, muncesc şi mor aci? Şi cealaltă robie sub formă de «capital străin» nu este ea oare o «încălcare de teritoriu»? Şi astfel nu numai marile puteri dar însăşi Elveţia a «încălcat» teritoriul nostru!...

Totuşi d. *Cuza* a scris:

„...... nu putem admite existenţa neamului de traficanţi cosmopoliţi al jidanilor, cari trăesc nu din muncă positivă întrupată în lucrări utile, cari să fie expresiunea propriei lor individualităţi unde-va pe pământ (băncile româneşti cu capitaluri nemţeşti sunt desigur „expresiunea propriei noastre individualităţi"!) ci băgându-se în pielea altora neamuri şi trăind din exploatarea muncii lor, dispreţuiţi, urâţi ori unde — *banul* fiind patria lor ambulantă".

Iar ceva mai sus:

„Pentru noi ca naţionalişti un popor care lucrează în mod cinstit la dezvoltarea naţionalităţii lui, în

margenile (ei da „în margenile“ !) teritoriului său ni este deopotrivă de scump“ [1])

Fireşte! Un senator român ţine o conferinţă la Paris şi arată enormele dividende pe care le produc banii germani în România şi trage apoi concluzii practice... pentru francezi! Cum se cunoaşte însfârşit că «ne simţim» Români şi hotarele noastre nu mai sunt «încălcate» ...! Să nu ne înşelăm; noi vom fi cei din urmă care vom combate pe străinii deţinători de acţiuni româneşti. Noi din potrivă, combatem credinţa aceasta; ca şi în sfera culturală unde am combătut teoriile ce învăluiau arta într'o haină de fier, deasemenea în sfera economică noi înţelegem că «influenţele» sunt valoroase întrucât aceste «influenţe» pun în valoare forţele umane noi. D. *Cuza* n'a pomenit o vorbuşoară de capitalurile străine, pomenind însă cu o deosebită profuziune de evrei! Unde aţi crede că sunt toate relele şi belelele ţării acesteia? De ce credeţi că sunt şcolile noastre proaste şi instituţiile noastre mizerabile? Că evreii au banii... Daţi bani însă «neamului» şi relele vor dispărea ca un vis urât: căci

„In starea actuală a organizării economice, ori ce naţiune se alcătueşie în adevăr, din *trei clase* principale — *clasa rurală* care produce materiile prime: *clasa de mijloc* a industriaşilor şi comercianţilor care le prelucrează şi le distribue; *clasa dirigentă* artiştii, învăţaţii, bărbaţii politici care reprezintă aspiraţiunile acelor cari muncesc nu numai pentru întreţinerea mizerabilei lor existenţi (*sic*) materiale ci pentru realizarea idealurilor de bine, adevăr şi frumos“. [2])

Şi e firesc să fie aşa căci:

„Seva izvorând din contactul direct cu natura a *rădăcinilor* clasei rurale, se ridică în *trunchiul* să-

1) Op. cit. p. 116.
2) Op. cit. p. 120.

nătos al clasei de miĭloc, unde se preface,[2]) suindu-se apoi în *ramurile* clasei dirigente, prin care produce *floarea culturei*"

Ferice de neamurile fără «străini»; la dânşii copacul înfloreşte, vestejeşte şi iar înfloreşte într'o dulce şi neturburată monotonie. Şi cine nu doreşte această epocă de... frunze (ca să menţinem comparaţia cu copacul)?

Ce amară decepţiune ar lovi sufletul d-lui *Cuza*, dacă printr'o minune — desigur, creştină — s'ar stârpii toţi «străinii,» fie scopiţi de sfinţii Arhangheli pe care îi invoacă în prefaţa cărţii sale, fie azvărliţi în largul Dunărei de vre-un măturoi ceresc.... D. *Cuza* care a venit în atingere cu ideile socialiste bănueşte, dacă nu chiar ştie cu siguranţă, cĭ şi după exterminarea jidanilor, lupta amară pentru libertate nu va înceta un moment. Căci de fapt tot ţăranul va sprijini pe umerii lui uscaţi, întregul nostru edificiu: tot el ne va plăti ministerele, tot el muzeele, tot el aeroplanele. Şi, lăsând deoparte «realizarea idealurilor de bine, adevăr şi frumos», nu ştiu dacă nu toată ţărănimea ar da fuga în «clasa dirigentă» Un rând, cea cu existenţa atât de «mizerabilă»!

Ce se va căştiga deci—dacă am presupune-o un moment cu putinţă—prin *„eliminarea străinilor“*? Desigur, nu se va căştiga nimic, *de nu se va pierde*. A! ba da... Lupta pentru libertate va fi între mai puţini. E un câştig, desigur! Atunci, ca această luptă pentru libertate să nu mai murdărească de loc neamul, să implorăm sfinţii Arhangheli, ocrotitorii cărţii d-lui *Cuza*, cu măturătorul ceresc, să ne măture, odată cu jidanii,

2) O mică greşală de fiziologie vegetală: *seva brută* se transformă în *sevă elaborată* sub acţiunea soarelui *în frunze* şi nu *în trunchi*, unde se intoarce elaborată gata, prin vasele de liber. Ne pare rău de această greşală; imaginea e drăguţă — deşi comică!..

şi pe noi, pe toţi.... Lupta va fi între şi mai puţini, câştigul va fi şi mai mare'!.

Dar vom vedea aiurea că evreii nu îngroaşă rândul «clasei dirigente» ci al celor cari muncesc din greu şi nu pentru «realizarea idealurilor de bine, adevăr şi frumos», ci pentru a nu muri de foame.

„Naţionalismul implică dar *pacea* lumii şi *progresul* indefinit al umanităţii."

Dinpotrivă.

Naţionalismul aţâţă toate prejudecăţile de specie, care mocnesc încă sub cenuşa instinctelor atavice; el ascunde o *impilare* mai mult pe lângă atâtea altele.

POLITICIANISMUL.

Incă un stigmat caracterizează războiul nostru social: e *politicianismul.*

Oricine priveşte fără cea mai mică părtinire configuraţia noastră socială, e izbit numai decât de ciudăţenia că România fiind o ţară de plugari este condusă de ciocoi. [1]) Şi această anormalitate îşi găseşte corolariul în cealaltă anormalitate, în *politicianism.*

Priviţi un moment: ce-am făcut noi pentru ţărani? şi admiraţi puterea de politicianizare a ideilor celor mai înaintate.

In primul rând le-am recunosut că au drept la tot —deci trebue să le dăm şi lor ceva. Şi le-am dat... învoeli. Ce să-i faci? Dania boerului.....

1) Azi (1922) deşi ţărănimea e împroprietărită şi ţara se industrializează, România e condusă în acelaşi spirit. Poţi desfiinţa pe ciocoi — pe acei cari au fost însă slugile ciocoilor niciodată!... Aşa că unii au ajuns să dorească pe bună dreptate, pe adevăraţii ciocoi..!

„Ar trebui ca proprietarii—zice un boer—să nu piardă din vedere că... *modestul sacrificiu* ce propun să facă din multul ce câştigă azi, *este pentru a evita pierderi mai mari ce ar putea avea in viitor*[1])

Va rămâne ca o neertată pată pe istoria ţări noastre că singura mare reformă în câştigul neamului, legea de la 1864 a trebuit să fie sancţionată printr'o *lovitură de stat!* Azi (vezi analele parlamentare 1907—1908) toţi oamenii noştrii politici recunosc imensitatea faptului! Ideia cea mare a lui *Cogălniceanu*—dezrobirea ţăranilor—a fost totdeauna sperietoarea noastră iar după 1907 guvernul I. I. C. Brăteanu năpusti peste ţară o droae de legi—ca să ne treacă de sperietură! S'au dat toate mijloacele posibile ţăranului ca să devină o entitate socială—afară însă de cheia acestor mijloace, s'a făcut adică cel mai larg politîcianism! Și în această ordine de idei vom pemeni de legea împotriva arendaşilor—care rămâne tot o danie boerească!

„Şi până acolo a mers—zice acelaş boer—neprevederea şi nepăsarea statului încât nu a avut cel puţin grija să ia măsuri pentru ca aceşti arendaşi cari ruinau într'un chip aşa de neauzit poporul de a cărui bună-stare Statul era dator să se îngrijească să nu fie cel puţin străini[2]).

Fireşte, dacă ar fi fost români — eh! mai mergea...

Faptul e simplu: în locul trusturilor care dădeau, prin lărgimea lor, mai multă libertate ţăranului, se crează astfel o infinitate de arendaşi sălbateci, râvnitori de milioane.

In al doilea rând s'au creat — deci ceva mai puţin platonic decât învoelile agricole — băncile populare sub patronagiul Casei Rurale.

1) Chestia Ţărănească de *Spiru C. Haret.* Bucureşti 1905 p. 53.
2) Op. cit. p. 23.

Ar fi ceva aci—dacă n'ar fi politicianism! Căci pentru creare de arendaşi români sau încă de proprietari cărora să le acorzi credit, se cere bani—cât de puţin—dar bani. Ţăranul e pur şi simplu **vid.** Toate aceste îmbunătăţiri nu pot prin urmare atinge grosul massei, ci numai o pătură superioară a ţărănimii, aceia care aproape n'ar mai avea nevoe de acele infime ajutoare. In cel mai bun caz băncile populare sau obştiile de arendare nu fac decât să creeze o nouă grupă care înlocueşte cu mult bine pe arendaşul sau proprietarul orăşan: se crează *fruntaşii satelor* cari, pe lângă rapacitatea inerentă ori cărei bune stări primitive, mai posedă şi o bună doză de ignoranţă şi ferocitate, de care orăşanul este lipsit.

In al treilea rând.... la acest al treilea rând ne-am oprit cu legislaţia—căci el se chiamă: **Votul Universal.** Fiecare ţăran un cetăţean, înseamnă adăogarea unei forţe neînchipuit de mari şi de sănătoase la viaţa noastră socială. Ţărănimea, în umiditatea ignoranţei şi a mizeriei, va fi pururea o sorginte de otrăvuri pe care în zadar vom cerca s'o stărpim cu jandarmii. Drepturile ţăranilor sunt drepturile neamului românesc.[1])

Şi pentrucă vrem să progresăm neamul românesc nu se poate mulţumi, ca ţăranul să rămână producătorul

---

1) Ţăranii au fost împroprietăriţi, votul universal e în funcţiune. Judecătorii din Dolj declară însă exproprierea *anticonstituţională*, probabil pentru că în 1907 ţăranii n'au fost destul de şireţi ca să dea de-atunci ţării româneşti, o constituţie nouă!.. Votul universal — ca în toate democraţiile — a şi început să creeze nou politicianism...

«materiilor prime» cum pretinde *Naționalismul*; prin aceasta *Naționalismul* îl reține în aceiași beznă ca până acum, departe de viața socială complectă și conștientă; *Naționalismul* **ucide** neamul românesc.

Să nu așteptăm dar pe țăranul român, cu o teamă lașă, sau cu un dispreț josnic; să-l așteptăm cu dragoste. El va mătura din viața noastră publică toate gunoaele și puzderiile, pe care uraganul unei căderi de guvern le ridică la cer; el va întinde peste nisipul steril al franțuzismului nostru cu miros de țări, pătura productivă din care vor crește, în acest colț al lumii, adevăratele originalități.

III.

Antisemitismul

Dar înlăuntrul cercului celui mare al înnăbuşirii individualităţilor, a fost tras un alt cerc, mai strâmt, care nu este câtuşi de puţin o fiinţare firească a desvoltării noastre, ci o urmă a unei funeste boale medievale. In mersul nostru înainte, va trebui să ardem şi această etapă.

I.

ANTISEMITISMUL ROMÂN.

Ţintuirea libertăţii unor energii care, în condiţiuni favorabile, au dat pretutindeni şi în toată vremea dovada unui ferment al progresului,—îm pare unul din cele mai grele păcate ce apasă pe umerii ţării noastre. Nu există nici un argument protivnic chiar dacă —şi e cea mai neînchipuită aberaţie—istoria ar lucra cu argumente. Mulţi se sperie însă că prin asimilare —şi aceasta e cu totul altă chestiune—evreii ar strica puritatea neamului, Să fie oare evreii—dacă ar fi cu

putinţă o asimilare—mai prejos decât grecii şi bulgarii din fanar...? Faptul precis e, că trăind în România, ei vor să muncească în cuprinsul culturii românești, în cuprinsul libertăţilor acestei vieţi românești. Ce le poate opri revendicarea? Căci îndrituirea unei mişcări himerice, antiistorice, antiştiinţifice nu se poate găsi de cât în superstiţie şi ignoranţă sau în minciună şi şarlatanie. Azi antisemitii din ţările străine, nu mai sunt «opinia publică», dacă se poate zice astfel, ci «fac opinie separată». Intregul lor alai îl formează câţiva invidioşi plini de ambiţie şi neputinţă, sau în cel mai bun caz, acei care ţin cu orice chip să treacă de originali din cap până în picioare—un fel de misterioasă *rara avis.* Singurul lor argument, nici odată scos în întregime la iveală, a fost că evreii sunt «vânzători de patrie» şi dădeau de exemplu pe Dreyfus (alţii îl mai dau şi acuma). Ei uită că evreii germani, au avut printre ei pe *Solomon Heine,* unchiul poetului, care a luptat cu propria sa avere pentru menţinerea autonomiei Hamburgului, că evreii englezi au avut pe *conservatorul Disraeli,* şeful *Angliei june* iar Roma —mama noastră Roma—a avut primar până mai eri pe evreul *Nathan* şi Italia prim-ministru în anul jubileului ei, pe *Luzatti.*

La noi?

E adevărat că massele populare nu au prins încă otrăvitoarea cangrenă — sunt însă foarte predispuse. Atmosfera este încărcată; ignoranţa— ca ori ce descompunere de forţe în neactivitate—e prielnică boalei. Lupta adevărată se dă însă numai între câţiva iar decorul «democratic» îl fac elevii de liceu şi de gimnazii. Dar în această luptă aceleaşi atacuri au primit ace-

leaşi ripostări fără ca din această încrucişare de arme să fi eşit o singură scântee. Din focul luptei a eşit însă fum îndeajuns, aşa că şi cei mai pacinici şi mai depărtaţi, să fie nevoiţi a se freca la ochi. Se vorbeşte de «exploatarea» ce au întreprins'o evreii din România, uitându-se însă de exploatarea ce au întreprins'o—aproape au epuisat'o,—boerii români din România. Dar să se arate—în afară de cei 2000 favorizaţi de soartă şi care trăesc de altfel în cea mai dulce camuniune cu patrioţii români—să sé arate, rodul mult trâmbiţatelor «exploatări».... Sunt evreii mai culţi? sunt evreii mai bogaţi? sunt evreii mai sănătoşi decât cele şease milioane de ţărani?... Partea lor de viaţă e aceiaşi. Ignoranţă urbană în loc de rurală, tifos şi scarlatină—cât pe-aci şi holeră—în loc de pelagră. Uitând o clipă pe popa şi învăţătorul cari au făcut parte, când erau pe băncile şcoalei din «partidul» naţionalist,—nu ştiu dacă ţăranul n'ar socoti mai degrabă de «*frate*» pe vecinul său de gloabă şi mizerie, decât pe «domnul» care vine în automobil să-i admire hora, să-l fotografieze - şi să-i spue că „e născut poet»...

Şi e exasperant de constatat cum artiştii, învăţaţii, profesorii secundari, oamenii politici, au trecut până acuma cu atâta vinovată nepăsare fără ca cineva — cu două excepţii — să aibe curajul de a smulge această mască, măcar din dezgustul ce-l incearcă în faţa ei orice inimă de om întreg.

D. *Maiorescu* a scris următoarele:

„Contra ultimei consecinţe a şcoalei Barnuţiu de a opri comerciul străinilor şi *de a goni pe toţi străinii* şi mai ales pe evrei afara din ţară ca periculoşi existenţei române, opunem *ideile fundamentale de umanitate şi liberalism pe cari sub nici un cuvânt pentru*

nici un timp și cu nici un pretext nu ne este permis a le infrânge.

Și mai departe:

„Naționalitatea“ dacă acest cuvânt vrea să aibă un merit și o valoare nu poate fi un pretext sub care să se ascundă lenea și barbaria și ținta noastră în viitor nu este *de a păstra limba și sângele și teritoriul brut fără altă aspirație mai nobilă.* **Pe această treaptă stau și Indienii sălbatici din America și de aceia Indienii din America constitue o hordă și nu o națiune.** Limba și sângele și teritoriul sunt elemente prețioase ca mijloc spre un scop mai înalt și acest scop nu poate fi altul decât progresul civilizației omenești prin toleranță și știință, prin bună stare materială și morală *potrivită totdeauna cu gradul culturei unui popor* (invers N. R). **Dar a susține mijloacele prin un sistem care nimicește scopul este cea mai absurdă din toate rătăcirile politice ce se pot închipui“** [1])

Și e umoristic cum nici un antisemit nu voește să fie... antisemit! Cei dintâi cari își spală mâinile sunt însăși capii partidului naționalist-democrat. D. *Cuza* după o perioadă frumos scrisă, credeți că se întreabă dacă nu-i justificat antisimitismul său? Ferească-l Sfântu! El va scrie: «Este și aceasta o răutăcioasă născocire antisemită?...[2]). Iar d. *Iorga* prin 1908 implora parlamentul să i se arate măcar *un* antisemit!!

Dar e vreme să ajungem la argumentele generale ce se aduc spre justificarea antisemitismului.

2.

RELIGIUNEA.

„Judaismul nu admite *proselitismul* ca celelalte forme de credință“.

1) Critice, Socec, vol. III, p. 172.
1) Op. cit. p. 172.

Căci

„Cineva se *naşte* dar nu poate *deveni* jidan — *nascuntur judeai.* Şi faţă de dânşii—*poporul ales*—toate celelalte neamuri sunt străini fără drepturi şi fiinţi inferioare—*goim*—excluşi dela bine facerile îndatoririlor către aproapele" [1])

Această formulă cuprinde în esenţă toată ştiinţa d-lui *Cuza* asupra judaismului. Şi nu am fi făcut un capitol aparte din această chestiune care pentru noi, după cum s'a văzut, e moartă — dacă formula d-lui *Cuza* n'ar fi împărtăşită, fără vre-o critică mai aprofundată — de majoritatea oamenilor noştri culţi.

1) Că judaismul caută cu orice chip să fie *pur sang* nu noi o vom dezminţi-o. Ca să ne creadă şi d. *Cuza* îi vom aduce o mărturie pe care ne-o va socoti de bună credinţă: chiar pe d-sa:

„Acesta este *adevărul* —nu antisemit (o fi şi vre-unul antisemit?) ci recunoscut de jidani prin glasul însuşi (al) marelui *Bernard Lazare* care zice (Bernard Lazare: L'Antisémitisme Son Histoire et ses causes 1893 Paris p. 283-293):

„**Talmudul formase naţiunea jidovească** *după împrăştierea ei; mulţumită lui indivizi de origini diferite constitue un popor; el fusese tiparul* (*moule*) *sufletului jidovesc,* **creatorul rasei**; *şi legile restrictive ale societăţilor medievale modelase jidanul*"

„**Jidanul este un tip confesional.** *Aşa precum este* **legea şi Talmudul l-au făcut;** *mai tare decât sângele său, decât variaţiunile climaterice ele au desvoltat intrânsul caractere pe cari imitaţiunea şi ereditatea le-au perpetuat*".

„In cursul acestei perioade (701) deşi închişi între dânşii ca într'o cetate, jidanii mai primesc încă un adaos de sânge străin—şi nu din cel mai ales—amestecându-se cu *Chazarii* popor de rassă *finomongolă*

1) Op. cit. pp. 34-35.

din cauză că aceştea adoptaseră judaismul şi se puteau dar căsători între dânşii" [1])

N'am voit să ne mulţumim numai cu citaţia sa din ziaristul francez, ci am reprodus întreg acest pasagiu — recunoaştem, prea lung — ca să avem propriile cuvinte ale d-lui *Cuza*.

Aşa dar, admite sau nu admite judaismul proseliţi... Fireşte, o contrazicere sublimă în simplitatea ei şi din care d. *Cuza* nu va putea eşi decât negând una din afirmaţiuni. Pilde afară de cele ale d-lui Cuza se mai pot aduce nenumărate.

2) De asemenea e greşit sensul dat cuvântului *goïm*, care cuvânt are înţeles de «necredincioşi» iar nu de «fiinţe inferioare». Tot aşa elinii şi romanii numeau *barbari* pe toate celelalte popoare. Cât despre noţiunea juridică a cuvântului *goïm* («excluşi dela binefacerile îndatoririlor către aproapele») inexactitatea e complectă.

Exod 20,10 Iar ziua a şaptea, sabatul, e al Domnului Dumnezeului tău; nu vei face întrânsul nici un lucru. nici tu, nici feciorul tău, nici fata ta, nici sluga ta, nici slujnica ta, nici ver'o vită a ta, nici **străinul tău care locueşte în lăuntrul porţilor tale.**

Exod 22,21—**Pe străin să nu-l strâmtorezi, nici să-l asupreşti** căci şi voi a-ţi fost străini în pământul Egiptului.

Dacă bunul şi cumintele Hilel ar fi ştiut vre-odată că va fi socotit printre duşmanii iubirii aproapelui...

Nu putem însă nega un anumit exclusivism, propriu judaismului şi pe care exclusivism împrejurări istorice l'au accentuat. E un caz ciudat acest lucru în istorie, ca un om să se ducă să cucerească o patrie. Unitatea celor două-spre-zece triburi era cea religioasă.

1) Op. cit. p. 157—158.

Ce ar fi fost pentru poporul evreu o desbinare religioasă ? Daci exclusivismul pentru nişte entităţi atât de slab unite era chezăşia existenţei ca neam. Poporul n'a priceput niciodată această înaltă raţiune; de aceia îl vedem mai totdeauna însuşindu-şi moravurile popoarelor înconjurătoare—*nemai fiind prin urmare exclusivist*. Supraenergiile însă, care, la evrei, au îmbrăcat formele succesive de eroi, judecători, regi şi profeţi—ele au simţit că scăparea nu era decât într'o îngrădire! E sugestivă din acest punct de vedere rivalitatea dintre Samuel, reprezentantul voinţei divine,—supraenergia negativă—şi Saul reprezentantul poporului,—supraenergia positivă. Acest exclusivism judaic e întărit în fine de robiile babiloniene şi de aceasta din urmă — robia europeană — care durează în unele ţări, până azi.

3) Cât despre «poporul ales» d. Cuza îi zice «idee fixă» [1]) Dacă denumirea de «popor ales» pare ciudată, numai învinuită nu poate fi. Căci credinţa în tine şi respectul pentru propria ta fiinţă—sunt obârşiile celor mai superioare sentimente şi al oricărui sacrificiu! Assiro-Babilonenii îşi scoboară casa domnitoară dintr'o zeitate aquatică. Poporul Indian e format din chiar trupul lui Brahma. Romanii au socotit origina lor ca fiind de esenţă divină, devenind ei înşişi, după moarte, nişte zeităţi. Acelaş lucru se observă chiar la primitivii moderni. In această privinţă, evreii au rămas mult mai prejos. Ei nu sunt născuţi dintr'o divinitate şi nici nu pot *deveni* măcar! Ei sunt numai nişte «aleşi».

Dar.... să ne oprim un moment şi să dăm cea mai perfectă dreptate d-lui *Cuza*. Ce-ar urma de aci ? Ar

1) Op. cit. p. 157.

urma că «amestecul jidanilor în mişcarea noastră culturală nu ne poate fi indiferentă: ea este o *amenințare*» căci evreii sunt «incapabili să producă ceva pozitiv» şi «vor introduce pretutindeni apucăturile lor de *speculă măruntă*» iar «subiectivismul lor negativ» *spiritul jidovesc* disolvant va face din noi nu un popor civilizat—ci o *corcitură culturală* nenorocită» [1])

Grave urmări, ce-i dreptul... Evreii sunt *exclusivişti, subiectivişti* (de-ar fi atâta cât trebue!) *disolvanți*. E evident că sunt aşa: Nu o arată oare *legea* lor?

Cum n'a băgat de seamă d. *Cuza* ce anacronism comite? Căci mai este oare îngăduit să măsuri pe evreul de *azi* cu cel de acum 2300 (două mii trei sute) de ani? Ce-ar mai fi şi aceia dacă ne-am trece admirația noastră ferventă pentru elinii antici. nevoiaşilor greci de azi? Evreul modern să fie el egal cu cel din secolul IV a Cr.? Pe evreul de azi nu-l mai poți judeca după legea veche, care lege, ca toate cele antice de la Manu şi Vede până la la cele XII table, cuprinde *restricțiuni odioase*; nu-l mai poți judeca pentru faptul foarte natural şi de altfel foarte simplu că... *nici nu o mai cunoaşte!!* Absorbit încă de copil în lupta pentru pâine el uită buchiile cuneiforme ce le ştia din şcoală, în favoarea cifrelor arabe (indiane ?) iar luminoasa carte antică neînlocuită de strălucitoarea carte modernă, piere, lăsând în mintea lui un amurg cenuşiu în care cearcă să mai sboare liliecii orbi ai urei de rasă şi religie...

Dar să trecem la un alt argument — mai modern!

---

[1]) Op. cit. p. 181.

3.

RASSA.

„După teoria noastră, sterilitatea jidovească ar avea dar o întreită cauză: *originea* lor semită, semiţii fiind ei înşişi inferiori; *corcirea*, adică amestecarea cu rasse protivnice; şi *înstrăinarea* de când şi-au perdut patria şi limba trăind în forme de cultură contrare fiinţei lor".

Partea întâia a acestei lucrări a dovedit pe larg şi în domeniul cel mai susceptibil: al *artei*, neputinţa unei «înstrăinări». Nu mai e nevoe, credem, a aduce pilde de evrei care s'au manifestat în mod foarte remarcabil cu totul în afară de judaism.

Rămâne *corcirea*.

Fuzionarea elementelor s'a făcut în sânul *aceleiaşi specii!*. Dar să urmărim puţin pe d. *Cuza*. şi să vedem dacă împreunările s'au făcut între specii care, să zicem, s'ar exclude. Că tipurile sunt brachi — sau dolicocefale, acest lucru nu-l poată lua nimeni drept factor prim — cum face d. *Cuza* — fără a nu fi desminţit de cea mai mică observaţie. Din câte tipuri diferite nu-i formată naţiunea franceză? Waloni, latini, basci—atâtea entităţi «protivnice» în ce priveşte indicele cefalic. Revenim la evrei. Făcutu-sau oare unirile între specii— *d. Cuza zice „rase"*—potivnice? Ca să urmărim ordinea de pilde a d-lui *Cuza*, cine nu ştie că Hetiţii, Hamiţii şi Canaaniţii erau *semiţi?* Prin amestecul cu *Cuşiţii*, evreii au în sângele lor, urme de negru! zice d. *Cuza*. Dar iată ce scrie Louis Ménard despre ei:

„Hindo-Cousch este poate patria primitivă a acelor Cusiţi pe care Grecii îi numeau Etiopeni. *Culoarea lor este brună aproape neagră* dar trăsăturile lor

n'au tipul negru *şi limbile lor se apropie mai mult sau mai puţin de acelea numite semitice*. 1)

Iată dar pe aceşti »negrii» tot semiţi!.

D. *Cuza* găseşte însă urma acestor... negrii la evreii «cu părul negru creţ» şi «cu nas turtit» fără însă a şti că «părul negru creţ» al negrului arată la microscop forma *turtită* spre deosebire de al evreului şi al albilor în genere care are forma *cilindrică*. Cât despre «nas turtit» am dezlegat în fine prin cartea d-lui *Cuza* interesanta chestiune: de ce unii oameni sunt cârni!..

Cine vine în atingere cu evreii, nu prea e aplecat a numi *corcire* spiritul lor deobicei atât de stăruitor şi atât de scrupulos. O categorică desminţire a acestei *corciri* mai e şi faptul fiinţărei lor ca popor dealungul atâtor amar de veacuri. Un popor corcit niciodată şi nicăeri n'a avut forţa să se lipească cu acea uimitoare ardoare de cărţile sale, căutând a le prinde înţelesul până la absurd; evreii au avut conştiinţa speciei, nu idolatră ca la egipteni şi romani, ci sub forma ei cea mai superioară: *spirituală*. Corcirea n'a fost nici odată germenul desvoltării inteligenţii şi voinţii sau a armonizării facultăţiilor sufleteşti; ea a fost totdeauna anihilarea sufletului şi pieirea trupului. Nu corcirea a dat lui *Karl Marx* — a cărui uriaşă muncă nu i-a doborât forţele până la moarte — acea uimitoare putere de discernământ şi investigaţie, admirată de toţi adversarii lui; nu corcirea a dat lui *Spinoza* acea sublimă tărie de caracter şi acea largă bunătate, care fac din el o figură de apostol.

Dar d. *Cuza* mai are o săgeată: «inferioritatea semiţilor».

1) Louis Ménard: Histoire des Anciens peuples de l'Orient. Paris 1828 p. 263.

Inegalitatatea rasselor este un fapt intuitiv stabilit şi asupra lui nu mai poate sta nici un punct de întrebare. Totuşi o discuţie poate încă avea l c şi cu mult folos asupra chestiunii: *care e superioară?*

O primă observaţiune: Intrebarea e naivă. Şi iată de ce.

E un fenomen ciudat care caracterizează toate finţele cugetătoare şi mai ales pe cele nedeplin desvoltate: judecarea faptelor sau lucrurilor după ceva ce vom numi o *scară a valorilor*. Aceste inteligente defectuoase nu pot pricepe—sau nu dintr'odată—o *paralelă de valori*. Pentru un copil va fi, bunăoară, totdeauna nevoe să-i spui care-i *mai* bun şi care-i *mai* rău, dacă nu te va întreba chiar el! Căci el nu poate concepe un rău izvorât din «mai bine» şi viceversa. Asta la o vârstă mult mai înaintată. Totuşi acest fenomen se observă cu multă uimire, chiar printre inteligenţele cultivate şi complect desvoltate (desigur o funestă moştenire din copilărie). Care poet e mai mare: X sau Y? Care prozator e mai valoros: U sau W? Intrebări pe care nu cu puţină curiozitate psihologică le observi eşind de sub penele unora dintre cei mai autorizaţi critici ai noştri. Că acest procedeu este unilateral—o vom dovedi prin câte-va pilde. Care-i mai de seamă din aceste două metale: aurul sau argintul? Dacă judecj din punctul de vedere al *durităţii*, argintul fără îndoială. Dar ori cine îţi va spune: aurul. Fireşte, pentru că-i mai rar. Dar dacă ai întreba: ce e mai de preţ: o băncuţă de argint de 0.50 gr. sau o linguriţă de aluminiu tot de 0.50 gr. Căci deşi convenim că argintul e mai valoros, o linguriţă de aluminiu costă poate 3 lei iar aceiaşi cantitate de argint sub forma unei băncuţe, numai 50

bani. Aşa dar viciul înăscut al *scării valorilor* e neputinţa fixării unui cât de judecată de care *paralela valorilor* nu are nevoe.

Revenim la rasse. Luăm în consideraţie pe cele clasice deşi nici o ştiinţă nu ne-a putut arăta până acum unde sfârşeşte una şi unde începe alta.

E inferioară rassa neagră faţă de cea albă? Luăm problema din punctul ei cel mai greu pentru noi.

Desfidem pe oricine de a găsi un cât ştiinţific de judecare.

Intr'adevăr, să fie oare solidaritatea în societăţi uriaşe, un criteriu? Căci «relaţiuni sociale» găsim nu numai la animale ci chiar la plante (gândiţi-vă la ce înseamnă *talofite)* Dar sărim această barieră. Să fie inteligenţa? Problema rămâne: Căci negrul are desigur, o inteligenţă *suae naturae* pe care cea mai elementară logică te opreşte s'o măsori cu inteligenţa albă. Dar sărim şi această barieră şi admitem superioritatea inteligenţei la albi. Problema subsistă totuşi ca in primul moment. Căci negrul, înfruntătorul miazmelor otrăvitoare, ar avea dreptul să zică albilor îngâmfaţi de nasul lor regulat şi de pielea lor albă: «Veniţi, vă rog, cu calităţile voastre sufleteşti în ţinuturile noastre şi vedeţi dacă veţi mai avea agilitatea şi inteligenţa unui papagal măcar! Frigurile noastre v'ar arăta cât sunteţi de tari cu toată preţioasa voastră superioritate intelectuală. Căci în definitiv de când o valoare devine o nevaloare pe altă parte a planetei noastre?....» — Ce alb ar putea răspunde acestui negru?

Şi ceia ce e mai ciudat aici, e că fiecare rasă socoteşte pe toate celelalte «inferioare»... Negrii privesc

cu dispreţ la albi, iar galbenii îi numesc «mască de mort...» Şi credeţi că albii sunt mai cuminţi?

Gândiţi-vă la acuzaţia d-lui *Cuza*...

Ca să-l credem, d. *Cuza* citează pe filosemitul Renan care a scris în a sa *Histoire générale des Langues sèmitiques* Ed. v. 1878 p. 4 [1])

> „Ar fi să împingem peste măsură panteismul în istorie dacă am pune toate rassele pe picior de egalitate şi sub pretext că natura umană e întodeauna frumoasă de a căuta în diversele ei combinaţiuni aceiaşi plenitudine şi aceiaşi bogăţie *Sunt dar cel dintâi a recunoaşte că rassa semitică comparată cu rassa indo-europeană represintă o combinaţiune inferioară a naturei umane*. Ea nu are nici înălţimea spiritualismului pe care India şi Germania singure l'au cunoscut, nici acel sentiment al măsurei şi al desăvârşitei frumuseţe pe care Grecia a lăsat-o ca moştenire naţiunilor neo-latine, nici acea sensibilitate delicată şi profundă care este trăsătura dominantă a popoarelor celtice.
>
> Astfel *rassa semită se recunoaşte aproape numai după caracterele ei negative; ea nu are nici mitologie, nici epopee, nici ştiinţă, nici filosofie, nici ficţiune, nici, arte plastice, nici viaţă civilă;* în toate, lipsă complectă de nuanţe, sentiment exclusiv al unităţii...
>
> In orice lucru, după cum se vede, *rassa semitică ne apare ca o rassă incomplectă*, prin simplicitatea ei însăşi".

Dar care cetitor n'a băgat de seamă? e chestia băncuţei şi a linguriţei... Un spirit atât de clar ca al lui Renan a căzut într'un *lapsus logicae*. Rămâne el însă aci? o fi revenind el la *paralela valorilor?* Dar accentuăm mai întâi părerile d-lui *Cuza* prin propriile-i cuvinte:

1) Op. cit. 153.

> Jidanii [1]) nu au avut nici o însemnătate positivă pentru înaintarea civilizației umane nici chiar în domeniul religiunii unde principiul superior nu este al lor.

ci al lui Moise care

> „*era Egiptean* — în tot cazul un inițiat al științei templelor egiptene".

De la a fi Egiptean până a fi numai un «inițiat» e «în tot cazul» tot atât de departe ca pământul de cer!

Am dovedit aiurea că germenul progresiv e independent de rassă. Admițând așa dar că Moise ar fi egiptean—de unde reese inferioritatea semiților «chiar și în domeniul religiunii»? Nu întreg neamul grecesc a zidit Panteonul iar Venera n'a fost sculptată decât de o singură mână. Neamul n'are decât valoarea pământului în care sămânța va încolți. Și evreii, n'au fost ei cel dintâiu popor monoteist? Pământul a fost dar prielnic progresului.

Cu toate acestea, credinței că Moise n'ar fi fost evreu—și acest cuvânt e atât de vag pentru vremea aceia!—i se opune un fapt care nu poate fi înlăturat sub nici un motiv. Faptul e acesta: Nu cunoaștem în toată istoria un exemplu la fel: ca un dușman de moarte (cum era egipteanul pentru evreu) să poată *închega un popor din însăși elementele asuprite;* și nici ca o hoardă de oameni măcar, să urmeze cu atâta spontaneitate pe un fiu și încă *cel mai păgân* («inițiat») al impilatorului său. D. *Cuza* citează numele a foarte mulți scriitori: șase fără ca unul măcar să răspundă la faptul de mai sus. *Paul de*

1) Op. cit. p. 162.

Lagarde, unul din cei şase citaţi, pare a se apropia întrucâtva [1])

> *Conductorul lor Moise a fost fără îndoială egiptean*, tribul *Leviţilor* pe care acest conducător şi constituţiunea lui se sprijineau erau deasemenea egipteni *moştenitori ai unei vechi culturi superioare* şi reprezentanţii ei conştienţi care conduseră, moralizară şi supuseră bandele *(Horden),* semite..... cu care vor fi avut cine ştie ce motiv să plece".

Ei, da! «.... cu care vor fi avut cine ştie ce motiv să plece» Apoi desigur, tocmai aci e nodul chestiunii!

Dar, ca să revenim la «inferioritatea» semiţilor, susţinem cu toată tăria că numai în firea şi numai din elementele firii poporului evreu forma acestă superioară a gândirii religioase, monoteismul, a avut putinţa *conceperii* şi a *germinării:* a) *O totală lipsă de mitologie* («Un precoce bun simţ i-a îndepărtat de această himeră» [1]) b) *O imaginaţie sobră* care a dat «cosmografiei» babiloniene forma universală pe care o găsim în biblie; c) *O limbă uscată* ale cărei rădăcini nu cuprind, ca la Arieni, nici o zeitate: iată elementele prime ale monoteismului.

Monoteismul a fost dat omenirei de acea „lipsă complectă de nuanţe" de acel «sentiment exclusiv al unităţii pe care *scara valorilor* le despreţueşte ca semnul unei «combinaţiuni *inferioare* a naturei umane».....!

Dar să vedem ce-i cu «monoteismul» egiptean.

Intr'adevăr pe vremea lui Amenhotep IV. se cunoaşte o revoluţie religioasă când numele lui Ammon fu ciopârţit depe monumente. Şi deşi «nu sunt decât simple supoziţii» Louis Ménard nu se sfieşte să scrie de noua religiune:

---

1) Op. cit. p. 163.
1) *Renan*. Histoire du peuple d'Israel (Vol. I. Chap. III)

„S'a părut a fi o încercare de monoteism *și a fost atribuită influenței* reginei *Tai*, mama lui Amenthotep IV. *Ea nu era de rasă egipteană;* in mormântul reginelor ea este representată cu pielea albă *și probabil să fi fost siriană, sau evreică.* După o inscripție din muzeul Bulaq tatăl ei *se numea Jona, nume care amintește pe cel al zeului evreilor.* In numele, de Aten sub care e adorat soarele în picturile din Tell el Amarna *pare a se afla Adonai sau Adonis al populațiilor palestiniene* [1])

Și mai departe:

„Unii egiptologi—parcă l'ar fi cunoscut pe d. *Cuza* .. —îmi par a fi exagerat însemnătatea oarecăror formule unitare, ideia unui singur dumnezeu, așa cum se găsește la rasele semitice *nu s'ar fi putut împăca cu simbolurile atât de multiple și mai ales cu adorațiunea animalelor* [2])

Unde e «monoteismul» egiptean—și unde cel judaic?

Dar să vedem acum ce zice *Renan*, acelaș care a mărturisit cu d. *Cuza* inferioritatea semiților...

„Pentru un spirit filosofic, adică pentru un spirit preocupat cu obârșiile, nu sunt de drept în desfășurarea omenirii decât trei istorii de căpetenie: istoria greacă, *istoria lui Israel*, Istoria romană. *Aceste trei istorii împreunate constituesc ceia ce se poate numi istoria civilizației* [3])

.....„Grecia n'a avut în cercul activității sale intelectuale și morale decât o singură lipsă: dar această lipsă fu considerabilă. Ea disprețui pe cei umili și nu simți nevoia unui dumnezeu drept. Filosofii visând la imortalitatea sufletului, au fost îngăduitori cu nedrăptățile acestei lumi. Religiunile rămaseră niște drăguțe copilării municipale; ideia unei religiuni universale nu-i veni nici odată. Geniul arzător al unui mic trib. așezat într'un colț pierdut

1) Op. cit. p. 72.
2) Op. cit. p. 166.
3) Renan: Histoire du peuple d'Israel Vol. I prefață 1.

al Siriei păru creat să înlocuiască această greşală a spiritului elenic [1])

Dar câte n'ar mai fi de spus la «inferioritatea» semiţilor.... Ne mulţumim să le amintim numai în treacăt.

Aşa e bunăoară, la evrei mai ales, «lipsa de literatură» zice d. *Cuza*, ca şi cum nici n'ar exista, admirate veacuri întregi, de toată omenirea civilizată, *Iob*, *Ruth*, *Cântarea Cântărilor, Psalmii*, *Profeţiile* [2]), *Ester*, *Parabolele* (fără a mai cita vasta literatură medievală).

Mai gravă însă e acuzaţia ceastălaltă: lipsa artei plastice. Pare că vorba legii neînduplecate: *să nu-ţi faci ţie chip cioplit* nu e decât corolariul fenomenului

---

1) Id. Prefaţa II.

2) Ei, doamne... Lipsa de frumuseţe literară a profeţiilor.. Nu ne vom război cu d. *Cuza* pe acest teren căci ar fi prea necavaleresc din partea noastră. Voim să arătăm numai că chiar inspiratorul fecund al d-lui *Cuza*, englezul *H. St. Chamberlain*—e mult mai puţin catolic. Şi pentrucă cele ce vom cita sunt dintr'o lucrare foarte cunoscută de antisemiţii culţi în general, transcriem chiar originalul: „Zugleich aber übernahmen wir sehr grosse erhabene Seelenregungen; wir gingen bei Propheten in die Lehre *welche eine so herbe, reine Moral predigten wie ihresglichen nur noch auf dem fernen Boden Indiens zu finden gewesen wäre* (Wo ist denn die vollbekante Entartung der Iuden?... N. R.) wir lernten einen so lebendigen, Leben gestaltenden Glauben an eine höhere göttliche Macht kennen, das er notwendigerweise unsere Seele umgestalten und ihre eine neue Richtung geben musste. War auch Christus der grosse Baumeister, *den Arckitectur entlehnten wir von den Iuden. Iesaia, Ieremia, die Psalmisten wurden und sind noch lebendige Kräfte in unserem seelischen Leben.* (O du ganz „wissenchaftliche" Minderwärtigkeit des semitishen Rasse!.... N. R.) *Houston Steward Chamberlaine:* Die Grundlagen des XIX Iahrhunderts München 1909 Vol. I. pp. 404-405.

geografic: **lipsa de material.** Pământul sărac, otrăvit de exhalațiunile Mării Moarte—ne face să ne gândim nu la «sterilitatea» evreilor, ci cum de au putut *ființă* mai înainte de toate! Evreii trebue să fi fost o vânjoasă ramură semitică dacă țara de care au fugit din cele mai îndepărtate timpuri li s'a părut «țara făgăduită» «pământul sfânt» unde «curg râuri de lapte și miere».

Afară de evrei, semiții de pe malurile Eufratului au clădit palate uimitoare, grădini atârnate și au văzut cu ochi cuminți rotația astrelor. Arabii ne-au lăsat amintirea celei mai înalte vieți intelectuale din anticitate: filosofie, medicină, botanică, astronomie, matematică, literatură, (cea mai superbă ficțiune pe care a produs'o până acum imaginația umană) arhitectură, chimie—din Industan și până'n Spania.

D. *Cuza* numește toate acestea «elemente de *oarecare* valoare»...

4

STERILITATEA

Cititorul a văzut până acum «inferioritatea» semiților ca rassă, și de-aci exclusivismul» disolvant al religiunilor—religiune de sigur luată dela egipteni; a mai văzut «corcirea» și acum să facem cunoștință și cu «sterilitatea» lor, efectul «inferiorității» și «corcirii».

1) *Sterilitatea masselor; utilitatea evreilor pământeni.*

„Dar ce au produs oare *milioanele* de jidani îngrămădiți în Galiția și Polonia rusească, unde au acaparat comerțul și industria ca la noi și cum se înfățișează acțiunea și utilitatea lor culturală în România?"[1]

1) Op. cit., p. 35.

Intr'adevăr!.. Bietul jidan galiţian n'a putut produce mai nimic.. Dar îmi pare că e cu totul altă pricină mult mai grozavă decât «sterilitatea»; şi pe care pricină trebue s'o cauţi nu pe malurile Iordanului, nici în sec. IV. a. Cr. ci mai degrabă aci, în jurul şi în vremurile noastre. *E mizeria.* O totală iipsă de cultură modernă pe care fanatismul miedeval şi nenorocirile materiale o susţin cu o titanică forţă; un mediu cu totul animalic, unde numai cele două instincte, al conservării personale şi al conservării speciei mai sunt semnele de viaţă — iată originile «sterilităţii»!... Nu se întâmplă acelaş lucru cu toate popoarele? Ce am produs oare noi cât am fost sub dominaţiune străină? Dar când am prins a ne desvolta economiceşte liberi — şi produsele originalităţii române au prins a ieşi la iveală; precisăm: *economiceşte* liberi, nu de când ni s'a spus că ne tragem din moş Traian şi că trebue să vorbim latineşte. Incultura şi mizeria în cari guvernele româneşti ţin pe evrei de decenii ce par a se prelungi la infinit, va face, bănuim, pe foarte mulţi să mai scrie încă mult şi bine de «sterilitatea *surprinzătoare*» a evreilor... *Ronetti Român* a spus în această privinţă următoarele: «Acum (evreii) trăesc în amurg. La marginea dintre zi şi noapte. In întunerec nu se întorc, dela lumină sunt daţi înapoi. Dacă se urmează astfel nu vor trece două generaţii şi toate oraşele din Moldova vor fi nişte focare de infecţie fizică, morală şi intelectuală de care se va îngrozi lumea"[1]. Dar cei cari au ajuns la o stare propice desvoltării lor morale şi intelectuale? Aceştia au fost mai totdeauna siliţi să se exileze, să-şi strivească odată inima

1) Ronetti Roman: Două măsuri. Cap. VI.

care-i țintuia de patria lor și să treacă într'o lume străină de care nu-i lega decât dorința lor de muncă și de libertate.

Cât despre utilitatea culturală a evreilor români—de ce o cere d. *Cuza* când evrei profesori *nu pot fi*, când magistrați *nu pot fi*, când oameni politici *nu pot fi!* De ce o cere cu atâta insistență când d sa e *cel dintâi* care-i oprește să-și manifeste «utilitatea lor culturală»!... Nu miroase a inconsecvenți? Singura cale ce le este deschisă, ziaristica, e ingrat răsplătită. Dar și aci pana harnică a d-lui *Cuza* scormonește hârtiile «curței cu jurați de Ilfov, Octombrie 1905» și îi scoate ca — «se înțelege, calomniatori» (d. *Cuza* uită să menționeze dacă au fost sau nu condamnați!) expunându-i apoi în cartea sa ca pe niște *pungași periculoși* cari din prudență s'au ascuns sub nume falșe. Evreii introdu-s'au la noi în țară tonul *presei-revolver?* (Deaceia, se vede, Neamul Românesc o fi *pressă - silex!*) Dar e deajuns a pomeni de cearta — *când nu erau evrei în ziaristică* — dintre «părintele literaturei române» și cel mai mare fabulist român, fără a mai aminti de luptele din jurul d-lui Maiorescu, ca să avem o origină—dacă ne trebue una cu orice chip — mult mai pământeană și mai... națională!

Dar «sterilitatea» evreilor ne luminați de soarele culturii moderne să fie oare absolută?

Cine de curiozitate va pune să i se citească din gazetele evreești ce ajung de aiurea și pe la noi, va rămâne uimit de bogăția și varietatea producțiunilor. Lucrări satirice în care se persiflează civilizația superficială a evreilor parveniți—au un umor și o causticitate neobicinuită. Literatura beletristică se compune din povestiri scoase din viața lor năcăjită si măruntă, din

bucăţi rimate primitiv, a căror savoare însă, numai un bun cunoscător al limbei le-ar putea gusta: cu jocuri de expresiuni şi idei al căror secret pare că numai Heine l'a cunoscut. Şi în România au trăit—poate mai trăesc şi azi—o mulţime din aceşti scriitori populari, pe când din arena publică şi de pe tribuna parlamentară se strigă din răsputeri de o «sterilitate *surprinzătoare*» de disolvanţi ai oricărei culturi, de «închirciţi cu sânge de negru şi mongol...»

2) *Sterilitatea supraenergiilor; utilitatea evreilor străini.*

«Sterilitatea», după cum a arătat d. *Cuza*, având o origine naturală e firesc să se găsească şi la *supra-energii*. Iată rândurile mai de seamă din «Naţionalitatea în artă» unde se semnalează şi se pretinde dovedirea acestui lucru.

„Căci să ni se răspundă: când şi unde au produs, jidanii—ei singuri, prin ei înşişi—vre-o lucrare de valoare permanentă, în artă, în literatură, în ştiinţe în politică? Care e marele nume jidovesc care să însemneze *o epocă* în desvoltarea culturei care să fi adăogat cu ceva (la) comoara noastră de adevăruri şi simţiri"[1]).

Şi în fine:

„Sterilitatea jidanilor în orice altă ramură de cultură e încă şi mai evidentă şi se poate dovedi cu prisosinţă mai întâi prin îndoită metodă a *concordanţei* şi a *diferenţei* care nu lasă loc la îndoială. Căci să ne închipuim un moment: *filosofia* fără Aristoteles, Platon, Bacon, Kant, Schopenhauer, Hegel, Compte, Spencer—cari nu erau jidani; *ştiinţa* fără Euklid, Hippocrat, Arhimede, Kepler, Galilei, Descartes, Newton, Quesnay, Adam Smith, Lagrange, Laplace, Gauss, Lavoisier, Volta, Darwin, Pasteur —

1) Op. cit. 152.

cari nu erau jidani; *technica și descoperirile* fără Gutenberg, Columb, Vasco de Gama, Watt, Fulton, Stephenson, Montgolfier, Arkwright, Jaquard, Stone și Henderson, Livingstone, Stanley—cari nu erau jidani: *artele plastice* fără Phidias, Iktinos, von Eyck Leonardo da Vinci, Michelangelo, Raffael, Tiziano, Rembrandt, Murillo—cari nu erau jidani; *Muzica* fără Bach, Mozart, Beethoven, Chopin, Wagner cari nu erau jidani; *litaratura* fără Homer, Dante, Shakespeare, Molière, La Fontaine, Goethe, Schiller, Musset, Victor Hugo—cari nu erau jidani și să întrebăm: *ce mai rămâne?*

Ca să rămână mai puțin, adăogăm și noi: pentru *filozofie și religie*: Brahma, Mahomed, Avicène, Averoes, Socrate, Montaigne, Pascal—cari nu erau jidani; pentru *botanică:* Tournefort, De Candolle, Linné, Hofmeister—cari nu erau jidani, pentru *aeronautică:* Renard, Zeppelin, Farman, Wricht, Blériot—cari nu erau jidani; pentru *chimie:* Danton, Davy, Gay-Lussac Berthelot—cari nu erau jidani; pentru *literatură:* Calidasa, Anacreon, Éschil, Sofocle, Euripide, Virgil, Ovidiu, Horațiu, Pliniu, Catul, Seneca, Marc-Aureliu, Corneille, Racine, M-me de Staël, Chateaubriand, Vigny, Prudhomme, Hérédia, Regner (Henry de), Harocourt, Moréas, Maeterlinck, Petrarca, Leopardi, Carducci, Fogazzaro, de Amicis, d'Annunzio, Lessing, Rückert, Gelert, Lenau, Puskin, Lermontov, Gogol, Dostoiewscki, Turghenieff Tolstoi, Gorki, Andreiew, Petöfi, Eminescu Milton, Schelley, Byron, Carlyle, Longfelow, Björnson, Ibsen cari nu erau jidani; pentru *istorie*: Tucidide, Tacit, Nepos, Cesar, Salustiu, Tit-Liviu, Michelet, Thiers, Taine — cari nu erau jidani; pentru *muzică:* Palestrina, Verdi, Rossini, Bellini, Leoncavallo, Mascagni, Puccini, Haydn, Schumann, Schubert, Weber, Gluck, Berlioz, Gounod,

Bizet, Cesar Franck, Massenet, Saint-Saëns — cari nu erau jidani.

Toţi aceştia nu erau jidani.

„Suprimaţi un singur nume a vre-unuia din aceste *genii arice* şi veţi produce un gol văzut, o întrerupere în desvoltarea culturii umane. Dar scoateţi toate, dar absolut toate *talentele* jidoveşti—şi vedeţi *ce păgubim!* Că doar nu lipsindu-ne filosofi, chiar ca Spinoza, urgisit de dânşii, sau ca Mendelssohn; muzicanţi de a doua şi a treia mână ca Meyerbeer, Mendelsohn, Halévy, Offenbach; literaţi ca Heine, Boerne, Halévy, Catulle Mendes—s'ar face o bortă în cerul culturii umane. Sau poate am uitat pe vreunul de însemnătate epocală? Să mi se arate" [1])

Desigur, cititorul pătrunzător a băgat numaidecât de seamă păcatul originar al acestei fel de a judeca; l'a mai găsit şi în discuţiunea rassei şi îl mai găseşte şi aci: e *scara valorilor*, băncuţa şi linguriţa. Dar să clarificăm puţin lucrul.

Să-şi închipuiască un moment cititorul că se găseşte într'un salon minunat. Mobilile cele mai variate ca formă şi material sunt astfel orânduite că formează un tot armonic, indisolubil. Dacă însă la un moment dat — în virtutea *scării valorilor*—am face abstracţiune de *majoritatea* obiectelor din salonul minunat — «ce mai rămâne?» Rezultatul e că ansamblul s'a distrus—fără însă ca această distrugere să angajeze întrucâtva şi valoarea individuală a obiectelor.

Ce rămâne din Spinoza, din Mendelssohn, din Heine dacă desfăcându-i din ansamblul natural, îi arunci într'o parte, iar majoritatea celorlalte supraenergii în altă parte...? Ce jalnică privelişte... Cum de se mai pomeneşte numele lor....?

1) Op. cit. pp. 164—166.

Dar lucrul e mai grav.

Din această lipsă de armonie se trag concluziuni.... asupra obiectelor în sine. Gândiţi vă numai: ca să nu se «facă bortă în cerul culturii umane», Spinoza, bunăoară, trebuia să ţină locul nu al tuturor cugetătorilor din vremea sa, din toată lumea; ci să ţină locul *tuturor cugetătorilor. din toate ţările şi din toate vremurile*—căci altmintrelea, dacă inversăm proporţia, —«ce mai rămâne?».

Cum s'ar mai fi mirat Spinoza de acest procedeu într'adevăr *more geometrico!*..

Ca să nu «păgubim», supraenergiile dăruite de evrei, trebuiau, pentru d. *Cuza*, să ţină locul *tuturor valorilor* în *toate domeniile* şi *în toate vremurile* — fără a pomeni o vorbuşoară de Hillel, Maimonide, Marx şi—desigur—«sterilul» Brandès, pe care, victorios, cere să i se arăte.... Iar în ce priveşte acţiunea culturală şi civilisatoare a evreilor—*tabula rasa. Cântarea Cântărilor* — creaţia triburilor nordice — această capo'd'operă a poeziei antice şi care a făcut deliciul tuturor celor ce s'au apropiat de ea; *Plângerile* lui Eremia, pline de cea mai elegiacă poezie şi în fine *Psalmii* plini de acea virulentă sevă arhaică şi care pun la grele încercări pe cei mai abili mănuitori ai cuvântului; către era creştină *„Casa“ lui Hillel* şi mai apoi ucenicii lui *Isus Nazarineanul;* în vremurile medievale nenumărate şcoli rabinice — scântei de cugetare filosofică şi religioasă în bezna care cuprinsese şi episcopatele creştine — toate acestea sunt fapte care merită sau pecetluire cu *„sterilitate“* sau—mai comod—pur şi simplu *ignorate.*

Şi oare oameni politici ca *Disraeli, Luzatti;* cugetători ca *Mendelssohn* şi înaintaşii săi: *Spinoza, Mai-*

monide, Halevi (ben); muzicanţi ca *Mayerbeer* autorul acelor opere universale: Hugenoţii, Profetul etc. (pentru d. *Cuza* sunt «artificii ameţitoare...) ca *Mendelsohn* cu ai săi Psalmi şi Cântece fără cuvinte; ca *Offenbach* ale cărui opere uşoare şi graţioase, sunt cântate pe toată faţa globului; scriitori şi critici cu renume european ca *Marx, Heine, Börne, Nordau, Zangwil, Bergson, Brandès, Bernştein, Porto-Riche*[1]) – n'or fi toţi aceştea decât nişte «talente», simpli «vulgarizatori, modificatori ai descoperirilor, ideilor, formelor închipuite de alţii»....?

Dar d. *Cuza* pomeneşte de «însemnătate epocală».

Epoca lui *Isus Christos* se întinde până în vremurile noastre şi cel mai fervent adorator al său e însuşi cel care ii neagă epocalitatea: d. *Cuza! Spinoza* în sistemul căruia se găsesc, ca printr'un capriciu, sintetizate toate descoperirile veacului al XIX-lea: transformarea energiilor care lucrează *necesar*, unitatea *Substanţei* din care parcă se intervede opera lui Darwin—*Spinoza* nu-i măcar el «epocal»! Şi d. *Cuza* pare a nici nu bănui de spinozismul veacului trecut, spinozism infiltrat până şi în operile de artă. Mărturisirea de credinţă a lui Faust la întrebarea Margaretei dacă crede în Dumnezeu—pare tradusă de-a dreptul din *Etică...!* Epoca lui *Karl Marx* e la începtul ei; dar în loc să piară ca «sterilă», ea merge crescând. Progresul ideilor lui atât de prodigios în cât şi cei mai siguri oameni de stat îşi pleacă urechia la pământ spre a se încredinţa că surpăturile ce se aud ca un ecou, sunt ceva mai mult decât iluziunile fricei lor. *Heine....!* A! *Heine....!* el e cel mai puţin epocal dintre toţi,..! Cine şi ar mărturisi că îl cunoaşte pe *Heine?* Cine a auzit şi cine a

1) Azi putem adăoga şi pe fisicianul *Einstein.*

cetit sau, poate,—ferească Dumnezeu—a învățat pe din-afară lieduri din Cartea Cântecelor? Ce fecioară sau ce tânăr a strecurat pe Heine printre dicționarele lor aride? Ce bărbat zâmbește visător la numele lui *Heine?* Ași vrea să-mi arătați o singură femeie în toată lumea care-l iubește pe *Heine*..

Că nu «fac bortă în cerul culturii umane»?

Dacă ar fi știut vreodată Spinoza, Marx, Heine, Einstein că nu vor face «bortă»....

Aceasta cititorule, cu ajutorul «îndoitei metode a *concordanței* și a *diferenței*» care în sociologie—unde nu se opererză ca în botanică — a dat rezultatele pe care le-am văzut.

Și acum o glumă: Să restrângem cercul și să vedem unde ne va duce «îndoita metodă a *concordanței* și a *diferenței*»; schimbăm doar numele proprii:

„Să ne închipuim un moment *critica* română fără d. Maiorescu, Gherea, Dragomirescu, Ibrăileanu, Sanielevici, Lovinescu; *beletristica* română fără: Eminescu, Alexandri, Coșbuc, Carageale, Ronetti Roman Creangă, Gane, Vlahuță, Sadoveanu, Brătescu-Voinești, Cerna, Farago; *filologia și istoria* română fără Hajdeu, Filipide, Șâineanu, Densușianu, Pușcariu, Candrea, Xenopol, Tocilescu, Onciul—și să ne întrebăm: *ce mai rămâne?* Dar scoateți toate, dar absolut toate *talentele* naționaliste și vedeți—ce păgubim? Căci doar nu Ipsindu-ne literați chiar ca d Iorga, urgisit de toți, sau Conta și Burnuțiu; scriitori de a doua, de a treia și chiar de a patra mâna ca: dd. Cuza, Ionescu-Boteni, G. Rotică, I. M. Marinescu; „critici" ca dd. Scurtu, Bănescu, Tomescu, Făgețel—s'ar face bortă în cerul culturii române. Sau poate am uitat pe vre-unul de însemnătate epocală? Să mi se arăte...!

Incă odată: e o glumă. Insfârșit ce crede acum ci-

titorul, sau mai bine ce crede d. *Cuza* de «îndoita metodă a *concordanței* și a *diferenței* care... nu lasă loc la îndoială»...

Ce minunat fel de a judeca dacă n'ar fi vârâtă..... coada linguriței!

Și acuma încheiăm.

Cartea d-lui *Cuza*: «Naționalitatea în artă» e un model de precisiune în expunere și de limpezime în gândire. O formă de cristal și un imposant stil, care îți aduce aminte unnori, pe cel aproape suveran al d-lui *Maiorescu*—fac din opera ele cărei idei le combatem, unica, în felul ei, în toată literatura noastră politică. Dar când în numele unui principiu atât de bărbătesc ca iubirea de ne-am, treci cu buretele peste *faptul natural* al supra-energiilor, sau vi să dai în lături un bloc—și încă unul de *marmoră*—se cere altceva decât o pârghie de brad care să pârăe din toate fibrele. *Scara valorilor* e un mijloc rudimentar, de care se agață, spre a pricepe lucrurile, numai mințile slabe; prin prisma acestei metode de gândire lucrurile se văd deșirate și diforme. *Paralela valorilor* care nu poate fi atinsă nici de fluctuațiunile veacurilor are, cu toate viciile ei, acest privilegiu: că privește lucrurile *în întregime* fără să aibă nevoe de o treptăluire schioapătă.

Antisemitismul, care a vrut să fie și logic, nu și-a putut menține ultimul înveliș al originei sale inferioare. Dar sub orice haină ar voi să apară el nu va putea rămâne decât ceiace este: o josnicie întârziată până în secolul nostru, o josnicie de care sufletele întregi și luminoase au oroare. Căci antisemitismul nu este de fapt decât o minciună mai mult și o libertate mai puțin: o *libertate* ucisă de o *minciună* rușinoasă.

INCHEERE

Şi acuma am ajuns la ultimul nostru cuvânt: **acţiunea.**

Nu avem iluzia că această carte va forma personalităţi; grăuntele de originalitate, de desăvârşire a aptitudinilor specifice, au fost în mod instinctiv preocuparea tuturor oamenilor în toare vremile, mai ales că soarele personalităţii a trebuit totdeauna să lupte cu nouri de himere.

Dar chiar prin firea ei, suntem împiedecaţi de a propaga ideile şi sentimentele ce emană din concepţia supraenergiei. Singurul lucru pe care îl putem cere e: **Sinceritatea.** *Şi acest lucru e enorm! El înseamnă ruperea din cătuşele aceleaşi minciuni, care trebue să ne lege mâinile se pare, la fiecare început de veac.*

De acelaş autor:

Au apărut:

Sânge închegat, note de răsboi, 1915.

Ţapul, edit. «Viaţa Românească» 1921.

Domnişoara din str. Nĕptun, edit. Socec & Co. 1921.

Idei şi Oameni, edit. Alcalay Calafenanu 1922.

Personalitatea, edit. Socec & Co. 1922.

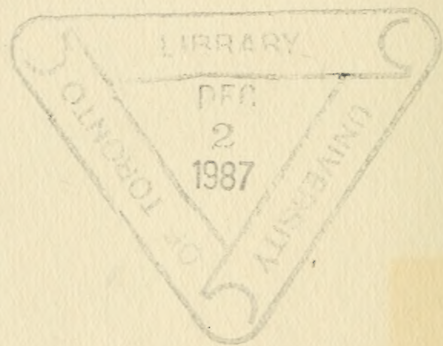
Vor apare:

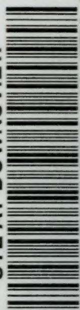
Reverii sculptate, versuri.

Triunghi, trei acte.

Moartea unei republici roşii.

Tip. «Acțiunea Română»

LIBRARY
DEC
2
1987
UNIVERSITY OF TORONTO

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 25 25 07 006 0